

શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળા પુષ્પ ૨૦૫ મું

વીરશૈવ સંસ્કૃતિ

ભાષાંતર કર્તા
શંકર ગોવિંદ સાખરચેકર,
વડોદરા

આવૃત્તિ પંહેલી

સંવત ૧૯૮૮

કિંમત પાકે પૂઠં ૦-૧૩-૦

આર્યસુધારક પ્રિ. પ્રેસમાં
મણિલાલ મ. શુભે
છાપ્યું તથા પ્રકટ કર્યું.

તા. ૨૦-૮-૩૨

વેજાપત્ર

આપણા દેશી લોપાના સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ કરવાના સદુદ્દેશથી પતિતપાવન શ્રીમંત, સરકાર મહારાજસાહેબ શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડ, સેનાપ્તાસખેલ, સમશેર બહાદુર, જી. સી. એસ. આઈ., જી. સી. આઈ. ઇ., એલ.એલ. ડી. એએઓએ કૃપાવંત થઈને બે લાખ રૂપિયાની જે રકમ અનામત મૂકેલી છે તેના વ્યાજમાંથી, “ શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળા ” રૂપે વિવિધ વિષયોને લગતાં પુસ્તકો તૈયાર કરવામાં આવે છે.

તદનુસાર વીરશૈવ સંસ્કૃતિ આ પુસ્તક રા. શંકર ગાવિંદ સાખરપેકરે તૈયાર કર્યું છે તેને ઉક્ત માળામાં ૨૦૫ આ પુષ્પરૂપે આપી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

ભાગાંતર શાખા,
પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર,
વડોદરા
તા. ૩૧-૭-૩૨

મં. ૨. મજમુદાર
ભાગાંતર મદદનીશ

લા. કા. ભાટે
વિદ્યાધિકારી,
વડોદરા રાજ્ય

અનુક્રમશિકા.

વિષય	પા.
પ્રસ્થાવના	...
શિષ્યોદ્દેશ્ય	...
પ્રારંભ ૧ વીરશૈવમતની પ્રતીતિ	... ૧-૧૬
૨ શિંખણ તત્ત્વગ્રાહ	... ૧૭-૩૭
૩ ધર્મ અને રામચર	... ૩૮-૪૪
૪ વીરશૈવોની પરમતીથો પર છાપ	... ૪૫-૭૨
૫ મહાનુભાવ બસવેશ્વર	... ૭૩-૯૦
૬ અંતમંડલ	... ૯૧-૧૦૭

પ્રસ્તાવના

ગુજરાતી ભાષામાં કેળવણીએ પુસ્તકો લખાયા છે, લખાય છે, અને લખાશે તેમજ બીજી ભાષાઓના અગત્ય ત્રથોના ભાષાતરો પણ તેમાં થાય છે, થયા છે અને થશે પણ તેમાં વીરશૈવ વિશે જોઈએ તેવો કથાપ પણ હોવો જોઈએ નહીં, તે સરકૃતિનું એકાદ પુસ્તક હોય તો ગુજરાતી સાહિત્યમાં તે વિશેની ઉણપ ભાગે નહિ અને આ એક હિંદુ સરકૃતિ કે જે એક વખત મર્વ હિંદુસ્થાનમાં વ્યાપી રહી હતી અને પરદેશમાં પણ પ્રસરી હતી, તેની પૂર્ણ માહિતી હુકમાં સર્વેને માનુષ થાય એકાદ બે પુસ્તકોમાં એકાદ બે લીગોમાં છે તે પણ નહિ જેવી જ છે તેના સંપૂર્ણ માહિતીનું એકાદ પુસ્તક હોય તો તરવરોને તેનું સ્વચ્છ જાણવાને સાધનરૂપ થાય અને વળી ગુજરાતી સાહિત્યને પણ શોભારૂપ થઈ પડે, એમ જાણી આ પ્રયત્ન આશ્ચર્ય છે અત્યાર સુધી વીરશૈવ વિશે ગુજરાતી ભાષામાં કંઈ લખાયું ન હોય, તો તેમાં આશ્ચર્યનું કંઈ કારણ નથી કારણ કે તેના અનુયાયીઓ દક્ષિણ મહારાષ્ટ્રના એટલે કે કર્નાટક અને આંધ્ર પ્રાંતના નિવાસી છે તેમની ભાષા તામીલ, તેનું ગુણ અને કાનડી છે મરાઠી બોલનાર વીરશૈવની સખ્યા સારી છે. પરંતુ તે વર્ગ વેપારી હોવાને લીધે સાહિત્યનો રમ આખવાને તેમને કુરસદ નથી તો પછી સ્વમશ્કૃતિ બદલ શક્તિ ગેરસમજ દૂર કરવાને વખત તો આવી હોય । તેમાં ગુજરાતી જાણનાર વીરશૈવ તો આગળાને ટેરવે ગણી શકાય તેવા છે એટલે એક દેરે આવી સ્થિતિ હોવાને લીધે એકાદ પુસ્તક પણ વીરશૈવ વિશે લખાયું ન હોય તો તેમાં કંઈ નવાન નથી આવું એકાદ પુસ્તક હોય તો કેટલીક ગેરસમજ દૂર થાય, જે વાત સાચી પરંતુ દીકરાકારની તો જુલિજ તેવી હોવાથી ગમે તેટલા પુસ્તકો લખાય તોપણ તેમનો સ્વભાવ

કંઈ થોડો જ બદલાવનો છે ? પણ આવા દીકાકાર તરફ લક્ષ ન દેતાં, સવિસ્તર હકીકતનું જે એકાદ પુસ્તક જનસમાજને આપવામાં આવે તો મૂળ અને વિદ્વાનોને સત્ય જાણવા સાધન થાય અને સામાન્ય લોકો પર કાણુ રાખી ખોટા આક્ષેપો મૂકતાં અટકાવી શકે, તેમ જણાવાયી આ કામ હાથમાં લીધું છે.

ભાષાંતર કરવાને ક્યાંથી પ્રેરણા થઈ તે વિષે જે થોડીક લીટીઓ લખવામાં આવે, તો તે અસ્થાને નહિ ગણાય. હું સ્વસંમૃતિ બદલ પુસ્તકો લખવાના વિચારમાં છું. પણ તે કામ પાર પાડવા ભેષ્યો તેટલી માહિતી આજ ન હોવાથી, તે કામ હાથમાં કરવું અયોગ્ય જણાયું. તેજ વિચારને જાણે કે પૃષ્ઠિ આપવાને વીરશૈવ કેસરી નિષ્કળ્યું ન હોય, તેમ જ્યાં વર્ષમાં ઐગટ માસમાં પુનામાં શરૂ થયેલ વીરશૈવ પાશ્વિકમાં આવતી વીરશૈવ સંસ્કૃતિ નામની લેખમાળા વાંચી ધણેજ આનંદ થયો. તે “વીરશૈવ કેસરી” કેસરી સિંહની મારફત ગજા કરતી, વીરશૈવ સમાજને નિઘ્રવરધમાંથી જામત કરી, સામાજિક, નૈતિક, અને ઔદ્યોગિક એમ મને રીને ઉદારના માર્ગે પ્રેરી રહી છે. તેના તંત્રી સ્વામી રામચિંત મને કરમાવેલ છે. તેઓએ વીરશૈવ સમાજમાં મુદારણા કરવા માટે જુદી જુદી સંસ્થાઓ પુનામાં સ્થાપીને અથાગ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. તેને માટે ખરેખર તેમને ધન્યવાદ થયે છે. તેઓમી સોલાપુર જિલ્લામાં આવેલા કરમાને ગામના મહાધીય છે, અને તેમનો શિષ્ય વર્તે દર્નાટક અને મહારાષ્ટ્રના એક જે જિલ્લામાં છે. તેઓએ કાશી ક્ષેત્રમાં આઠ દશ વર્ષ અધ્યયન કરી, સંસ્કૃત ભાષામાં વિચારદત્તી પદવી મેળવી છે. કાનડી અને મરાઠી ભાષાઓ પર સારો કાણુ ધરાવે છે. વળી વીરશૈવ ધર્મ પ્રચોદનું અધ્યયન સારું કર્યું છે. તેમજ અન્ય ધર્મોના મુખ્ય મુખ્ય પ્રચોદન નિપજાતા રીતે અધ્યયન કર્યું છે. તેથીજ તેઓએ જ્યાં વર્ષમાં લેખમાળાના રૂપમાં વીરશૈવ સંસ્કૃતિ વિષે વીરશૈવ કેસરીમાં લેખ લખવા શરૂ કર્યા હતા તેઓની લેખન શૈલી અને વિવેચન પદ્ધતિ

તદન આધુનિક છે. તેથી વાચકો પર મારી અસર થાય છે. આધુનિક દેવીથી અને સાધકઆધક પુરાવા સદીન સેષમાથા સંખેથી દેવાથી યોગેના આપદને સર્જતે તેને પુલ્લક રૂપમાં છાપી ચાંગેવ મમાનને મળી ક્યોં છે. આ પુલ્લક પ્રમિદ થવા બાદ મારી પળ ધચ્છા નેનું આર્તન કચ્ચાની યદ. તેથી ચુનરની અનુરાદ કરી તેમની મંજૂરી માટે તે મોક્ષવાનો આપેદ તેઓએ તે પ્રમિદ કરવાને મંજૂરી આપી છે, તે બદલ હું તેમનો અનંત આભારી છું.

પદેર્થ પ્રકરણમાં સ્વામીશ્રીએ વીરચૈવમનની પ્રાચીનતા વેદ, સ્મૃતિ, શ્રુતિ, પુરાણો વિગેરેના મયોદ આધારો આપી મિદ કરી છે. અને બીજા પ્રકરણમાં વિંગાયત અગવા વિંગાંગી તત્ત્વગાનની જાન થાય તે માટે તેઓએ તે મઅંધી દુઃમાં અને દયમા આજના શુદ્ધિવાદને મદ્દ આપી, પોતાની વિવેચક શુદ્ધિથી આધુનિક મિદિત્મકોના શુદ્ધિને પણ મંમન થાય એવી જાનની પુનક રચના કરવામાં વિગેષ પ્યાન આપ્યું છે તેના અનુસધાનમાં વીરચૈવકોને કહેવો ? દાસ સિંગાયત કેમ કહેવામાં આવે છે ? તેમ કહેવાને આધાર છે કે ? આ વીરચૈવમન કોણે ગ્યાધ્યો ? આવા પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે

યોશસ્વેનોચ્ચત્તે વિષા શિવર્જાયેકયયોધિની ।

તસ્યાં ગ્મંતે ચે શૈયાઃ ધીરશૈયાસ્તુ તે મતા ॥

વીંએ શબ્દનો અર્થ સિંગામમામરસ્ય કરનારી વિદ્યા છે, એવી વિદ્યા-મા જે સૈન સ્ત થાય છે, તે વીરચૈવ છે

યો દક્ષતવીરો નીજમોદ્ધર્મિંગ વિમ્બસ્ય તદ્દીનમનઃ પ્રધારઃ ।

માદ્ય ક્રિયાસકુનિ સ્પૃદાત્મા સપૂજવત્યગ સ ધીરશૈયઃ ॥

જે મનુષ્ય દક્ષતવીર પર પોતાનું ઇષ્ટવિંગ મૂકી તેના પર મન આસ-કત કરી, આલુઆલુના વિધ્યો માટે નિરપૂક રહી ઇષ્ટવિંગની પૂજા કરે

છે, તે વીરશૈવ છે. આવી બીજી કેટલીક વીરશૈવની વ્યાખ્યાઓ છે તેથી ખરીરીતે વીરશૈવજ કહેવું જોઈએ પરંતુ હાલમાં લિંગાયત કેમ કહેવામાં આવે છે ? લિંગાયત નામથી હિંદુમતના કોઈપણ શાસ્ત્રમાં ક્યાંય વિવેચન કરેલું નથી. જ્યાં ત્યાં વીરશૈવ નામથી વિવેચન થયેલું છે પણ લિંગાયત એ નામ મુસલમાની અમનમાં રૂઢ થયું છે. શાસ્ત્રીય દ્રષ્ટિએ જોતા અષ્ટાવરણ, પચાસાર અને પટસ્થવ વિગેરે જેવા અગત્યના વિષયો કે જે આજના લિંગાયતોના પણ તેજ છે; તે પ્રમાણે આચરણ કરનારને વીરશૈવ એવું નામ આપેલું છે. તેથી લિંગાયત બદને વીરશૈવ એજ શાસ્ત્રીય નામ યથાર્થ છે આ મત શૈવમતમાના મતોમાંનું એક છે શૈવ મતના મુખ્ય ચાર પ્રકાર છે, જેવા કે સામાન્યશૈવ, મિશ્રશૈવ, શુદ્ધશૈવ અને વીરશૈવ એમાં એકથી એક ચલતા છે આઠમે વર્ષે દીધેની દીક્ષા મુખ્ય દીક્ષા છે તેને લિંગસ્વાયત દીક્ષા કહેવામાં આવે છે. તે દીક્ષા એટલે પદ્મ શોધ-નથી સરખર કરેન પચસત્ર ધર્મીત સિવનિંગ, પોતાના ડાના હાથમાં મૂકી, લોહશોપચાર પૂજા કરી, તેના પર શિષ્યની દ્રષ્ટિ પાડવી તેને લિંગાયતદીક્ષા કહેવામાં આવે છે આના પરથી કોઈને લિંગાયત કહી શકાય કે ? તો અલ-બત ન જ કહી શકાય. લિંગાયતદીક્ષા થયા પછી ગુરુએ પુજેલું ઇષ્ટનિંગ પુરાણો, તાત્રપટ, શિનાનેખ, વિગેરેમાં ક્યાંય લિંગાયત નામથી હકીકત નથી. તેથી લિંગધારણ કરેલ લોકોને વીરશૈવ મતરથ એમ કહેવું જ મોઝ છે. અને તેજ શબ્દ શાસ્ત્રમાં વપરાયેલ છે લિંગાયત જેમ કહેવાનું હાલમાં રૂઢ થયું છે, તેમ કહેવું કેટલું ગેરબ્યાજબી છે, તે ઉપલી હકીકત પરથી જણાશે તેથી ગમે તેમ ખોટું કહી વીરશૈવ મત પ્રાચીન નથી અને અર્વાચીન છે, વિગેરે વાદ કરવાને સ્થાન નથી.

વેદાત મતો મુખ્ય ચારજ છે તે મતો વ્યાસકૃત ઉત્તરમીમાસા નામના બ્રહ્મસુત્ર પરથી ઉપસ્થિત થયા તેમાં દ્વિત્વ મંવાચાર્યે ૮૦૦ વર્ષો પહેલાં સ્થાપ્યો અર્જુન મત શકતોચાર્યે ૧૩૦૦ વર્ષો પહેલાં સ્થાપન કર્યો વિશ્વિષ્ટા-દ્વૈતને ૮૦૦ વર્ષો થયા છે. તેના સ્થાપક રામાનુજચાર્ય છે. શ્રી. વલ્લભાચાર્યે

પુષ્ટિમાર્ગ કે શુદ્ધાદ્વૈત મત સ્થાપ્યો અને તેનો પ્રસાર શુજરાતમાં છે. પણ તે હમણાનોજ છે આઘ નિયતક ઠ શિવાચાર્યે ૧૩૨૦ વર્ષો પહેલા સક્રિય વિશિષ્ટાદ્વૈતમત સ્થાપન કર્યો. દરેક મત પ્રમાણેજ કંઈ આચરણ તેના અનુયાયીઓનું આજ છે, એમખાત્રીપૂર્વક કોઈપણ કહી શકશે નહિ કારણ કે દેશમાનુસાર અનેક રીતરીવાજો ઓછાવતા પ્રમાણુમા શાસ્ત્ર વિરહ નવીન દાખન થયા છે. તોપણ દરેકના અનુયાયીઓ તેના તેજ નામથી ઓળખાયા છે. તેમજ એક મતના આચાર્યો અને અનુયાયીઓ બીજા મતના આચાર્યો સાથે ન ભજતા ભુદા જ રહ્યા છે, અને એક આચાર્યો લખેના પુસ્તકો બીજા મતના આચાર્યો પ્રમાણુભૂત માનતા નથી તેજ પ્રમાણે વીરશૈવ મતના અનુયાયીઓ અન્ય મતના પુસ્તકોને આધાર માને નહિ, તો તેમા શું અવળું છે ? આમ જ દરેક મતનું વર્તન ધણા લાજ સમયથી ચાલુ આવે છે. સમયાનુસાર વીરશૈવોમા કંઈ ફેરફાર થયે હોય, તેથી વીરશૈવ મત પ્રાચીન નથી, એમ કહેવું એ કેટલું બૂલભરેલું છે, એ ઉપરી હમીકત પરથી સિદ્ધ થાય છે.

તેમજ ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, હસોપનિષદ, ઇશાવાસ્યોપનિષદ, વાતુરાગમ, વીરાગમ, કારણાગમ, મકુટાગમ, ગૌતમસ્મૃતિ, તૈત્તરીય શાખા, લિંગપુરાણ, રકેદપુરાણ, મહાભારત વિગેરેમા વીરશૈવોના કેટલાક પારિભાષિત શબ્દો તેજ તેજ અર્થમા વપરાયેલ છે અને કેટલેક ઠેકાણે વીરશૈવોનું અસ્તિત્વ પણ માખીત થાય છે તો પછી વીરશૈવ સસ્મૃતિ હોવા વગર, જે સબધના શબ્દો તેના તેજ અર્થમા કેવી રીતે આવી શકે ! અદ્યત્ત સસ્મૃતિનું અસ્તિત્વ હોવા સિવાય અને તેના તેટલા પ્રભાવ વગર અદ્ય બની શકેજ નહિ એ નિર્વિવાદ છે આમ હોવા છતા, આ મત પ્રાચીન નથી, અથવા પ્રાચીન નિશ્ચિત થયું નથી, એમ કહેનારાઓને શું કહેવું ? મહાભારતમા ત્રિગી અને અલિંગી એમ બે જાતના શબ્દોનું અસ્તિત્વ ચોકખી રીતે જણાવ્યું છે. તે મહાભારતના કર્ત

આચાર્યનિતે થયાને લગભગ ૫૦૦૦ વર્ષો થયા. તેમજ વીરશૈવ સિદ્ધાંત ક્ષિપ્રામણીમા પણ અગત્ય અને રેણુકાચાર્યનો સવાદ છે. અને તેમા જેણુકાચાર્યે વીરશૈવ સિદ્ધાંતના તત્ત્વો સારી રીતે સમજાવ્યા છે. તે અગત્ય નૃપિ લગભગ ઇ. સ. પૂર્વે ૨૨૦૦ માં હતા. તો જે નૃપીએ સ્વપ્ના ગ્રાહ્યોના નૃપિઓ છે, તેના સમકાલીન શિવાચાર્યો વીરશૈવોના અધ્યયાર્થો અથવા નૃપિઓ છે, તો તે મત પ્રાચીન નથી એમ કહેનારા- એકને હજી વિચાર કરવા જેવો છે કે નહિ ? તેથી આ પુસ્તકમા જે કિંદ કહ્યું છે કે વીરશૈવ સંસ્કૃતિ વેદપૂર્વેની ભારતીય કે હિંદુ સંસ્કૃતિ છે, તેજ યોગ્ય છે.

ત્રીજા અને ચોથા પ્રકરણમા સ્વામીજીએ ધર્મ અને શ્રદ્ધાચાર, અને ક્રમતીઓ પર છાપ, એ જે અગત્ય વિષયોનું બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરી, તેઓએ અરસપરસના ગુણદોષનું ઘનનાત્મક દ્રષ્ટિએ વિવેચન કરી, તેથી યોગ્ય અયોગ્યતાનું નિરાકરણ ત્યાંને ત્યાંજ કરેલું છે અને પાંચમા પ્રકરણમા તો તેઓએ હલવાળી છે. કારણ કે તે પ્રકરણ એટલે આજના શ્રીરશૈવ અને વીરશૈવેતરોને વાદવિવાદ કરવાનું સ્થાન તે સ્થાન એટલે જગતમા બસવેશ્વરનું જીવન ચરિત્ર મહાત્મા બસવેશ્વરના જીવન ચરિત્રમા મળે. જે ગૌરસમજ થયો છે. તે દૂર થાય તે માટે સ્વામીજીએ ડુંગમા પણ મૂકી જે ઉત્તમ રીતે, એમનું જીવન ચરિત્ર, ઐતિહાસિક અને પૌરાણિક ગુણને બાળુ મૂકી, યોગ્ય જગ્યાએ અનુમાન પણ કાઢી જે વર્ણવ્યું છે, તે બદલ ખરેખર તેમને ધન્યવાદ થટે છે છતાં પ્રકરણમા ખડનમ-ન કહેવું હોવાથી, તે વિષે કંઈ લખવાની જરૂર જ નથી કારણ કે બોની સ્ત્રીને તે ખડનમડન.

આવી રીતે આ પુસ્તક આધુનિક ધર્મી પર લખેલું હોવાથી અને તેમાં આજના વાદમત સુધાઓનું નિરાકરણ થવું હોવાથી, આ એક પુસ્તક દરેક વીરશૈવને તો સમઠણીય છેજ. પરંતુ વીરશૈવેતરોને આ

મહાન સંસ્કૃતિની મહત્તા જાણવા આ એક અમુલ્ય રત્ન રૂપી પુસ્તક છે, એમ કહીએ તો કંઈ વાધો નથી. આવી તેની કિંમત હોવાથી તેનું ભાષાંતર તેની તેજ વાક્ય રચનામાં અને શબ્દોમાં બહુ ફેરફાર કર્યા વગર, અને તેની મૂળ ભાષામાં અને ભાષાંતરમાં ભાષાંતરાભાસ બાસે નહિ તેવી ખમરદારી લઈ આ પ્રથમ પ્રયત્ન કર્યો છે. અને તે ફેટયો સાબ્ય થયો છે, તેનો વાચકવર્ગ વિચાર કરશે. આ પ્રયત્નને જો પ્રોત્સાહન મળશે તો હજી આ સંસ્કૃતિના મહાન પુરોષ બદલ કંઈક લખાશે. કવિ શિષ્ય ।

નારકરના વાણમા,
ઉચ્ચોળ, વડોદરા.
તા. ૬-૧૨-૩૦

શંકર ગોવિંદ સામરપેકર

ઉપોદ્ધાત.

વીરશૈવ સંસ્કૃતિ એ શબ્દસમુચ્ચય વાંચતાંજ આ નવીન શું ગૌડ-
બંગાલ છે, એમ કેટલાકના મનમાં વિચાર ઉદ્ભવવાનો સંભવ છે. એકાદ
પંથને સંસ્કૃતિ એવું મોહું નામ દેવું તે તેની જોટી મહત્તા દેખાડવા
પ્રયત્ન થાય છે, એવો આક્ષેપ સામાન્ય લોક મૂકશે. વીરશૈવ એટલે લિંગાયત
એ જેને માણુમ છે તે તો ખરેખર આ શબ્દ સમુચ્ચયને હાસ્યજનક
કરાવશે. આવી બાબતોમાં ઉપર ઉપરથી વિચાર કરી મત દેવો એ થોડા
કહેવાય નહિ. આવા કામમાં નિઃપક્ષપાતી સંશોધનની અને ચિકિત્સક
શુદ્ધિની જરૂરી છે. અને આવી નિઃપક્ષપાતી અને પૂર્ણ ચિકિત્સા કર્યાથી,
ઉપસો શબ્દ સમુચ્ચય કાઢીને પણ માન્ય થયા વગર રહેશે નહિ, એવી
અમારી ખાત્રી છે. જૈન, યગમાર્ગી વેદિક, બૌદ્ધ, ઇસ્લામ, ક્રિશ્ચન, એવી
જે પાત્ર છે સંસ્કૃતિ હયાત છે, તેમાંની જ વીરશૈવ સંસ્કૃતિ આ
એક સંસ્કૃતિ છે. એજ હકીકત અમે આવતા પ્રકરણોમાં સિદ્ધ
કરવાના છીએ.

સંસ્કૃતિની વ્યાખ્યા.

કોઇ પણ મત અથવા પંથને સંસ્કૃતિ કહેવી હોય તો, તે પંથને
વિશિષ્ટ તત્ત્વગાન, વિશિષ્ટ ઐતિહાસિક પરંપરા, અને વિશિષ્ટ સંસ્કાર
અથવા રીઝવાર હોવા જોઈએ. આવી બાબતો કોઇપણ પંથની દેખાડવામાં
આવે તો તે પંથને સંસ્કૃતિ કહેવાને કોઇપણ જાતની હરકત નહિ. વીર-
શૈવોની બાબતમાં આ ઉપલી સર્વે હકીકત દેખાડતા આવડશે. વીરશૈવ
તત્ત્વગાન યગમાર્ગી વેદિકને મળ્યું છે, તો પણ ઘણું ઠેકાણું બિન્ન છે.
વીરશૈવોને યગમાર્ગી કરતાં પ્રાચીન પરંપરા અને ઇતિહાસ છે. તેજ પ્રમાણે

વીરત્વોના વિશિષ્ટ સંસ્કારો છે. આ જાળન આવના વિવેચન પરથી ટાંકના પશુ ધ્યાનમાં આવશે.

સંખ્યા અને સંસ્કૃતિનો સંગ્રંધ.

સિંચાવેનોની સોઠ સંખ્યા ૪૫ લાખની જ છે. તેથી યજ્ઞમાર્ગી વૈદિક, બૌદ્ધ, ઇસ્લામ, ક્રિશ્ચન વિગેરેની સંસ્કૃતિ પ્રમાણે આ એક મહાન સંસ્કૃતિ છે, એમ કહેવાય નહિ, એવો આક્ષેપ ટાંક મૂકશે. પણ સોઠોની સંખ્યા પરથી સંસ્કૃતિનું જગાજગ નક્કા થવું હોય, તોપણ સંસ્કૃતિની થોડા-થોડાના અથવા મંસ્કૃતિ એ નામ પાતના તે તેના અનુયાયીઓની થોડી ઝાઝી સંખ્યા ઉપર નથી. કારણ કે જૈન મંસ્કૃતિને વારંવાર સંસ્કૃતિ કરતાં ઓછા અનુયાયીઓ છે. તો પણ જૈનોનું વિશિષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાન, તેમનો પ્રાચીન ઇતિહાસ અથવા તેમનો વિશિષ્ટ આચાર ધર્મ કંઈ ટાંક ઓટો ઠરાવતા નથી. જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, પરંપરા, અને આચાર એક વિશિષ્ટ પ્રકારનો હોવાથી, તેમની સંખ્યા થોડી હોવા છતાં, એક મહાન સંસ્કૃતિના વારસ છે, એમ પાર્વત્ય અને પાશ્વિમાત્ય વિદ્વાનો કશુંક કહે છે. તેથી થોડા અનુયાયીઓ એ કંઈ ટાંકપણ પંથ અથવા મતને સંસ્કૃતિ ન કહેવડાવવા કારણ થઈ શકેનું નથી.

અનુયાયીઓની ઉદાસીનતા,

હવે એકાદ સંસ્કૃતિને અનુયાયીઓની સંખ્યા થોડી હોય અને તે થોડા અનુયાયીઓ પણ પોતાની સંસ્કૃતિ માટે ઉદાસીન હોય તો તે સંસ્કૃતિ પર ધણા હુમલાઓ ચાલે છે, અને તેનો વિપર્યાસ કરવામાં આવે છે, એ વાત માત્ર ખરી છે. આ જ દુર્ભાગ્ય જૈન અને વીરત્વ એ બંને સંસ્કૃતિ પર આવ્યું છે. જૈન ધર્મ જેમણે નામના એક ગ્રીક દેવનાના ઉપાસકે રચાવેલા અંધવાં તો તે બૌદ્ધ ધર્મની શાખા છે, એવી "હકીકતો" અત્યારસુધી તે સંસ્કૃતિ બદલ પાશ્વિમાત્ય વિદ્વાનોના મુખેથી કહેવાતી હતી, અને તે જ

પૌર્વાત્ય સૂત્રોને સંમત હતી. તે જ પ્રમાણે વીરસૈવ સંસ્કૃતિ એ એક
 પંચમાર્ગી વૈદિક સંસ્કૃતિની શાખા છે અને બસવેશ્વર તેના સ્થાપક હતા.
 વિગેરે છકીકતો મી. બિન્સેન્ટરમીય, મી. બર્થ, મી. હાપકીન્સ વિગેરે પાશ્ચિમાન્ય
 વિદ્વાનોએ લખી, અને તેનું રૂપાંતર ડૉ. લાંડારકર જેવાઓએ કર્યું. એટલું જ
 નહિ પણ લો. ટીળક જેવાઓએ પણ ગીતા રહસ્યના વિષય પ્રવેશમાં કપીલ
 ગીતા બદલ લખતાં તેમાં જેન અને જંગમ સખ્દો આવ્યાથી એ ગીતા મુસલ-
 માની અમલ પછીની હોવી જોઈએ એવું ચોકપુ' લખ્યું છે. એટલે લિંગાયત
 મત મુસલમાની અમલ પછીનો એ એવો તેનો આશય છે. પણ આગળ
 વાદવિવાદ થયા પછી લિંગાયત મત વિષે પોતે કંઈ વાંચ્યું નથી એમ લોક
 માંને કણુક ક્યું એ વાત જુદી. પણ સારાસારાનો અંદાજ સંખ્યાંક અને
 ઉદાસીન અનુયાયીઓની સંસ્કૃતિ બદલ ઘણો ગેરસમજ થાય છે, એ
 આનાં પરથી સિદ્ધ થાય છે. ઉપર પ્રમાણે ઠેટલાક અજ્ઞાનપણાને
 લક્ષને અને ઠેટલાક તો દ્વેષ શુદ્ધિથી વીરસૈવ સંસ્કૃતિની
 નિંદા કરે છે. હાલના વૈદિકમાં વિગેરે કરીને ઠેટલાક બ્રાહ્મણોમાં આ
 વૃત્તિ ઘણી પ્રબળ થઈ છે, એમ ઘણા દુઃખથી પ્રદર્શિત કરવું પડે છે.
 હાલમાં તેમની જે ધર્મ કલ્પનાઓ છે, તેની વિરુદ્ધ જે વર્ગ હોય, તેમના
 આચારવિચારની નિંદા કરી વખોડવો એજ એક ધર્મ કર્તવ્ય છે એમ
 ઉપર જણાવેલા ધર્મમાર્તંડા માનવા લાગ્યા છે, એવું દેખાય છે.
 સ્વમતને સ્થાપન કરવા વાસ્તે પરમતનું ખંડન કરવાનો પ્રસંગ આવે તો
 તે કરવું એ સિદ્ધ સંમત છે, અને તે પ્રમાણે અનાદિ કાલથી થતું
 આન્યું છે ખરું; પરંતુ એ વાદ તાર્કિક થવો અને અરસપરમના તત્ત્વ-
 જ્ઞાનની અવરોધના કરવામાં આવવી ન લની. પણ જ્યારે પરમતનો
 વિપર્યાસ કરી તેની નિંદા કરવામાં આવે ત્યારે ત્યાં દ્વેષશુદ્ધિ વસે છે
 અથવા તો કોઈ પણ પ્રકારે પોતાના મતની સ્થાપના કરવા ઉતાવળ થાય
 છે. એમ કહેવામાં કંઈપણ વાંધો નહિ. પહેલા પ્રકારના ઉદાદરજ માટે
 પ્રસિદ્ધ લેખક શ્રી. સી. મ. ફડકે અને બીજા પ્રકારના દાખલા વાસ્તે

સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતિ આપી શકાય. સચ્ચિદાનંદના અથવા મૂર્તિ-
પૂજા નામના પુસ્તકમાં બેજવાળદાર રીતે “ સિંગાયત હિંદુ ધર્મમાં દાખલ
યવા છટે છે. મૃત માનવીને સિવનિવાસ મળે એવા હેતુથી ગુરૂની ચિત્રી
રાખના ગંગામાં બાંધવામાં આવે છે. ” એવી રીતે જોડી દહીકત લખી
છે. યજ્ઞમાર્ગી બ્રાહ્મણોના વિચારોની વિરુદ્ધ જે જે કાષ્ટ છે તેમના
વિચારો તરફ સારી દ્રષ્ટિએ જોવું નહિ એવા તેનો હેતુ છે. આ
દહીકત બ્રહ્મસમાજ, આર્યસમાજ વિગેરે પંથો ઉપર હાલની તેમની
ટીકાથી ચોક્કસ દેખાય છે. વીરશૈવ મત પાખંડી છે, જંગલી છે, વેદ
વિરુદ્ધ છે, એટલું જ શું પણ અનાચાર પ્રવર્તક છે, એવી ટીકા મોટા
મોટા અસિંગી વૈદિક ધર્મપરાયણોના મુખેથી ચોગમથી સંભળાય છે.
તેનું કારણ વીરશૈવોની ઉદાસીનતા જ છે.

વીરશૈવ ટીકાકાર.

ટીકાકારો વીરશૈવોમાં પણ છે. પણ તેમની ટીકા કરવામાં અથવા
લિખ મત સ્થાપન કરવામાં હેતુ ખરાબ હોતો નથી. બેજગાંમના શ્રી.
સાખરે એમ.એ. જેવા કેટલાક વિદ્વાનો વીરશૈવ હિંદુ નથી એમ કહ્યા
કરે છે. તો બીજા બાળુએ મહેસુરના કાશીનાથ શાસ્ત્રી જેવા કેટલાક
વિદ્વાનો વીરશૈવ હિંદુ તો શું પણ યજ્ઞમાર્ગી વૈદિક પણ છે, વાસ્તે
સિંગની સાથે યજ્ઞોપવીત પણ ધારણ કરવું એમ લખે છે. કાષ્ટ કહે છે
કે વીરશૈવ સંસ્કૃતિને વર્ણાશ્રમ માન્ય નથી અને ભક્ત માહેશ્વર એવા
ભેદ નથી. તો કાષ્ટ કહે છે કે ધંધાપરથી પડેલી જ્ઞાતો અને/ બીજા અનેક
કારણો પરથી પડેલી જ્ઞાતો ચોખ્ખા છે; કાષ્ટ કહે છે કે વીરશૈવ મૂર્તિપૂજક
છે તો કાષ્ટ કહે છે કે નિર્ગુણોપાસક છે. કાષ્ટ કહે છે કે પંચાચાર્ય પ્રણીત
વીરશૈવ ધર્મ જુદો અને જસવેશ્વર પ્રણીત ધર્મ જુદો. કાષ્ટ કહે છે કે
શૈવ અને સિંગાયતમાં કંઈ ભેદ જ નથી. ઉપર પ્રમાણે વીરશૈવ મત વિષે,

જુદી જુદી જ્ઞાનતા અનેક વિચારો પ્રગટ થવાનું કારણ વીરશૈવ મનની નિમિત્ત દષ્ટીકત પ્રમિદ થઇ નથી એજ છે.

વીરશૈવોની દૃષ્ટીકત.

વાસ્તે વીરશૈવ અને વીરશૈવેતરો જે અજ્ઞાનધારક અને ખોટા આરોપો વીરશૈવ મંરૂતિ પર મૂકે છે, તેનું ખંડન કરી વીરશૈવ સંસ્કૃતિની આધાર મહીન માદિની આપના અને ધારાએ છીએ. વેદના જોટખું પ્રાચીન મંદિરિય મળી શકે તેમ નથી. તેપણ તત્ત્વજ્ઞાનમાં વાપરેલા સ્વતંત્ર અને જુદા જુદા પારિભાષિક શબ્દો પરથી વેદિક તત્ત્વજ્ઞાન કરતાં વીરશૈવ તત્ત્વજ્ઞાન ધણું પ્રાચીન છે એમ બનાવી શકાય તેમ છે. શૈવ અને વીરશૈવની પળી ખગી બામતોની બેગસેગ થવાથી તે પ્રાચીન દૃષ્ટીકતમાંથી શૈવ અને વીરશૈવ શોધી કાઢવો ધણો મુશ્કેલ થયો છે. તેપણ સુયોગને લઇને ઉપનિષદો, પુરાણો, સ્મૃતિગ્રંથો, મહાભારત અને બીજા અંતિદામિક પુરાણ પગથો યત્નમાંથી વેદિકની મધે વીરશૈવોનો સ્વતંત્ર ઉદ્ભવેખ હોવાથી વીરશૈવોનો પ્રાચીન હતિદામ પણ મળવો શક્ય છે. વિગાપનોમા જે આચારવિચાર જોવામાં આવે છે તેના પરથી પણ ધણું અનુમાન થઇ શકે તેમ છે. આવા આચારે વીરશૈવ સંસ્કૃતિની ખરી કદપના આપી શકાય. તેમજ વીરશૈવ મંરૂતિ એક મદાન સંસ્કૃતિ હોઇ તેનો સ્વં સાધ રણ હતિદામ પણ મળી શકે તેમ છે. આ મદાન સંસ્કૃતિના તત્ત્વજ્ઞાનની નને આચાર ધર્મની મધે તેમ અવલેખના કરવામાં આવે, તે પછી તેની મહત્તા કદ જાણી થાય તેમ નથી. વીરશૈવ સંસ્કૃતિનો સંબંધ અન્ય સંસ્કૃતિ સાથે આવવાથી તેમાંની સાગપણાની છાપ જેમ બીજી સંસ્કૃતિ પર પડી છે, તેવી જ રીતે અન્ય સંસ્કૃતિનો ખરાબ અમરપણ વીરશૈવ સંસ્કૃતિ પર થઇ છે. આમ ધણા પ્રાચીન મમયથી થતુ હોવાથી વીરશૈવ સંસ્કૃતિ વિષે ધણો જ ગેરસમજ સ્વકીય અને પરકીય એમ બન્નેમાં થયો છે. તે દૂર થાય તે વાસ્તે જ આ પ્રકરણે લખવામાં આવે છે.

વાચકોને વિનંતિ.

આવતા પ્રકરણોમાં પરકીયોની માફક સ્વકીયોની કાંઈ રહ ભાવના કદાચ દુઃખવાય તેવી દષ્ટીકત આવવાનો સંભવ છે. પણ સંશોધનના કામમાં લેખકે જે પ્રમાણે નિઃપક્ષપાતપણું અને ચોક્કસ નિષ્કુરપણું ધારણ કરવું જોઈએ, તેજ પ્રમાણે વાચકોએ નિર્વિકારપણું સ્વિકારણું જોઈએ. મળી શકે તેટલી પૂર્ણ માહિતી મેળવ્યા પછી જ અમે આવના પ્રકરણો લખવાના છીએ, તો પણ જૂથ થવા સંભવ છે. તે ઉપર અંતઃકરણથી સૂઝોએ ફરસ્ટ કરવી. સ્વમનીયોમાંના કાંઈપણ પક્ષની ભાવના દુઃખવવાના હેતુથી કાંઈપણ મન અમે જેમ પ્રતિપાદન કરવા નથી તેમજ પરમતીયોનું મન અસલ ભાવનાથી દુઃખવવા સાર અમે કંઈ વિધાનો કરવાના નથી. સત્યકથન શિવત્વ અમે કાંઈપણ કરવાના નથી. અમારી પહેલા આજ પ્રયત્નો ફેટલાક વીરસેવ વિદ્વાનોએ કર્યા છે. પણ તે ધણું કરીને પરમતીયોના આગ્રેયોને જવાબ તરીકે અમણ પોતાના જિન મતના ખંડન તરીકે કર્યા છે આ પુસ્તકની રૂપરેખા તે કરતા તદ્દન જુદી છે, એ સદેજ ખ્યાનમાં આવશે. આ પુસ્તક વીરસેવ સમાજના ઉદ્ધારને કારણીમૂલ થ.ય એજ અમારી ઇચ્છા છે.

વીરશૈવ સંસ્કૃતિ.

પ્રકરણ ૧ હું.

વીરશૈવ મતની પ્રાચીનતા.

કોઈપણ મત ધણે પ્રાચીન છે, તેથી તે ગ્રાહ્ય અને શ્રેષ્ઠ થતો નથી. તો પણ સ્વમત શ્રેષ્ઠ ઠરાવવાને કાળે અને સર્વને ગ્રાહ્ય થવા સાફ તે ધણે પ્રાચીન તો શું પણ અનાદિ છે, એમ સિદ્ધ કરવા જુદા જુદા મતના વિદ્વાનોની ધાધલ ચાલુ છે, એ કંઈ ખોટું નથી. એનું કારણ સત્ય એ સનાતન હોય છે, એ સિદ્ધાંત છે. જે વાસ્તે અમારો ધર્મ સનાતન અથવા પ્રાચીન છે તે વાસ્તે તેજ સત્ય હોવો જોઈએ એમ પોતાનો ધર્મ ધણે પ્રાચીન ઠરાવનાર વિદ્વાનોનો સિદ્ધ કરવાનો હેતુ હોય છે, એ દેખીતું છે. જે જે ધર્મ અથવા પંથ પ્રાચીન ઠરતા નથી, તે ધર્મના હોડો, અમારા પથે અથવા ધર્મે તેના પૂર્વેના ધર્મોમાં રહેલા હોયો સુધાર્યા એમ દેખાડવા પ્રયત્ન કરે છે. પણ આ બાબતમાં હમેશાં મતભેદ હોય છે. કારણ જુના પંથ અથવા ધર્મ પોતાના દોષ કબુલ ન કરતાં તેની વિરૂદ્ધ નવા ધર્મ અથવા મતને પાખંડી, નાસ્તિક, વામમાર્ગી, બ્રહ્મ વિગેરે દોષો દે છે.

એટલે પ્રાચીન મત સારો કે નવોમત સારો એ એક નક્કી કરવામાં મુશીબત પડે છે. આવે વખતે ' પુરાણમિત્યેષ ન સાધુ સયમ્ । ન યાપિ કાવ્યં મધમિત્યયમ્ । ' (ઘણું પ્રાચીન હોય છે તે બધું સારું હોતું નથી તેમજ નવું હોય છે તે બધું નિંદાને પાત્ર હોતું નથી) આ વચનનો અર્થ સાચો લાગે છે. સત્ય અને શુદ્ધ મત જેવો પ્રાચીન કાલમાં હતો તેવો જ તે કાલમાં છે; તેમજ અસત્ય અને અશુદ્ધનો પ્રસાર પણ અનાદિ કાલથી થતો આવ્યો છે એમ દેખાય છે. આ બાબત સમજ્યાથી આપણા પૂર્વજો સ્વમત ઘણો પ્રાચીન છે એમ ઠરાવવાના કંઈમાં ન પડતાં તે સત્ય અને શુદ્ધ છે એમ સિદ્ધ કરવાને વાસ્તે તે પરમેશ્વરના મુખમાંથી નિકળ્યો છે; તેટલાજ માટે તે અપૌરુષેય છે અને તે માટે તે સત્ય, શુદ્ધ અને આદ્ય છે એમ કહેતા આવ્યા છે. એટલે વીરશૈવ મતની પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરવામાં અમારો હેતુ આ મતની શુદ્ધતા, શ્રેષ્ઠતા, અને આદ્યતા બતાડવા પુરતી જ નથી પણ તે મતનો ઇતિહાસ કથન કરવાનો પણ અમારો હેતુ છે. અતિહાસિક દૃષ્ટિએ જોતાં વીરશૈવ મતનું અસ્તિત્વજ પ્રાચીન કાળમાં નહતું એમ કહેનારાઓને આધાર સહીત જવાબ આપવો એટલો જ આ પ્રકરણમાંના વિવેચનનો હેતુ છે.

વેદપૂર્વે વીરશૈવ.

યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોના ધર્મશ્રંથના જેટલા પ્રાચીન ધર્મશ્રંથ બીજી કોઈપણ સંસ્કૃતિના હજી મુઘી મળી શક્યા નથી, તેજ પ્રમાણે વીરશૈવ સંસ્કૃતિના તેટલા પ્રાચીન શ્રંથ જડ્યા નથી એ

ષણ્ઠું દુઃખદાયક છે. તો પણ વૈદિકોના અથો પરથી જેમ જેન
 સંસ્કૃતિનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવામાં આવે છે, તેમજ વીરશૈવ
 સંસ્કૃતિનું પણ કરી શકાય તેમ છે. યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોને વેદ
 અથોનું જતન કરવાનો જેમ જરૂરીયાત જણાઈ તેમ જેન અને
 લિંગાયતોને પોતાના દેવતાક ધર્મ પુસ્તકોનું જતન કરવાની
 જરૂરીયાત જણાઈ નહિ; તો પણ તેઓએ પોતાની સંસ્કૃતિનું
 ઉત્તણ રક્ષણ કર્યું અને તેમ કર્યાથી ખીજી સંસ્કૃતિના અથો
 પરથી તેમનું પોતાનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવું શક્ય થયું છે. તેથી
 વેદકાલમાં તો શું પણ તેની પહેલાં પણ વીરશૈવ સંસ્કૃતિનો
 પ્રસાર ભરતખંડમાં હતો એમ આધાર સહીત નક્કી કહી શકાય
 છે. કારણ વેદની રચના આર્યોએ કરી તે પહેલાં અને આર્યો
 ભરતખંડમાં આવ્યા તે પહેલાં, ભરતખંડમાં થોડી ઝાઝી વસ્તી
 હોવી જોઈએ. તે માનવવસ્તિને પણ કાંઈ વિશિષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાન,
 ઐતિહાસિક પરંપરા, વિશિષ્ટ રીતરીવાજો હોવાનું સ્વાભાવિક
 છે અને તે સંસ્કૃતિ જેન અથવા તો વીરશૈવ હોવી જોઈએ એમ
 સંશોધકોનો મત થવા લાગ્યો છે. આર્ય લોકો ભરતખંડમાં
 ખહારથી આવ્યા નથી તેમ પણ એક મત છે. તેમ માનીએ
 તોપણ વેદ અથોમાંની જે વિચારસરણી છે, તે સાદા સરળ
 અર્થથી જોતાં તે એક ઉચ્ચ ન હોઈ એક નવા, ચઢી આવેલા,
 સ્થિરસ્થાવર ન થયેલા, પણ તે થવાની ઇચ્છાવાળા લોકોની તે
 વિચારસરણી છે, એમ એકબુદ્ધિ દેખાય છે. ‘મારા શત્રુઓનો
 નાશ થવા દે, મારી ગાયોનું રક્ષણ થવા દે, હે, ! ઇંદ્ર અથવા
 વરુણ ! મને પુષ્કળ સંપત્તિ અને આયુષ્ય દે;’ આજ વેદોની
 વિચારસરણી છે. આ ઉપરથી વેદકાલમાં આર્યો ગાયો પાળીને,

શિકાર કરીને, અથવા લૂંટ કરીને ઉપજવિકા કરનારો સઘ હોવો જોઈએ, એમ દેખાય છે તેમને કોઈપણ પ્રમાણિક ધંધો કરતા આવડતો નહતો માટે જ “ મિક્ષા દેદિ । ” કરવાવાળો અથવા તો શુભેચ્છા પ્રગટ કરનારો અને પ્રાર્થના કરનારો એક વર્ણ અથવા વર્ગ તે કાળમા આર્યોને જનાવવો પડ્યો. શિકાર અથવા તો લૂંટ કરીને, ઉપજવિકાનું માધન લેશું કરનારો એક વર્ગ અથવા તો વર્ણ આર્યોમા હતો અને પશુપાલન કરનારો પણ એક વર્ગ હતો. આ લોકોની જાળજળરીને લઈને અને બચને લઈને આ દેશના લોકો તેમને મળ્યા તેમની ખેતી અને એવા ખીલ ધંધાપર આગળ જતા ઉપલા ત્રણ વર્ગ ઉપજવિકા કરવા લાગ્યા અને આ દાસોને એવા વર્ગના ગણવા લાગ્યા હોવા જોઈએ, એમ લાગે છે આજ મિતિ આર્યોની જે ખીલ શાખાઓ ખીલ ખડોમા ગઈ તેમની હતી પણ ખીલ ખડોના આર્યો કરતા ભરતખડના આર્યો એકદમ મુધર્યા આ હકીકત વેદશ્રથોને જોડેલા ઉપનિષદો અને અમૃતિ વિગેરે શ્રથોપગથી એકબી દેખાય છે મૂળ વેદશ્રથોમા કાંઈ ન હોવા છતાં તત્ત્વ જ્ઞાનની કેટલીક મીમાસા એકદમ ઠ્યાથી આવી ? આ મીમાસા જેન અને વીરશૈવના તત્ત્વજ્ઞાનના સહવાસથી આર્યોપર પડેલા પ્રભાવનું પરિણામ છે, એવો વિદ્વાનોનો મત છે આ પ્રમાણે યજમાર્ગી વૈદિકોની પહેલા વીરશૈવ આ ભરતખડમા હતા એમ સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી જોતા માલૂમ થાય તેમ છે

વૈદિકોમા જેમ ઉપજવિકા માટે ચાર વર્ગ થયા, તેમ કરવાની જૈન અને વીરશૈવોને જરૂરીયાત ન જણાયાથી તેમનામા

અનુક્રમે યુનિ અને શ્રાવક માહેશ્વર અને ભક્ત એટલાજ ભેદ પડયા. યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોની પ્રતિભાથી ખ ધાપરથી જાતો પડી, અને લિંગાયતોમાં પણ જાતિભેદ નિર્માણ થયો, પણ તે ધર્મ-વિહીત માનવામાં આવ્યો; એ વાત જુદી. એકંદરે સૂક્ષ્મ વિચારથી જોતાં અનુમાનથી વીરશૈવ સંસ્કૃતિ યજ્ઞમાર્ગી વૈદિક સંસ્કૃતિ કરતાં ઘણી પ્રાચીન છે, એમ કહેવાને ઘણા આધાર છે. તે દ્રષ્ટિએ તપાસ કર્યાથી મૂળ વેદ વેદગ્રંથોમાં અને યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોપર વીરશૈવોની છાપ પડયા પછી જે ઉપનિષદો અને ગ્રંથો તૈયાર થયા તેમાં વીરશૈવ વિષે ઘણા જ ઉલ્લેખો મળે તેમ છે. માટે વેદમાંના કેટલાક આધાર અને ઉપનિષદો વિગેરે ગ્રંથોમાં વીરશૈવ વિષે જે ઉલ્લેખો મળે છે, તેમાંના કેટલાક આપવાનો વિચાર છે.

વીરશૈવ વિષે શ્રુતિમાં આધાર.

વેદાગમનો સાર જે ગાયત્રી મંત્ર તેનો અર્થ જુદા જુદા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ જેમ્નીતાણીને સ્વમતને મળતો કરે છે. પણ એકદમ સરળ અર્થ કરવાથી તે લિંગવાચક થાય છે. ‘તત્સવિતુર્વરેણ્યં મર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ’ (તે ઉત્પન્ન કર્તા એવા દેહી-પ્રમાન લિંગનું હું ધ્યાન કરું છું) ઉપલા ભર્ગ શબ્દના લિંગ વાચક અર્થ માટે અમરકોશનો પણ આધાર છે. ‘હરઃસ્મર-હરોમર્ગસ્ત્યંબકસ્ત્રિપુરાંતકઃ ॥ ૬૬ ॥ આવા શિવેના નામ દ્વીધાં છે. લિંગપુરાણમાં બ્યાસે પણ ભર્ગ શબ્દ લિંગ અથવા શિવ માટે યોજ્યો છે. ‘સર્વેમર્ગીશજાનૂર્નગતિસ્તેષાંસપથૈઃ’ સર્વે ભર્ગનાં જ (શિવનાજ) અંશ છે. ભર્ગજ (શિવલિંગજ)

તેનું ઉત્પત્તિનું કારણ છે અને ભર્ગવ (શિવલિંગજી) સર્વને
જાતિ છે. તે શિવાય ઉપલા ખુવાગાથી રહેવાનો લય અથવા
ગહાર કરતાં શિવલિંગ જુદું છે એમ ચોકખું દેખાય છે.
જગન્દેવના “ પરિચય તે વ્યતંતં વ્રહ્મણસ્પતે ! ” આ કથામાનો
પરિચય જુદા લિંગવાચક છે. તેજ પ્રમાણે ‘ વ્રહ્મણે વ્રાહ્મણા-
લમેત્ ’ એટલે પરમાત્માને ઠેકાણે (વ્રહ્મણે) તત્ત્વન્ય ઇદ્રલિંગને
જીવાત્માને (વ્રાહ્મણમ્) લીન કરે એવો પણ લિંગાગ સામર-
મ્યવાચક અર્થ કરવામા આવે છે. યજુર્વેદના ‘ સર્વં વૈ લિંગ
મ્યાપયતિ ” લિંગજ સર્વનો આધાર છે એમ કહ્યું છે.
તૈત્તિરીય શાખામા નિચે પ્રમાણે કથાઓ છે.

‘ ચચ્છદસામૃષર્ષો વિશ્વરૂપ ’ । છંદેભ્યોઽધ્યમૃતારતયભૂષ ।
નર્મેત્રામેષયાસ્તુળોતુ । અમૃતસ્ય દેવધારણો ભૂયાસમ્ ॥ ’

આમાનો છેવટના ભાગનો અર્થ મોક્ષ માટે લિંગાત્મક
શિવને ધારણ કરતાં હું હોઉં છું એવો કે. એટલે વેદકાલમા
મોક્ષ માટે લિંગધારણનો માર્ગ રૂઢ હતો, એમ દેખાય છે.
હ સોપનિષદમા નિચે પ્રમાણે વચન છે

‘ લિંગાગશોભા પ્રાક્ષમાર્ગેકનિષ્ઠા લિંગાગસામરસ્યચ્ચ શરીરે ।
લિંગધારણાન્નિયમેનૈવઘૃત્વાત્તે મુક્ત્ સસારવચનાત્ ॥

જેનો દેહ લિંગધારણાથી સુશોભિત થયો છે જે મોક્ષમાર્ગેક
નિષ્ઠ છે એવો જીવ લિંગાગ સામરસ્યને લઈને નિયમપૂર્વક લિંગ
ધારણા કર્યાથી સ સાર બંધનમાથી મુક્ત થાય છે.

વીરશૈવ વિષે સ્મૃતિમાંના આધાર

‘શિવધ્યાનરતો મૃત્યા શિર્વાલિંગાંગસંયુતઃ’ આવો શ્લોક મનુસ્મૃતિમાં છે. તેમાંનો છેવટનો શબ્દ વીરશૈવ વાચક છે. ‘લિંગધારણમારબ્યાત દ્વિધા સર્વાયંમાર્થકૈઃ ।’ આપું લિંગધારણનું મહત્ત્વ કૌપીતકી સ્મૃતિમાં કહેલું છે. શાંતાતપ સ્મૃતિમાં નિચે પ્રમાણે વચન છે. વાનપ્રસ્થ યાગિનિ ચ લિંગેષ્વ મિશ્નુરુ યતિમ ।’ આમાંનો લિંગૈક્ય શબ્દ વીરશૈવ વાચક છે. ગૌતમ સ્મૃતિમાં જે પ્રાક્ષણોનું લક્ષણ દીધું છે, તેના પરથી લિંગી પ્રાક્ષણોનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે.

‘મુગ્ધે મત્રો હૃદિ ધ્યાન મસ્તકે લિંગધારણમ્ ।
શિલારુદ્રાક્ષમન્માનીતિ બ્રાહ્મજલશ્રણમ્ ।’

વીરશૈવ વિષે પુરાણોમાં આધાર.

હાન દેવા યોગ્ય કોણ ? આવો જ્યારે સવાત્ર ધર્મ રાજ્યે ભીષ્મપિતામહેને કર્યો તે વખતે મહાભારતના અનુશાસન પર્વમાં ભીષ્મપિતામહે નિચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો છે.

‘ક્રિમાદુર્ભરતશ્રેષ્ઠ યિજ્ઞઃ પાત્ર સનાતન । લિંગિન બ્રાહ્મણ
ચિથ બ્રાહ્મણો ચાપ્યલિંગિનમ્ ॥

સદ્વૃત્તિમપિવિજ્ઞાય લિંગિનેત્તેતરાય ચ । દેવમાદુ
ર્મદારાજં સમાચેતો તપાશ્ચિત્તૌ, ॥”

ઉપલા શ્લોકનો અર્થ એટલોજ કે લિંગધારી અને અલિંગી એવા બે પ્રકારના પ્રાક્ષણ હોઈ જન્ને તપસ્વિ છે! વન પર્વમાં ખીન્ને કહેલું નિચે પ્રમાણે આધાર છે.

‘ જન્મકર્મતપોયોગસ્તયોસ્ત્ય ચ પુષ્કલાઃ જામ્બ્યાં લિંગાચિતો
દેવસ્ત્વયાચ્ચૌડ્યં યુગે યુગે । ’

આ શ્લોકમાં લિંગપુજનનું મહાત્મ્ય કહેલું છે. અનુશાસન
પર્વમાં શિવપુજનનું નિચે પ્રમાણે મહાત્મ્ય વર્ણવ્યું છે.

ब्रह्मणःसृष्टिकर्तृत्वं विष्णोर्दानवमर्दनम् । स्यर्गाधिपस्य-
मिन्द्रस्य शिवपूजाविभेःफलम् ।

કર્મપુરાણમાં નિચે પ્રમાણે વચન છે.

“ यशकर्ता च क्षेपेद्रः सृष्टिकर्ता च वाक्यति ।
अहमेवजगत्कर्ता मम कर्ता महेश्वरः ॥ ”

આમાં કુર્માવતારી વિષ્ણુએ મહેશ્વર આપણો ઉત્પન્ન કર્તા
છે એમ કહ્યું છે. અને તેથી શમ, કૃષ્ણ, હનુમાન, નંદી વિગેરે
સર્વ દેવોનાં ગળામાં અથવા મસ્તકે લિંગ બાધવાની પદ્ધત છે.
પંડરપુરના વિકૂલના મસ્તકપર, ખાશીમાંના ભગવંત દેવના
શિરપર, કોલ્હાપુરની અંબાબાઈ, તુલસીપુરની ભવાની, કાશ્મીરની
શારદાદેવી, કાચીની કામાક્ષી, વિગેરે દેવીઓના મસ્તકપર પણ
લિંગ છે.

આદિત્ય પુરાણમાં લિંગપુજનનું મહાત્મ્ય વર્ણવેલું છે.

‘ रौद्रं लिङ्गं महाविष्णुर्भक्त्यांशुद्धं शिलाभयम् ।
चाकचित्रं समभ्यर्च्य लब्धवान्परम पदम् ॥ ’

ભગવાન વિષ્ણુ પણ શિવલિંગ પૂજન કરી પરમપદને પહોં-
ચ્યા છે. લિંગપુરાણમાં તો લિંગનું મહાત્મ્ય ચોકખી રીતે કહ્યું છે.

‘ લિંગધારી સદા શુદ્ધો નિર્જલિંગમનોદરમ્ ।
 વેદેષુ શાસ્ત્રસંઘેષુ પુરાણેષ્વાગમેષુ ચ ।
 યાદ્યણસ્ય સમાલ્યાતં લિંગધારણમુત્તમમ્ ॥ ’

સ્કંદ પુરાણમાં શંકર સંહિતામાં નિચે પ્રમાણે વચન છે.
 યાદ્યપોઠાચંનાદેતત્કરપોઠાચંનં ચરમ્ । સર્વેષાં વીરશૈષાના-
 મુમુક્ષાર્ણા નિરંતરમ્ ॥
 શિવમક્તાન્સદાચાર નિરતાન્ધૃતલિંગકાન્ વિપ્રાનારાધય સદા
 ભસ્મરુદ્રાક્ષધારિણઃ ॥
 ઇદલિંગમિદં સાક્ષાદનિષ્ઠપરિહારકમ્ । ધારયેદવધાનેન
 શરીરે સર્વદા યુધઃ ॥
 લિંગધારણકં નામ ધૃત માદેશ્વરાભિધમ્ । યાવજ્જીવમિદં
 દત્તમિષ્ઠલિંગસમચંચેત્ ॥

બ્રાહ્મપીઠપર, મંદિરમાં વિગેરે પૂજન કરવાં કરતાં, ઇદલિંગ
 હાથમાં મૂકીને પૂજન કરવું શ્રેષ્ઠ છે. બ્રાહ્મચરુ વીરશૈવોમાં
 સદાચારમાં રત થએલા, લિંગધારણ કરેલા, શિવભક્ત, ભસ્મ
 રુદ્રાક્ષધારી એવાજ બ્રાહ્મણોની સદા ભક્તિ કર. ઇદલિંગ એ
 સાક્ષાત અનિષ્ઠ પરિહાર કરનાર છે. જાની માણસે હંમેશાં
 સાવચેતીથી શરીર પર ઇદલિંગધારણ કરવું. માદેશ્વર નામનું આ
 ઇદલિંગધારણ ત્રત યાવત્ જીવ ચલાવવાનું છે.

ગરુડપુરાણમાં નિચે પ્રમાણે વચન છે.

“ વંશાવલી પ્રયત્નાર્ણ લિંગધારણમાલિનમ્ ।
 જ્ઞાતિનાં શિવમક્તાનાંશુદ્રત્વઙ્ગૈવવિષયતે ॥ ”

શ્રુતિસ્મૃતિ પુરાણોમાં કહેલું વીરશૈવ મત.

ઉપવા આધારો પરથી એમ નક્કી થાય છે કે વીરશય તત્ત્વજ્ઞાન શ્રુતિમૃતિપુરાણોમા કહેલું હોય તે વેદગ્રંથમા તો શુ પણ તેનાથી પણ પ્રાચીન છે. યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોનું જેમ જેમ આ ભરતખંડમા વચ્ચન પડવા લાગ્યું અને આ દેશના પુરુષોના તત્ત્વજ્ઞાનની ચિકીત્સા કરવાની ઇચ્છા થઈ, તેમ તેમ કરી પોતાની મૂળ પરપરા કાયમ રાખી જૈન અને વીરશય વિગેરે આ દેશનું તત્ત્વજ્ઞાન શ્રદ્ધાથી કર્યું જૈન સંસ્કૃતિની ઘણીજ છાપ પ્રાપ્ત થઈ પર પડી છે એમ વડોદરામા આપેલા એક ભાષણમા લો ટીકાકે કહ્યું છે. તેમજ વીરશય સંસ્કૃતિની જો તેમને ખબર હોત તો તેની ખાખતમા પણ તેમણે તેમ કહ્યું હોત આ ખાખત ઉપર આપેલા આધારો પરથી સામાન્ય વાચકોના નજરમા પણ આવે તેમ છે પોતાની મૂળ વૃત્તિ ન હોડતા યજ્ઞમાર્ગી પ્રાણણોએ વીરશય તત્ત્વજ્ઞાનનો સ્વીકાર જુદા રૂપમા અને જુદા શબ્દોમા કર્યો અને તેથી શવ, વીરગૈવ વિગેરે ભેદ નિર્માણ થયા દેખાતો શત્રુ પોસાય પણ દાવધરી ગળનાર શત્રુ ઘણો ધાનક હોય છે કારણ તે શત્રુ તરીકે દેખાતો નથી પણ છેવટે શત્રુ જ હોય છે આવું જ પરિણામ શૈવમતનું વીરશય સંસ્કૃતિપર થયું છે યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોએ વેદમાના ઇંદ્ર દેવતાનો આરોપ વીરશયોના શિવપર મૂકી તે તત્ત્વજ્ઞાનનો સ્વિકાર કર્યો શિવપૂજા, ઇંદ્રાક્ષધારણ, ભસ્મલેપન વિગેરે બાહ્ય દેખાવ તેમણે ઉડાવી દીધો, તેથી ચઢતી યજ્ઞમાર્ગીનીજ ચઈ અને વીરશય સંસ્કૃતિ પછાત પડી આ પ્રેમાણે જે સંસ્કૃતિ એક વખતે આખા ભરતખંડમા ગાજી રહી હતી તેને શુભ્ત પણ જળગઈ શત્રુ યજ્ઞમાર્ગી વૈદિક થયા તોપણ આમના હુમલાઓમાથી

અનેક શિવયોગીઓએ અને આચાર્યોએ વીરશવ તત્ત્વજ્ઞાન અત્યારમુધી કાયમ રાખ્યું એજ અમારું મુદ્દલાભ્ય છે.

વીરશવ તત્ત્વજ્ઞાનનો સાચવણ પાંચ પીઠોએ અને તેમના હાથ નિચેના મઠોએ દેવી રીતે કરી તેનું વર્ણન આગમોપનિષદોમાં છે. શ્રીમન્મળગતગુરુ એકોરામાચાર્યે રામનાથ લિંગમાંથી અવતાર લઈ હિમાલયમાં કેદારપીઠ સ્થાપન કર્યું. તે પીઠપર હાલમાં નિલકંઠલિંગ શિવાચાર્ય છે. આ પીઠના આચાર્ય પાસેથી વ્યાસ મહર્ષિ, શંકરાચાર્ય વિગેરે અનેક મહાન પુરૂષોએ, જુદે જુદે વખતે બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. ગૌતમેન્દ્ર ચક્રવર્તિ દેવયક્ષ મહાપરાક્રમશાળી ક્ષત્રિયરાજાઓને પણ આ મહાધિપતિએ બોધ કર્યો છે. આ પીઠની ઉપજ પોણે લાખ હોઈ કેદારેશ્વરની પૂજા તેમના હાથમાં છે. અગીયાર સંસ્થાનેના આ પીઠને ઇનામો છે. શ્રીમન્મળગત ગુરુ વિશ્વારાધ્યાચાર્યે વિશ્વનાથ લિંગમાંથી અવતાર લઈ જંગમ વાટિકામાં ભૂકેલાસ પાઠ સ્થાપન કર્યું, અને આ પીઠ પણ ધર્મ પ્રસારનું કામ ધણું કર્યું છે. કાશીના આ મઠને પ્રાચીન રાજાઓએ આપેલા ઇનામોના તામ્રપટો હજી જોવા મળે છે. તેમાં કાશી નરેશ જયનંદદેવનો એક તામ્રપટ છે અને, હુમાયુન, અકબર, ઔરંગઝેબ બહાદુરશાહોની સનંદો છે. નેપાળેશ્વર પણ આ પીઠના ભક્ત છે. હાલમાં આ પીઠને ૫૦-૬૦ હજારની ઉપજ છે. અને શિવલિંગ શિવાચાર્ય મહાધિપતિ છે.

~*~

શ્રીમન્મળગતગુરુ દાઝકાચાર્યે વટશેત્ર સિદ્ધેશ્વર લિંગમાંથી અવતાર લઈ ઉજ્જયિનીમાં પાઠ સ્થાપન કર્યું. દધિચી ઋષિ

અને દેવનંદ ચક્રવર્તિને આ પીઠ તરફ દીક્ષા મળી. આ મઠમાં
 પણ ઘણા પ્રાચીન શિલાલેખો છે. ઇ. સ. ૧-૨ સૈકામાં એક
 રાજાએ સિદ્ધેશ્વર દેવાલય બાંધ્યું, એ મતલબનો શિલાલેખ ત્યાં
 છે. હાલમાં મહાધિપતિ સિદ્ધલિંગ શિવાચાર્ય છે. શ્રીમન્નગત-
 શુર રેણુકાચાર્યે સોમેશ્વર લિંગમાંથી અવતાર લઈ મૈસુર
 જુદામાં રંભાપૂરી (બાળેહુગી)માં એક પીઠ સ્થાપન કર્યું.
 તેમણે અગત્ય નાપિને દીક્ષા આપી. શંકરાચાર્યને આજ
 પીઠમાંથી ચંદ્રમૌળીલિંગ મળ્યું. આ પીઠમાંથી હક્ષિણનો ઘણોજ
 ઇતિહાસ મળે છે. હાલમાં મહાધિપતિ શિવાનંદ શિવાચાર્ય છે.
 શ્રીમન્નગતશુર પંડિતારાધ્યાચાર્યે મલ્લિકાર્જુન લિંગમાંથી
 અવતાર લઈ, શ્રી શૈલ ક્ષેત્રમાં એક પીઠ સ્થાપન કર્યું. આ
 પ્રમાણે આ પાંચ પીઠો ઘણા પ્રાચીન સમયથી ચાલે છે અને
 ગામોગામ આવેલા મઠો મારફત વીરશય તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રસાર
 કરતા આવ્યા છે.

વીરશૈવ વિષે ઐતિહાસિક પુરાવા

પંચાચાર્ય અને બીજા મહાધિશોની કૃપાથી પરમતવાળા-
 ઝોના હુમલાઓમાંથી વીરશૈવ મત ટકી રહ્યો છે અને તેનો
 ઇતિહાસ પણ મળી શકે તેમ છે. ઇ. સ. પૂર્વે ૩ જી સદ્કામાં
 તામ્રીલપ્રાંતમાં તિરૂવલ્લુવર નામના એક વીરશૈવ સાધુ ઘણું ગયા.
 અને તેમનો તિરૂકુરૂળ નામનો ગ્રંથ હાલમાં મળે છે. તેજ પ્રાંતમાં
 ઇ. સ. ના ૧ લા સદ્કામાં નકકીરર નામના કવિ થઈ ગયા. એ
 વીરશૈવ મતના હતા. ઇ. સ. ના ૩ જી સદ્કામાં માણિક્ય વાચકર
 નામના વીરશૈવ પંડિત થઈ ગયા અને તેમનો તિરૂવાચકમ નામનો

અંચ હાલમાં મળી શકે છે. તાર્મીલ પ્રાંત પ્રમાણે કર્નાટકમાં પણ વીરશૈવોનો ઘણો જુનો ઇતિહાસ મળવો શક્ય છે. પણ હજી તેવા પ્રયત્ન થવાના બાકી છે. જેજગામ જીલ્લામાં હુલીગ્રામી મદનાસૂર અને કેરે સિદ્ધેશ્વર આ બંન્ને પ્રાચીન દેવાલયમાં જે શિલાલેખ છે, તે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે ત્યાંના લિંગાયત મઠમાં શ્રી સિદ્ધચંતન્ય શિવાચાર્ય સ્વામી ઇ. સ. પૂર્વે ૨૬૨ માં મઠપતિ હતા, તેમણે યોગબળથી દોઢસો વર્ષો આયુષ્ય ભોગવ્યું આ મઠ પણ ઘણોજ જુનો છે. વીરશૈવમતને પ્રમાણુ ભૂત એવું લાખ્ય શ્રીકર પંડીતે લખ્યું છે. શંકરાચાર્યના સમયમાં નીલકંઠનામના મહાન વીરશૈવ પંડીત થઈ ગયા. તેમણે વેદપર લિંગાયતમતાનુસાર લાખ્ય લખ્યું છે. આમણેજ શંકરાચાર્યને ચંદ્રમૌળીશ્વરલિંગપ્રદાન કરવાથી આચાર્યે તેમની ઘણી સ્તુતિ કરી છે. ઇ. સ. ૪-૫ સૈકામાં થઈ ગયેલા પદ્મવ રાજકુટુંબના નામો જોવાથી તે નંદીવર્મા, વીરવર્મા, સ્કંદવર્મા, વિગેરે છે. તે વીરશૈવોના ગોત્રોના નામ છે. આજ કાળમાં પાંડય વંશમાં જે રાજાઓ થઈ ગયા તેઓ પણ વીરશૈવ હતા. એમ કર્નાટક કોનોલોજીકાર મી. ફીલીપ્સ પ્રાઉન લખે છે, આ સર્વ રાજાઓને શવઅમળ હિંદુ ઇતિહાસકાર મમાધાન માને છે, પણ તેઓ વીરશૈવ ધર્મના અનુયાયીઓ હતા. પાંડય વંશના એકવિસમા રાજાએ તો લિંગાયતમતના પ્રસાર માટે અતિશય પ્રયત્ન કર્યો. સુલબુર્ગમાં ઇ. સ. ૮-૯ સૈકામાં શિવ વંશના રાજા થઈ ગયા. તેમણે ઇનામો વીરશૈવ મઠને દીધેલો હજી ચાલુ છે. મહંસૂર શીલાલેખ નામના પુસ્તકમાં રાઈસ સાહેબે એમ સિદ્ધ કર્યું છે કે ઇ. સ. ૯-૧૦ સૈકામાં રાજ્ય કરતા ગંગવંશના રાજા વીરશૈવ

હતા. તે વખતના શિલાલેખપર બોરશૈવ ધ્વનિકેના ચિત્રે કોતર્યા છે. તેમનાં ગળામાં રહેલું લિંગ ચોક્કસ દેખાય છે. આજ સમયમાં બદામી પાસે એલેખી મઠમાં એકાંત રામચ્યા નામના સ્વામી સેંકડે જંગમો સહીત રહેતા હતા અને તે લિંગાયત-મતનો પ્રસાર કરતા એવો ઉલ્લેખ કાગળ પત્રોપરથી જણાય છે. શંકર દિગ્વિજયમાં જંગમોની સાથે શંકરાચાર્યે વાદવિવાદ કર્યોનો ઉલ્લેખ છે. દક્ષિણમાંનું જનનું પ્રસિદ્ધ તીર્થ શ્રમણ બેળગોળમાં મળતાં કાગળ પત્રોપરથી એમ ચોક્કસ દેખાય છે કે ઇ. સ. ના ૯ માં સૈકામાં વીરશૈવોની બાબુ લઈને જૈન મુનિ અલંકાર પદ્મમાં વાદવિવાદ કર્યો. ઇ. સ. ૧૧ માં સૈકામાં ચાલુક્ય વંશના જયસિદ્ધિ દેગર દાસીમથ્યા નામના વીરશૈવ શુદ્ધ પાસેથી નીકા લીધાનો દાખલો છે. ૧૩ માં સૈકામાં મહાનુભાવ બસવેશ્વર અને બીજા અનેક વીરશૈવ મતોદ્ધારક અવતર્યા. અને લિંગાયત ધર્મનો પ્રસાર દક્ષિણમાં મારા પ્રમાણમાં કર્યો. ઇ. સ. ના ૧૨/૧૫ માં સૈકામાં ઘણાજ વીર-શૈવ વેપારી પરદેશમાં વેપાર શ્રાદ્ધ જતા હતા અને તેમણે પરદેશમાં લિંગપૂજનો પ્રસાર કર્યો અને પોતપોતાના ગામોમાં શિવાલયો બાંધ્યા એવો ઉલ્લેખ જડેશ શિલાલેખોમાં છે.

વિરૂદ્ધ અભિપ્રાયોનું ખંડન.

ઉપલી ઐતિહાસિક હકીકત પરથી એટલું દેખાય છે કે મહાનુભાવ બસવેશ્વરની પહેલાંથી જ સર્વ હિંદુસ્થાનમાં વીર-શૈવમત પ્રચલિત હતો. અને તેનો પ્રચાર પરદેશમાં પણ થયો હતો, તેથી શ્રીમદ્ બસવેશ્વર જ વીરશૈવ મતના સ્થાપક છે

એવી જે નિરાધાર હકીકત મિ. વિહ્નસેન્ટ સ્મીથે
 “Ancient History of India” નામના પુસ્તકમાં ૪૩૨
 પાનાપર, મી. એ. બર્થે એમના ‘આસ્તિકમત’ નામના પુસ્ત-
 કમાં ૨૦૮ પાનાપર, મી. હાપકીન્સે તેજ નામના પુસ્તકમાં
 ૪૮ પાના પર, ડૉ. ભાન્ડારકરે ‘ભરતખંડનો પ્રાચીન ઇતિહાસ’
 નામના પુસ્તકમાં ૨૦૬ પાના પર, મી. રા. હ. દેશપાંડે ભરત-
 ખંડના ધર્મસંસ્થાપક અને ધર્મસુધારક’ નામના પુસ્તકમાં
 ૪૬ પાનાપર, પંડિત શિવશંકર મિશ્રે ભારતકા ધાર્મિક ઇતિહાસ,
 નામના પુસ્તકમાં અને હાલમાં મહારાષ્ટ્ર જ્ઞાનકોષકાર જેવા
 વિદ્વાનોએ પણ જ્ઞાનકોષમાં અને પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર શ્રી. ચિ.
 વિ. વેદે ‘મધ્ય યુગીની ભારત ભાગ ત્રીજા’ નામના ગ્રંથમાં
 અને સત્યવાદીકાર રા. બાળાસાહેબ પાટીલે જ્ઞાનપ્રકાશમાં લખેલ
 છે તે તમામ પૂર્ણ માહિતી મેળવ્યા શિવાય લખી છે, તેમ
 ચોકપુ’ દેખાય છે. મહાનુભાવ બસવેશ્વર વીરશૈવ મત સંસ્થા-
 પક ન હોઈ મતોદ્ધારક હતા. તેમના કાળમાં તથા ત્યાર પછી
 દક્ષિણમાં વીરશૈવ મતનો પ્રચાર ઘણા સારા પ્રમાણમાં થયો છે,
 ખરો. પણ તેની પહેલાં પણ વીરશૈવ મતના એ પીઠો અને
 અનેક મઠો દક્ષિણમાં હતા એ અમે સિદ્ધ કર્યું. તેજ પ્રમાણે
 લિંગાયત પંથ મુસલમાની અમલ પછી નિકળ્યો હોવો જોઈએ
 એવી જે અટકળ લો. ટીળકે કરી છે તે કેટલી ભ્રમભરેલી છે
 એ ઉપલા વિવેચન પરથી સાબીત થાય તેમ છે. પાશ્વમાત્ય
 લોકોને જે હકીકત મળે તે ખરી છે કે નહિ એટલું નક્કી કરી
 તે ઇતિહાસ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરે છે. તેમને વધારે હકીકત
 મળતી અગ્રકય હોય છે. પણ પૌર્વાત્ય વિદ્વાનોને ઘણી હકીકત

મળવી શક્ય હોય છે, તોપણ તે ન મેળવતાં એટલમ બે જવાબ-
દાર રીતે ગમે તેમ લખે છે. અને કેટલાક તો પાશ્વિમાત્ય
વિદ્વાનોના કહેવાને આધાર માને છે, એ ઘણી દુઃખની વાત છે.
આ વૃત્તિ સંશોધક બુદ્ધિની ખોટ અને સત્ય જાણવાનો ધગસનો
અભાવ દેખાડે છે.

વીરશૈવ મત પ્રાચીન છે એવું આધાર મહીત નહીં થયું,
છતાં કંઈ તે મત ગ્રાહ્ય અને શુદ્ધ કહેવાય નહિ, એ અમે પહેલાં
જ કહ્યું છે તે કેમ સત્ય અને શુદ્ધ છે એ હકીકત આવતા
પ્રકરણોમાં તુલના કરીને દેખાડવાના છીએ. આ પ્રકરણમાં
વીરશૈવ મત સ્મૃતિ શ્રુતિ પુરાણોક્ત છે એટલુંજ નહિ પણ તે
વેદકાલની પહેલાનું છે, આ જાખત પ્રમાણસહીત દેખાડી છે.
સંપ્રદાયના અભિમાનથી અથવા તો શબ્દની ખેંચતાણ કરીને
કંઈ અમે પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરી નથી. ખરી રીતે પ્રાચીનતાનું
અમને એટલું મહત્વ લાગતું નથી. તોપણ વીરશૈવ મત
સર્વેમાં પ્રાચીન છે. એ સત્ય જાખત ટીકાકાર લોકોના આશ્વેષો
દૂર કરવા સારૂ અને સ્વમતના લોકોને જાણ થાય માટે અમે
આધાર સહીત સિદ્ધ કરી છે इति शिवम् ।

પ્રકરણ ૨ જી.

લિંગાયત તત્ત્વજ્ઞાન.

કોઈ પણ સંસ્કૃતિનો મુખ્ય પાયો તત્ત્વજ્ઞાનનોજ હોય છે. મંદુકીયુતિનું શાસનરસપણું તેની અત્યંત પ્રાચીનતા અથવા અનુ-યાયીઓની બહુ સંખ્યાપર હોતું નથી. એ અમે ગયા પ્રકરણમાં કહ્યું છે. પણ મંદુકીયુતિનું શ્રેષ્ઠપણું તેના તત્ત્વજ્ઞાનપર આધાર રાખે છે, એ બાબત નિર્વિવાદ છે. વીરશૈવોનું તત્ત્વજ્ઞાન વૈદિક છે તો પણ તે સ્વતંત્ર છે. વેદગ્રંથમાં એક એવું નિશ્ચિત તત્ત્વજ્ઞાન ન હોવાથી, કોઈપણ વૈદિક કહેવડાવી શકે. કોઈ પણ ધર્મગ્રંથને જે મહત્ત્વ હોય છે તે તેના જ્ઞાન વિષેની ચૂચનાને લઈને હોય છે. અને તેથી યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકો દરતાં વીરશૈવ જેવા જ્ઞાન અને યોગમાર્ગી વૈદિકોનો વેદપર વધારે હક્ક બતાવતાં આવડશે, તો પણ વીરશૈવોનું તત્ત્વજ્ઞાન શવ, વૈષ્ણવ, ગાણપત્ય, શાકત અને સાંખ્ય ઇત્યાદિ પદ્ધતિન પ્રણીત તત્ત્વજ્ઞાન પ્રમાણે કેવળ વેદપર અવલંબીને નથી; અને કેન, બૌદ્ધ, ચાર્વાકની જેમ વેદબાહ્ય પણ નથી, તે સ્વતંત્ર રીતે ઘણુંજ વધેલું છે. અને તેની પરિભાષા પણ ઘણીજ ભિન્ન છે. ગયા પ્રકરણમાં લખ્યા પ્રમાણે વેદોપ-નિષ્ઠોમાંની પરિભાષા જેઓતાણીને બતાવેલી ભાસે છે અને વીરશૈવ તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષા એટલી સહજમુલ્ય અને વ્યુત્પત્તિ-તિને અનુમરીને છે કે તત્ત્વજ્ઞાનની જ્યારે શબ્દમાંડણી થવા

૨ વીરશૈવ સંસ્કૃતિ.

લાગી ત્યારે જ તે સ્ફૂરી હોય તેમ જણાય છે. ઇશ્વરપ્રણીત તત્ત્વજ્ઞાન એમ કોઈપણ પરિભાષાને કહેવું હોય તો તે આવી જ પરિભાષાને કહી શકાય. વીરશૈવ તત્ત્વજ્ઞાનને જેવી સ્વતંત્ર અને સ્વદેવ અર્થબોધક પરિભાષા છે તેવી જ રીતે તેની માંડણી પણ નિશ્ચિત અને સર્વગ્રાહ્ય છે. આવતા વિવેચનપરથી ઉપલો બાબતને ટેકા મળશે અને વીરશૈવ સંસ્કૃતિની મહત્તા પણ માણ્ય થશે.

તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયો.

તત્ત્વજ્ઞાન વિષેના ગ્રંથોમાં મુખ્યત્વે કરીને ચાર વિષયોપર વિવેચન કરેલું હોય છે. ઇશ્વર અને સૃષ્ટિનો સંબંધ, ઇશ્વર અને મનુષ્યનો સંબંધ, માણસ માણસનો સંબંધ, અને માનવીનો માનવેતર સૃષ્ટિ સાથે સંબંધ, આ જ તે ચાર વિષયો છે. આ ચાર બાબતમાં પણ ઇશ્વર, સૃષ્ટિ અને માનવજીવન આ ત્રણ વિષયો શિવાય તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચા જ થઈ શકતી નથી. આર્વાક, જૈન, જૌહ, સાંખ્ય, નૈયાયિક, વૈશેષિક અને થોડેક અંશે પૂર્વ-મીમાંસક આ તત્ત્વજ્ઞાનો નિરીશ્વર મનાય છે. પણ એક આર્વાક શિવાય ઇશ્વરી સત્તા ન માનનારો બીજો કોઈ મત નથી; અને તેથી જ તેઓને તત્ત્વજ્ઞાનનો હક્ક ગ્રાપ્ત થયો છે, પણ તે ચાર્વાક મતને નહિ. જૌહ, સાંખ્ય, નૈયાયિક અને વૈશેષિક ઇશ્વર માનતા નથી પણ આત્મતત્ત્વ માને છે. પૂર્વ-મીમાંસક અનેક દેવતા માને છે. અને જૈન સુદ્યુસંતિલ્લયકર્તા ઇશ્વર માનતા નથી. પણ વીતરાગ, ઉપાધિ રહીત સ્વયંભૂ અને અનંતજ્ઞાન ચૈતન્ય-

શાળી ઇશ્વર માને છે. તેથી કોઈ પણ રીતે એક શ્રેષ્ઠ સત્તા માન્યા વગર તત્ત્વજ્ઞાન વિષે ચર્ચા જ થઈ શકતી નથી. બીજો વિષય સૃષ્ટિનો; તેને મિથ્યા ન માનનારા શૂન્યવાદી જોઈ અને શાંકર મતના અદ્વૈતીજ છે. તેમણે સૃષ્ટિને મિથ્યા ઠરાવી, તેથી તેમને પણ સૃષ્ટિનો વિચાર કરવો પડ્યો એ બાગત દેખીતી છે. સૃષ્ટિ દેખાય છે તેવી નથી એવો તેમને અભિપ્રાય હોય તો તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. પણ સૃષ્ટિનું અસ્તિત્વજ ના કબુલ કરીને કોઈને પણ તત્ત્વજ્ઞાન વિષે ચર્ચા કરતાં આવડશે નહિ. ત્રીજો વિષય મનુષ્ય; જે મનુષ્યને ચોતાના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન નથી, તે તત્ત્વજ્ઞાન વિષે શું વિચાર કરી શકે એ દેખીતું છે. એકંદરે પરમેશ્વર, સૃષ્ટિ અને માનવજીવ એમાંના ચાર જાતના સંબંધપર જ તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચા કરેલી હોય છે એમ કહી શકાય.

નામ મીમાંસા.

વીરશૈવ તત્ત્વજ્ઞાનને તાત્ત્વિક પરિભાષામાં શક્તિવિશિષ્ટાદૈત અથવા વિશેષાદૈત એવું નામ છે. કારણ તત્ત્વજ્ઞાન અદ્વૈતમત પ્રતિપાદન કરે છે છતાં તે શક્તિને માયા પ્રમાણે જોડી અથવા પ્રકૃતિ પ્રમાણે પરાવર્તી ન માની, તેને પરમેશ્વરના જેટલી સામર્થ્યવાન માની છે. આ જ તેનું વિશેષ છે. તત્ત્વજ્ઞાનને વીરશૈવ એ જે નામ આપવામાં આવ્યું છે તે યજ્ઞમાર્ગી વેદિકોદી ગુદા-પહોં કરવા માટે જ છે. યજ્ઞમાર્ગી વેદિકોએ લિંગાયતના શિવશક્તિનો જ્ઞાને સ્વિકાર કર્યો ત્યારે લિંગોપાસક શવ નિર્માણ થયા. પણ તેમણે રૂદ્ર સાથે શિવની ભેળભેળ કરી અને બીજા

વૈદિક અને પુરાણીક દેવતાઓની પુજાઓ ચાલુ રાખી, અને યજ્ઞમાર્ગ છોડ્યો નહિ. તેથી લિંગાયતોને તેમનાથી દૂર રહેવું પડ્યું અને તેથી તેમને વીરશૈવ કહેવા લાગ્યા. તેથી જ વીરશૈવની નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યા પણ થઈ.

“ વીરત્વ નામ દેવેશ યથા વીરો રણે મદઃ ।

તથામતે ચ સદ્ગુણા વીરો વૈરાગ્યતો દદાત્ ॥ ”

ઉપલા વચનમાં મહેશ દેવશને કહે છે કે મનુષ્યોમાં જે પ્રમાણે રણમેદાનમાં બહાદુરી ગજબાયા વીર કહેવાય છે, તે પ્રમાણે શિવલક્ષ્મીમાં અથવા શૈવમતમાં જે વિશેષ લક્ષિતમાન અને વૈરાગ્યશાળી હોય છે, તેને વીરશૈવ કહે છે. આ પરથી લિંગાયત તત્ત્વજ્ઞાનનો સ્વિકાર કરેલ સ્માર્ત, શૈવ ઇત્યાદિ યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોને પણ વીરશૈવોને શ્રેષ્ઠ સ્થાન દેવું પડ્યું, એ ચોક્કસ દેખાય છે. તાત્ત્વિક પરિભાષામાં રૂઢ થયેલું શક્તિવિશિષ્ટાદૈત અથવા વિશેષાદૈત અને બીજાઓએ આપેલું વીરશૈવ નામ કરતાં, બ્યવહારમાં રૂઢ થયેલું લિંગાયત નામ તેમના તત્ત્વજ્ઞાનને વધારે યોગ્ય થયે, એમ ખાત્રીપૂર્વક લાગે છે. કારણ શિવ અને શક્તિના સરખા દરજ્જા કરતાં અને શિવની વૈરાગ્યમુક્ત ઉચ્ચ લક્ષિત કરતાં લિંગાંગસામન્ત્ર્ય એજ પરમધ્યેય કોઈ પણ લિંગાયતને ઇષ્ટ લાગે છે. વાસ્તે અમારી સંસ્કૃતિને વીરશૈવ એજ નામ પસંદ કરીને પણ આ પ્રકરણને મથાળે અમે લિંગાયત તત્ત્વજ્ઞાન એજ નામ દીધું છે. હવે પછી તાત્ત્વિક વિવેચન માટે અમે લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાન એજ શબ્દ વાપરવાના છીએ.

લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રમાણુ ગ્રંથ.

વેદોપનિષદોમાંની જ્ઞાનચર્યા લિંગાયતોને માન્ય ન છે. પણ તેમના તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્યા અડાવીત્ર શૈવાગમોમાં કરેલી છે. કામિક યોગજ, ચિત્ત, કારણ, અણુત, દીપ્ત, સૂક્ષ્મ, સહસ્ર, અંશુમત, સુપ્રભેદ, વિજય, નિશ્વાસ, સ્વાયંભૂવ, અનિલ, વીર, રૈન્વ, મુકુટ, વિમલ, અંદ્રજ્ઞાન, ણિળ, પ્રોદીત, લલિત, સિદ્ધ, સંતાન, સર્વોક્તિ, પરમેશ્વર, કિરણ, અને વાતુલ આવાં શૈવાગમોનાં નામો છે. શિવાય સિદ્ધાંત શિખામણી, શિવાદૈતમંજરી, પદ્મસ્થલ અંદ્રિકા, શ્રુતિસારભાષ્ય, ક્રિયાસાર, નીલકંઠભાષ્ય, વીરશૈવ રત્નાકર, લિંગધારણુ અંદ્રિકા, વીરશૈવાચાર પ્રદિપીકા, વિગેરે અસંખ્ય તાત્ત્વિક ગ્રંથ મહાન પંડીતોએ લખ્યા છે. આ શિવાય પુરાણાદિગ્રંથો તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્યા કરનારા છે. આ જુદા જુદા ગ્રંથો કયારે કયા, આ પ્રશ્નને તાત્ત્વિક ચર્યાની દૃષ્ટિએ જોતાં વિશેષ મહત્ત્વ નથી ઝસવેશ્વરની પૂર્વેના ગ્રંથોમાં પદ્મસ્થલ જેવાં લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાનનાં મહત્ત્વના ભાગનું પણ વર્ણન ક્ષાપ્તમાં નથી એમ કેટલાક સંશોધકો કહેવા લાગ્યા છે. પણ દરેક દીક્ષા પ્રસંગે શુરૂએ પદ્મસ્થલોપદેશ કરવાની જ્યાં પદ્ધત રૂઢ છે ત્યાં કેટલાક ગ્રંથોમાં તે વિષયોનું વર્ણન નથી વાસ્તે તે કલ્પના અર્વાચીન છે એમ કહેવાની હિમંત ધરવી એ ઘરોબર નથી. ખુદ મહર્ષિ વ્યાસે વેદોપનિષદોની પછીના વર્ગમાં આગમોને મહત્તા આપી છે અને તેના આધારપર પુરાણો લખ્યા એમ કહ્યું છે. વાસ્તે આગમોક્ત તત્ત્વજ્ઞાન વેદોપનિષદ પછીનું છે એમ કહેવું એ પણ વ્યાજબી નથી. લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાન પરંમ

શુદ્ધ અને સહજગમ્ય છે, તેનાથી તેનું મહત્વ શાખીત થવાનું છે. પંચાચાર્ય, અનેક તત્ત્વજ્ઞ માહેશ્વરો અને મહાનુભાવ બસવેશ્વર વિગેરે શિવૈક્ય પામેલા મહાત્માઓએ લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાન પોતાના અનુભવથી ઉપદેશ્યું છે.

ઇશ્વર અને સૃષ્ટિ

તત્ત્વજ્ઞાન વિષેની ચર્ચામાં પહેલો વિષય ઇશ્વર અને સૃષ્ટિનો અંબધ એ છે. એટલે ઇશ્વર એ સૃષ્ટ્યુત્પત્તિસ્થિતિલય કર્તા છે કે નહિ એ જ નક્કી કરવાનું છે. આ બાબતમાં પ્રાચીન વદ્દર્શન શું કહે છે, તે જોઈએ. પરમાત્મા કેવળ સાક્ષી હોઈ પ્રકૃતિજ સૃષ્ટ્યુત્પત્તિસ્થિતિલયકર્તા છે, એવો સાખ્યોનો મત છે. તો ઉત્તર મીમાંસાકાર અથવા વેદાંતી એકમેવ બ્રહ્મ છે અને દેખાતી સૃષ્ટિ જોટી છે એમ કહે છે. બૌદ્ધમાંનો એક પંથ આવોજ શૂન્યવાદી એટલે માયાવાદી છે. નૈયાયિક અને વૈશેષિકોએ કેટલાક તત્ત્વોજ સૃષ્ટ્યુત્પત્તિસ્થિતિલયકર્તા છે એવું માન્યું છે, અને જૈનોનો પણ લગભગ આવોજ મત છે. પૂર્વ મીમાંસાકાર યજ્ઞને લઈને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિસ્થિતિલય થાય છે એમ કહે છે. તો યોગ દર્શનકાર ઇશ્વરને ક્રકત કારણ જ માને છે. ત્યાર પછીના રામાનુજ, વલ્લભ, માધ્વ વિગેરે આચાર્ય, શૈવ વૈષ્ણવ, શાકત, ગણપત્ય વિગેરે પંથ, નાનક, ગોરખ, કળીર, રામાનંદ, ચૈતન્ય, વારકરી વિગેરે સંપ્રદાય, અને પારસી, મહમદી, ખ્રિસ્તિ વિગેરે પરધર્મીય ઇશ્વરનેજ સૃષ્ટ્યુત્પત્તિસ્થિતિલયકર્તા માને છે. પરમશિવે સઘોળત મુખમાંથી પૃથ્વિ, વામ-

દેવ મુખમાંથી આપ, અઘોર મુખમાંથી તેજ, તત્પુરુષ મુખમાંથી વાયુ, અને ધ્યાન મુખમાંથી આત્મશ ઉત્પન્ન કર્યું. અને આ પાંચ મહાભૂતોની ઘટરચનાને લઈનેજ સૃષ્ટ્યુત્પત્તિસ્થિતિલય ચાલુ છે, એમ સુપ્રભોધાગમમાં કહ્યું છે. તેજ પ્રમાણે પુરાણોમાં જુદી જુદી અનુભવ વાર્તાઓ છે અને આ કલ્પનાઓ વીરશૈવોમાં ધણીજ રૂઢ છે. પણ લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાનનો વિચાર કરતી વખતે તેને આધાર માનીને ચાલશે નહિ. તેને માટે વિશેષ ખારીક તપાસ કરવો જોઈએ. લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષામાં સૃષ્ટ્યુત્પત્તિસ્થિતિલયના ઉગમ સ્થાનને “ સ્થલ ” એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. જે સ્થિતિને અને લયને આધાર ભૂત છે તેજ સ્થલ. આ સ્થલના આધારથીજ જગત ઉત્પત્તિ થાય છે.

“ सर्वेषाम् स्यानभूतत्वाद्भूत तत्त्वतस्ततः ।

तत्त्वानां महदादीनां स्वलभिरपमिषीयते ॥ ”

આ પ્રમાણે સ્થલની ઉત્પત્તિ કહેલી છે. સૃષ્ટ્યુત્પત્તિસ્થિતિ લયના મૂળ કારણની આ પ્રમાણેની બ્યુત્પત્તિ લિંગાયત શિવાય કોઈપણ તત્ત્વજ્ઞાનમાં નથી. ઉપનિષદપ્રણીત “ બ્રહ્મ ” એ ‘સ્થલ’ શબ્દનો વાચક છે. પણ ‘ બ્રહ્મ ’ એ શબ્દ ‘સ્થલ’ શબ્દ જેવો અર્થસૂચક નથી, એ કોઈ પણ કહી શકશે. તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાચિનતા તવારોખ પરથી કરાવી શકાય નહિ. તે કરાવવું શક્ય હોય તો પારિભાષિક શબ્દો પરથી કરાવાય. ‘ બ્રહ્મ ’ એ શબ્દ કંઈ કરેલ અર્થપર નાખ્યો જણાય છે, પણ ‘ સ્થલ ’ એ શબ્દ તે અર્થનો જ સૂચક છે, તે અર્થને પ્રસવનાર છે. માટે ‘ સ્થલ ’

એ શબ્દ ઉત્પત્તિસ્થિતિલયના મૂળ અધારને દેખાડનાર તત્ત્વ જ્ઞાનને પ્રાચીન ઠરાવવાની અમે હિમ્મત કરી છે. બ્રહ્મ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, શક્તિ, ગણપતિ, અહુરમઝદ, અલ્લા, આકાશ માનો બાપ, વિગેરે સૃષ્ટ્યુત્પત્તિલય સૂચક કોઈ પણ શબ્દો કરતાં ‘સ્થલ’ એ શબ્દ નૈસર્ગિક રીતે વધારે સૂચક દેખાય છે, એ કોઈને પણ ઠણલ કરવું પડશે. લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાનપ્રણીત ઉત્પત્તિસ્થિતિલયની ક્રિયાની કલ્પના પણ તેવીજ ઘણી રહસ્ય પૂર્ણ છે. સાંખ્ય પ્રમાણે સૃષ્ટિની ઘટરચના એટલે ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિની રમત છે અને પરમાત્મા માત્ર સાક્ષી છે, એમ લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાન કહેતું નથી. નૈઋત્યિક વશેષિક, અને જૈન પ્રમાણે તે ઘટરચના કાંઈ જડતત્ત્વોની ઉલટપાલટ છે એવું પણ લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાન કહેતું નથી. પાતંજલી પ્રમાણે તે ઘટરચનાને કારણ માત્ર તેટલોજ ઇશ્વર છે, એવો વિચિત્ર જવાબ પણ તે તત્ત્વજ્ઞાન આપતું નથી. અને ઉત્તર મીમાંસાકાર પ્રમાણે એક—એવ બ્રહ્મપર સોપીને ‘અરે જે થયુંજ નથી તેનો વાક શું કામે’ એવા વિરૂદ્ધ પ્રશ્ન સૃષ્ટ્યુત્પત્તિલયની સંબંધે પ્રશ્ન કરનારને સામે કરીને આ તત્ત્વજ્ઞાન ચક્રીત પણ કરતું નથી. કારણ તત્ત્વજ્ઞાનનું કામ ચક્રીત કરવાનું નથી, અથવાતો કાંઈ પણ જવાબ દઈને શાંત બેસાડવાનું અથવા તો ઘોટાળામાં નાખવાનું ન હોઈ યોગ્ય તે જવાબ દઈ સામાધાન કરવાનું છે. પૂર્વ મીમાંસાકારો પ્રમાણે યજ્ઞોને લઈને સર્વ ઘટરચના થાય છે એટલો જવાબ દઈને ચાલશે નહિ. કારણ જેને લઈને આ યજ્ઞ થાય છે, અને જે દેવતાઓ માટે તે કરવામાં આવે છે, તે પદાર્થ અને તે દેવતાઓ કયાંથી આવ્યા આ પ્રશ્ન અધુરો રહ્યો જ. બુદ્ધ પ્રમાણે આ

આગતમાં મૌન ધારણ દરીને ચાલશે નહિ. કારણ આ વિચાર દરેક મનુષ્યના મનમાં ઘોળાયા વગર રહેતો નથી. શિવ અથવા આપણો ઇશ્વર દેવ સર્વ કર્તા છે. આટલા જવાબથી પણ તાત્વિક માણસોનું મમાધાન થશે નહિ. કારણ તે ઇશ્વરને કાણે નિર્માણ કર્યો અને તે ક્યાંથી આવ્યો અને આ સૃષ્ટિને તેણે શેમાંથી ઉત્પન્ન કરી એવા પ્રશ્નો માનવજાતિને ઉદ્ભવ્યા વગર રહેશે નહિ. “અદ્ભુતને સમજાય બનાયા હું” એ જવાબ સમાધાનકારક નથી; અને અજવાળું થવા દે કે થયું, વનસ્પતિ ઉત્પન્ન થાયો, કીધું કે તરતજ તેમ થયું. આપણા રૂપ પ્રમાણે માનવી ઉત્પન્ન કર્યો. અને આ સર્વ છ દિવસની અંદર આકાશમાંના બાપાએ કર્યું અને સાતમે દિવસે તેણે વિશ્રાન્તિ લીધી! આવા જવાબ સાંભળીને નાના છોકરા પણ હસે છે. ઉપલા જવાબ ક્યાં? અને લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાનનો નિચેનો મુસંગત અને થોડો જવાબ ક્યાં? ‘તે વાંચકોએ જોઈ લેવું. ઉપર વર્ણવેલા સ્થલમાં જે શક્તિ છે, તે ખરી છે. તે સ્વતંત્ર રીતે સ્ફૂરીને આ ત્રિવિધ જગ ઉત્પન્ન કરતી થઈ. સ્થલ તેને આધાર છે. પણ તેણી શિવાય કાર્ય કંઈ થતું નથી. માટે તેને મિથ્યા કહી શકાય નહિ. જડ દેહ કરતાં આત્મા શ્રેષ્ઠ હશે. પણ જીવાત્મામાં આત્મા અને દેહ જેમ સરખા મહત્વનાં છે, તેજ પ્રમાણે સ્થલ અને શક્તિ આ બંને સમાન મહત્વના છે. તે શક્તિ સ્વતંત્ર કર્તૃતવાન છે. સ્થલની તે આશ્રિત ન હોઈ, સ્થલ તેને આધાર છે. આ માહેશ્વરી શક્તિને લઈને સૃષ્ટ્યુત્પત્તિસ્થિતિલય ચાલુ છે. એકંદરે સ્થલ અને તેમાંની સ્વતંત્ર શક્તિ એ બંને સૃષ્ટ્યુત્પત્તિલયને કારણ છે. એમ લિંગાયત તત્ત્વજ્ઞાન કહે છે.

પણ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે જગતું મૂલ કારણ એક જ છે અને તે સ્થલ છે, એમ લિંગાયત તત્ત્વજ્ઞાન કહે છે, અને તેથી જ તે અદ્વૈત છે. પણ બ્રહ્મપરનો માયા સમુદ્રના ક્ષીણ પ્રમાણે છે, એમ કહીને ફેણફેણી માયા જોડી હોઈ, બ્રહ્મસાગર એક જ ખરું છે એમ કહેવરાવવું લિંગાયત તત્ત્વજ્ઞાનને માન્ય નથી. ઉપલી ઉપમા દેતી વખતે અદ્વૈતી લોક સમુદ્ર પર ક્ષીણ ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિ એક બીજી છે, એ ભૂત્રી બંધ છે. મૂલ સ્થાન એકજ હોય તોપણ ક્રિયા દ્વિધાજ હોય છે, એ ભૂલીને ચાલશે નહિ. એકમાંથી અનેક થયા તે ખરું; પણ ત્યાર પછીનું બધું જોડું કહેવું જમોખ્તાક છે. અને અહીંઆ જ માયાવાદી અદ્વૈતો સાથે લિંગાયતોનો મતભેદ છે, અમારો મતભેદ સ્પષ્ટ કરવાને ખાતર લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાનને શક્તિવિશિષ્ટાદ્વૈત કહેવરાવવું પડ્યું. બ્રહ્મ અથવા સ્થલ અનાધનંત છે, ત્યાં એકમત; પણ માયા અને માયાજન્ય જગ નાશવંત છે અને શક્તિ અને શક્તિજન્ય સૃષ્ટિપણ સ્થલ પ્રમાણે છે, અહીંઆ શાંકરમતવાલા સાથે લિંગાયતોનો મદભેદ થયો. અનાધનંત વસ્તુ એ હોઈ શકે નહિ. આ સિદ્ધાંત નૈમ્યાયિક, વૈશેષિક અને જૈન વિગેરે તત્ત્વજ્ઞાનો માનતા નથી પણ તે વિચાર કરવા જેવું છે એમાં કંઈ શંકા નહિ; અને લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાન અનાધનંત વસ્તુ એકજ માને છે, માટે તે અદ્વૈતમતવાદી છે, પણ શક્તિ અને જગ એ સ્થલ પ્રમાણે ખરું માનવાથી અનેક અનાધનંત વસ્તુ માની એમ કહી શકાય નહિ. કારણ શક્તિ અને શક્તિજન્ય સૃષ્ટિ, આ બંન્ને સ્થલોત્પન્ન છે એમ લિંગાયત તત્ત્વજ્ઞાન ખાત્રીપૂર્વક કહે છે. જે પ્રમાણે આત્મા અને દેહ, આ બંન્ને સ્વતંત્ર રીતે હોઈ શકે છે; તે

પ્રમાણે સ્થલ અને શક્તિ સ્વતંત્ર રીતે હોઈ શકે છે. અને ફરીથી તેને અદિતીય અને એક દહી શકાય છે. આ લિંગાયત તત્ત્વજ્ઞાને ઇશ્વર અને શક્તિ આ બંન્નેને સ્પષ્ટયુક્તિસ્થિતિલયકર્તા માની શક્તિને સ્વતંત્ર કર્તૃત્વ દઈ ઇશ્વરનું નિરૂપાયિક અને શુદ્ધ સ્વરૂપ કાયમ રાખ્યું છે, તેથી આ તત્ત્વજ્ઞાનને શક્તિવિશિષ્ટાદૈત કહેવામાં આવે છે.

હવેશ્વર સંબંધ.

તત્ત્વજ્ઞાન વિષેનો બીજો મહત્વનો વિષય એટલે હવ અને ઇશ્વરનો સંબંધ છે. જે સ્થલ સ્પષ્ટયુક્તિસ્થિતિલયકર્તા શક્તિને આધારભૂત છે, તેજ સ્થલ દ્વિધા થઈને હવેશ્વર બેઠ ઉત્પન્ન થયો. એમ લિંગાયત તત્ત્વજ્ઞાન કહે છે. અર્થાત ‘બ્રહ્મસત્યં જગન્મિથ્યા જીવાં પ્રજ્ઞૈયનાપરઃ ।’ આ વેદાન્ત વચન લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાનને અનુસરીને છે.

“સ્વશક્તિશ્ચોમમાત્રેણ સ્થલંતદ્વિવિધોમયેત્ ।

પર્કઃ દ્વિગચ્છલં પ્રોક્તમન્યદગચ્છલં સ્મૃતમ્ ॥ ”

સ્વશક્તિ શોભથી દ્વિધા થયેલા સ્થલના એક ભાગને લિંગ કહે છે અને બીજાને આંગ કહે છે.

“લીનં ગચ્છતિ ચસ્મિન્સા માયા દુર્બંટકારિણી ।

તલ્લિઙ્ગમોતિસન્માત્ર રુપ્યસે પારમાર્થિકૈઃ ॥ ”

જેમાં માહેશ્વરી શક્તિ (માયા) વિલીન થાય છે તેને લિંગ કહે છે. અને

“ અમિતિચક્ષસન્માત્રં ગચ્છતીત્યદ્ગમુચ્યતે ।
તસ્માદંગસ્વરુપોઽર્સો જીવસ્સસારવૃત્તિભાક્ ॥ ”

“અ” એટલે બ્રહ્મ અથવા સ્થલ અને “ગ” એટલે કાર્ય કરે છે તે; વાસ્તે કર્મબદ્ધ અથવા ક્રિયાશીલ ‘ બ્રહ્મ ’ એટલે જ અંગ છે. આ પ્રમાણે સ્થલમાંથી લિંગ અને અંગ અથવા જીવ અને ઇશ્વર એવા બે ભેદ થયેલા હોવાથી; ખરેખરી રીતે તે એક જ છે. કર્મબંધનથી જ તે ભેદ થયા છે આ કર્મ પણ માહેશ્વરી શક્તિને લઈને જ જીવને જખડી નાખે છે.

“ સાક્ષિણીસત્યસમ્પૂર્ણા નિર્વિકલ્પા મહેશ્વરી ।
સા શક્તિર્દ્વિવિધામૃતાસ્વસ્વાત્મ્યા ચલેનદ્રુ ॥ ”

સર્વસાક્ષીણી, સત્યસંપૂર્ણ, મિથ્યા નથી પણ નિર્વિકલ્પ એવી તે માહેશ્વરી શક્તિ સ્વતંત્ર બળથી દ્વિધા થઈ, તેના તે બે ભાગ નીચે પ્રમાણે છે.

“ લિંગસ્યલાઘવાશક્તિઃ કલારુપા પ્રકીર્તિતા ।
અદ્ભુતસ્યલાઘવાશક્તિઃ ભક્તિરુપા ભઘાપદા ॥ ”

લિંગસ્થલાશ્રયભૂત શક્તિને કલા કહે છે અને અંગસ્થલાશ્રયભૂત શક્તિને ભવતારક શક્તિ કહે છે. લિંગ, કલા, અંગ અને ભક્તિ, આ ચાર દરેકના છ ભાગ છે. અને આને જ લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાનમાં પદ્મસ્થલ કહે છે. લિંગના ભાવલિંગ, ઈદ્રિયલિંગ અને પ્રાણલિંગ, અને અંગના યોગાંગ, ભોગાંગ, અને ત્યાગાંગ એવા ભેદ હોઈ, તે દરેકના બે ભાગ પડ્યા છે. મહાલિંગ, પ્રસાદીલિંગ, શુદ્ધલિંગ,

આચારલિંગ, જગમલિંગ અને શિવલિંગ, અને ઐક્યાગ, શરણાગ, પ્રાણાગ, પ્રસાદાગ, મહેશાગ અને ભક્તાગ આજ તે પૂરેલ છે. છ લિંગની છ શક્તિ અને કલા છે મહાલિંગની ચિત્કલા, પ્રસાદી લિંગની પરાકલા, શુરલિંગની જ્ઞાનકલા, આચારલિંગની ક્રિયાકલા, જગમલિંગની આદિકલા, અને શિવલિંગની ઈચ્છાકલા, એવી તે કલા છે છ અગની છ ભક્તિ છે ઐક્યાગની સમરસ ભક્તિ, શરણાગની આનંદભક્તિ, પ્રાણાગની અનુભવભક્તિ, પ્રસાદાગની અવધાનભક્તિ, મહેશાગની નૈષ્ઠિકભક્તિ, અને ભક્તાગની સદ્ભક્તિ, આવી તે ભક્તિ છે આ છ ભક્તિના સાધનથી છ જાતના જીવોએ, છ પ્રકારના લિંગની પૂજલાનું જ્ઞાન કરી લેવાનું, અને જ્ઞાનપ્રયોગથી લિંગાગ સામરસ્ય સાધવું એજ લિંગાગી ધર્મનો સાર છે. અગ ચલના જે છ લેદ ઉપર કહ્યા છે, તેનો અનુક્રમ નિચે પ્રમાણે છે ભક્ત, મહેશ્વર, પ્રસાદી, પ્રાણ, શરણ અને ઐક્ય, આ ક્રમ પ્રમાણે જ લિંગાગ સામરસ્ય સાધતા આવડશે તમામ જીવ શિવરૂપ છે, પણ શિવમાયુલ્લસ્યતા પામવા વાસ્તે ભક્ત થવું જોઈએ ત્યાગુમ્મી ભક્તસ્થલ પ્રાપ્ત થઈ નવી ત્યાગુમ્મી મનુષ્ય પણ પશુવત જ છે "ત્યક્તામિમાનોદેહાદો મક્ત્ત્વમ્મુચ્યતે યુધે ।" દેહ વિગેરેનું અભિમાન એટલે આહાર નિદ્રા ભય મૈથુન ઈત્યાદિની આસન્નિ હોડી પશુતાનો ત્યાગ કર્યા શિવાય ભક્તસ્થવ પ્રાપ્ત થતું નથી વિદેહી બનીને શિવ જેવામા રત થવું એજ ભક્તની કનોટી છે "તત્ત્વિત્તમમલ્લ યસ્ય મયે માહેશ્વર સ્મૃત ।" શિવભક્તિથી જેનું ચિત્ત નિષ્કલ ક થયું તે મહેશ્વર છે "ચિત્તશુદ્ધ મયેચસ્ય સ પ્રસાદો મયત્યસૌ"

જેની ચિત્તશુદ્ધિ પૂર્ણપણે થઈ તે પ્રસાદી છે. શિવરૂપની કલ્પના આવવા સારૂ જીવ પ્રસાદી બન્યા શિવાય યાત્ર થતો નથી. ભક્ત કેવળ આત્મશુદ્ધિના માર્ગપર હોય છે. માહેશ્વરનું મન અકલંક થયેલું હોય છે, અને પ્રસાદી જીવનું મન દ્વંદ્વાતીત બનેલું હોય છે, એમ કહી શકાય. આવા સ્થિતપ્રજ્ઞ મનુષ્યને કર્મબંધન થશે નહિ, એ દેખીતું છે. અને તેથી જ “સ્વક્ત્વા જીવમ્મયઙ્ગવાય લિંગાત્મા પ્રાણલિંગકઃ ।” જીવ પુદ્ગિનો પ્રભવ જેણે ઇહાંતો તેજ પ્રાણાંગ છે, એમ કહ્યું છે. જીવ પ્રભવ ત્યાગ એટલે ભવ-પાશમુક્તિ અથવા પૂનર્જન્મનો અભાવ; આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થવાને હજી બે રીતો જીવને પ્રાપ્ત કરવાના હોય છે; “શિવનિત્યત્વ નિશ્ચિન્તસ્તાનદઃ શરણો મધેત્ ।” જીવનું નાશ-વંતપણું અને શિવનિત્યત્વની ખાત્રી થયાથી, જે સુદ્ધિના વ્યવહાર વિષે નિશ્ચિન્ત હોય છે અને આત્માનંદમાં નિમગ્ન રહે છે, તે જ શરણ છે. વીરશૈવ સાધુસંતોને શરણ કહે છે. છંદો “શિવજ્ઞો ચોમયમ્નાન્તિરહિતઞ્ચૈક્ય ડચયતે ।” જીવશિવલેદની જેની બ્રાન્તિ દૂર થઈ, તે એક્ય છે. આ જીવનમુક્તની સ્થિતિ છે. તે જીવાત્માને ધન્ય છે ! ભક્તને સદ્ભક્તિને લઈને લિંગની ક્રિયાકલા માહુમ થાય છે. માહેશ્વરને નૈમિકભક્તિને લઈને જ્ઞાન-કલા માહુમ થાય છે. પ્રસાદીને અવધાનભક્તિને લીધે આદિકલા માહુમ થાય છે. પ્રાણને અનુભવ ભક્તિને લઈને ઇન્દ્રિયકલા માહુમ થાય છે. શરણને આનંદ ભક્તિને લીધે ચિત્કલા સમન્વય છે, અને એક્યને સમરસભક્તિને લીધે પરકલા પ્રાપ્ત થાય છે. આ ભક્તિ થવી એટલે જ યોગમાર્ગ છે. અને આ માર્ગથી જ્ઞાન

પ્રાપ્ત થયા પછી લિંગાંગ આમરસ્ય સાધાય છે. અને માટે જ લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાન જ્ઞાન અને યોગપ્રધાન છે. એમ કહેવાય છે.

જીવ અને ઇશ્વર આ બંનેના સંજંધ વિશે ઉપર પ્રમાણે લિંગાયત તત્ત્વજ્ઞાનના ઉચ્ચ વિચારો છે. જીવ એ ઇશ્વરે ઉત્પન્ન કરેલા સૃષ્ટિમાંના જીવન પદાર્થોની જેમ એક પદાર્થ છે, એમ કિંચિત્, મહાંમદી, અને પારસી તત્ત્વજ્ઞાન પ્રમાણે લિંગાયત તત્ત્વજ્ઞાન કહેતું નથી. રામાનુજાચાર્ય અને માધ્વાચાર્ય પ્રમાણે “જીવને ઇશ્વર સ્ત્રીપતા છે પણ સાચુત્વતા નથી, માટે તે ઇશ્વર સ્વરૂપ નથી. ઇશ્વરભક્ત અથવા દામ અથવા પુત્રજ છે” એમ પણ લિંગાયત તત્ત્વજ્ઞાન કહેતું નથી. જીવ એ ઇશ્વરનો જ અંગ છે, તેને માયાને લીધે પશુપદ પ્રાપ્ત થયું છે. તોપણ તેને પશુપતિપદ પ્રાપ્ત કરવું અશક્ય નથી. આ બાજતનું એકદમ સ્પષ્ટતાથી લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાને નિરૂપણ કર્યું છે જીવની મંસાર-વૃત્તિ છટી કે તે શિવ થાય છે અને તે વૃત્તિ પગલે પગલે છટીને અનુક્રમે શિવપદ દેમ પ્રાપ્ત થાય છે, તે અહીંઆ વિસ્તારથી લખેલું છે. મોક્ષને ભક્તિમાર્ગ અને જ્ઞાનમાર્ગ સાધન છે, કે કર્મ પણ સાધન છે; આ બાજતનો નક્રમો વાદ લક્ષ્યવાને લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાનમાં અવકાશ નથી. લિંગાંગી મત જ્ઞાન અને યોગ-માર્ગ પર છે. અને યોગમાં ભક્તિ અને કર્મ આ બંનેનો સમાવેશ થાય છે. કર્મ એટલે વેદિક ક્રિયાકાંડ હોય તો તે વીર-શૈવોને નિપિંદ છે. ઐહિક વ્યવહાર છેવટે છેવટે છૂટતો જવો જોઈએ. જ્ઞાન અને યોગ સાધનથી લિંગાંગી સામરસ્ય સાધવું શક્ય છે, અને આજ લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાનનો સારસર્વસ્વ છે

માનવ કેર્તવ્ય.

તત્ત્વજ્ઞાન વિષેની ચર્ચામાં ત્રીજો અને ચોથો વિષય માણસ માણસનો સંબંધ અને મનુષ્યનો સૃષ્ટિ સાથે સંબંધ, આજ અનુક્રમ છે. આ બંનેનો વિચાર એક સાથે કરીએ. સર્વસૃષ્ટિ ઉપલોગવા માટે ઇશ્વરે નિર્માણ કરી, એ કલ્પના લિંગાયત તત્ત્વજ્ઞાનને એકદમ અમાન્ય છે. પંચમહાભૂતો અને ચૈતન્ય એનું મિશ્રણ એટલે જીવ છે, અને આ જીવસૃષ્ટિમાં લિંગાયત તત્ત્વજ્ઞાને વનસ્પતિનો પણ સમાવેશ કર્યો છે. ક્રિશ્ચન અને મહંમદી તત્ત્વજ્ઞાનીઓ પશુને આત્મા નથી એમ કહે છે. તો વેદાંતી તત્ત્વજ્ઞાન પદ્ધતિમાં પણ જીવ છે એમ કહે છે. પરંતુ લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાન ઉપલા બંને મતોથી જુદું છે. જડસૃષ્ટિને જડ કહેવાની દૃષ્ટિ જેમ આ તત્ત્વજ્ઞાને રાખી છે, તેમ જડ અને નિષ્કૃદ્ધ લાગનાર માનવેતર પશુસૃષ્ટિમાંનો જીવ જોખખવાની યુદ્ધિ પણ દેખાડી છે. એટલે સૃષ્ટિમાંના પદાર્થનો વગર વિચારે ઉપલોગ કરવો એ જેમ ત્યાજ્ય છે. તેજ પ્રમાણે સૃષ્ટિક્રમાનુસાર વર્તવું એ પણ જરૂરીનું છે. આ સૃષ્ટિક્રમાનુસાર એક માનવીનો અન્ય માનવીઓ સાથે અને માનવેતર સૃષ્ટિ સાથે કેવો આચાર હોવો જોઈએ, તે કરાવેલું છે.

માનવ માનવોનું જે આચારોનું વિવેચન અહીંઆ કરવાનું છે, તે આચાર મોક્ષ સાર કે ધાર્મિક છે. રાજકીય, સામાજિક, નૈતિક, વિગેરે અન્ય વ્યવહારનું વિવેચન કરવાનું આ સ્થાન નથી. એ બાબતમાં આટલુંજ લખવું યસ છે કે લિંગાંગી તત્ત્વ-

જ્ઞાન અહિંસા, સત્ય અને સમતા, એ મહાન તત્ત્વોપર ઉભારેલું હોવાથી લિંગાયત સમાજનું રાજકારણ, સમાજકારણ, અર્થશાસ્ત્ર અને નિતિબંધારણ પણ ઉપરના ત્રણ તત્ત્વોને વિરોધી હોઈ શકે નહિ. એટલા માટે, શાક્ય, કૌટીલ્ય, અસંખ્યવહાર, કૃત્રિમ અને નિરાધાર ભેદ વિગેરે પ્રકાર વીરશૈવ રાજકીય, સામાજિક, આર્થિક, વિગેરે બાબતમાં દેખાઈ આવશે નહિ. લિંગાયત સમાજમાં જે આવા બનાવ જોવામાં આવતા હોય તો તે બીજા સમાજના સહવાસને લઈને થયું હશે તેમ સમજવું. તેવા બનાવ લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાનને અમાન્ય છે. એ બાબતમાં મતભેદને પણ સ્થાન નથી.

માનવજાતિ પુરતું વિશ્વબંધુત્વ એ પ્રિસ્તિ ધર્મને કંઠક છે. મહંમદ પેગંબરને માનનારા તેટલાજ આપણા ભાઈ એમ માણસ માણસના વ્યવહારનો મહંમદી હુકમ છે. પારસી શિવાય સર્વ માનવીઓ ઝોરાસ્તર પંથને અસ્પૃશ્ય છે. યજ્ઞ-માર્ગી વૈદિકોમાં તો આતુર્વંશ્યપદ્ધતિથી અરસપરસ વ્યવહારમાં લગભગ અમાનુષતા દિપ્ત કરી છે. જૈન અને બૌદ્ધ મતાનુસાર માત્ર મનુષ્યનો અરસપરસ વ્યવહાર તો શું પણ મનુષ્યનો માનવેતર ચેતન સૃષ્ટિ સાથેનો વ્યવહાર પણ સમાન ઠરાવેલો છે. લિંગાંગી ધર્મની પણ તેજ દૃષ્ટિ છે. સર્વ વસ્તુ લિંગાંકિત કરવાની જે પદ્ધતિ છે, તેનો હેતુ આજ છે. સર્વ પ્રાણિ અથવા પશુ સરખાજ છે. આ સર્વ પશુ પશુપતિ બની શકે છે. આજ બાબત સર્વને લિંગધારણ કરવામાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ કલ્પેલી છે. અન્ય માનવો અને માનવેતર સૃષ્ટિ સાથે

વીરશૈવોનો દેવો વ્યવહાર હોવો જોઈએ, એ જાણત અપ્રાવરણ અને પંચાચાર એ જાનને પરથી રૂપદ થાય છે.

ગુરૂ, લિંગ, જંગમ, પાદોદક, પ્રસાદ, શિવમંત્ર, લક્ષ્મ અને રૂદ્રાક્ષ, એ આઠ આવરણો જેને છે તે લિંગાંગી છે; અને અપ્રાવરણનો સર્વેને અધિકાર સરખો છે. સદાચાર, નિયતાચાર, ગણુચાર, ભૂત્યાચાર, અને લિંગાચાર એ પંચાચાર છે. માહેશ્વર ગુરૂ પાસેથી વીરશૈવદીક્ષા લઈ લિંગ ધારણ કરવું, નિત્ય ઇંદ્રલિંગનું પૂજન કરવું. સ્વયં એટલે નિરીચ જંગમનો સત્કાર કરવો, ગુરૂ આહાર લેવો, અને શરીર પરના લિંગ નીજ મૂળ એટલે પિંડમૂળ કરવી એ સદાચાર છે. મોક્ષ દિષ્ટિએ જોતાં મહાચારી લિંગાયતોનું ઉપર પ્રમાણે લક્ષણ છે. જે ગંગામાંના લિંગ શિવાય બીજી કોઈપણ મૂર્તિનું પૂજન કરતાં નથી, જે માહેશ્વર ગુરૂ અથવા અથવા જંગમનો સત્કાર અને ઇંદ્રલિંગ પૂજન વગર ચૂકે નિત્ય કરે છે, તેજ ખરેખરે વીરશૈવ છે. નિયતાચારના લક્ષણો નિચે પ્રમાણે છે. લિંગાંગ સામરસ્યનો અનુભવ લેવો, ભાવલિંગ પૂજન કરવું, પર એટલે ઈર્માઈર્માતીત વૃત્તિના ગુરૂની સેવા કરવી, જંગમને પોતાની સાથે જમવા બેસાડ્યા શિવાય આહાર ન લેવો, અને માનસપૂજન-પદ્ધતિનો રિવકાર કરવો, એજ નિયતાચાર છે. જીવશિવૈક્ય સાધવા સાડૂ આ નિયતાચાર કરાવવામાં આવેલો છે. આગમોનો અભ્યાસ કરવો, ગ્રાણુલિંગનું પૂજન કરવું, જંગમોની સેવા કરવી, જંગમ શિવાય આહાર ન રૂચવો, અને સર્વ ઈકાણે શિવને કટ્ટપવા એ ગણુચાર છે. ભક્તથી અકથસુધી જે અંગોના

પદ્મસ્થલો કહ્યા છે તેમાંથી પચાર ઘડું તે ભૂત્યાચાર છે. શિવાચારનું પાલન, ગુરૂ ભક્તિ, લિંગધારણ, જંગમસેવા, શિવપ્રસાદ પ્રાપ્તિ અને મહાલિંગપૂજા એ લિંગાચારનું લક્ષણ છે. આ પ્રમાણે પંચાચાર છે.

ઇશ્વર વિષે કલ્પના, ઇશ્વર અને સૃષ્ટિનો સંબંધ, માણુમ માણુમનો મંબંધ, માનવીનો ઇતર સૃષ્ટિ માથે મંબંધ; એવા તત્ત્વજ્ઞાન વિષેના ચાર વિષયોનો વિચાર અત્યાર સુધી કરવામા આવ્યો. એ ઉપરથી લિંગાયતોની ઇશ્વર વિષે શું કલ્પના હોવી જોઈએ ? સમ્પ્રત્યુપત્તિ બદલ તેમનો અભિપ્રાય શું ? માણુમ માણુમના વ્યવહારમાં ધોરણ કયું, અને માનવેતર સૃષ્ટિ વિષે તેમની કલ્પના શું ? આ ચાર મહત્ત્વના પ્રશ્નોનો ખુલામો થઈ શકે તેમ છે.

ઉપસંહાર

ઉપદેશ સ્વર્ગ વિવેચનના ઉપસંહાર તરીકે લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાનનો નિચે પ્રમાણે ટુંકમા માર થયો.

૧ લિંગાંગી તત્ત્વજ્ઞાન એ યજ્ઞમાર્ગી વૈદિક તત્ત્વજ્ઞાન કરતાં અથવા બ્રહ્મવિદ્યા કરતાં ઘણું પ્રાચીન છે. લિંગાંગી એજ તેનું જુનું નામ હોઈ વિશેષાદૈત, વીરશંખ, લિંગાયત વિગેરે હાલના એટલે યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોનું પ્રાબલ્ય થયા પછી જુદે જુદે વખતે કારણને લઈને, રૂઢ થયેલા નામો છે.

૨ સચ્ચિદાનંદ, નિત્યનિરંજન, નિર્ગુણ અને સદાપરીપૂર્ણ એવં એક જ સ્થલ છે.

- ૩ સર્વ સાક્ષિણી, સત્યસંપૂર્ણ, નિર્વિકલ્પ, એવી સ્થલનિર્દિષ્ટ માહેશ્વરી શક્તિ ને લઈને વિશ્વનું ચક્ર ચાલુ છે. વાસ્તે માહેશ્વરી શક્તિ મિથ્યા ન હોઈ, સત્યપૂર્ણ છે અને જુદી ન હોઈ સ્થલનિર્દિષ્ટ હોવાથી શિવશક્તિને અદ્વૈતજ કહી છે.
- ૪ સર્વ પ્રાણિમાત્ર પશુ અવસ્થામાં હોય તો તે પણ પશુપતિનોજ અંશ છે. એ અંગનું (જીવનું) લિંગ સાથે સામરસ્ય થવું એજ વીરશૈવોનું ધ્યેય છે.
- ૫ લિંગાંગી ધર્મને વેદાગમોપનિષદો પ્રમાણભૂત છે. આ તત્ત્વજ્ઞાન યોગ અને જ્ઞાન પ્રધાન છે. સ્મૃત્યુક્ત ચરા વિગેરે ક્રિયાકાંડ આ ધર્મને માન્ય નથી.
- ૬ લિંગધારી જીવમાં સ્ત્રીપુરુષ એ લિંગલેહ નથી અને વર્ણ ઇત્યાદિ જાતિલેહ નથી. સર્વ જીવ સમાન છે.
- ૭ લિંગાયતોએ અષ્ટાવરણ અને પંચાચાર પાળવા. શુદ્ધ, લિંગ અને જંગમની પૂજા કરી તેમનો સમતાથી પ્રસાદ ગ્રહણ કરવો. રૂદ્રાક્ષધારણ અને ભસ્મલેપન કરવું. ઇષ્ટલિંગ શિવાય બીજાલિંગની પૂજા કરવાની જરૂર નથી. બીજા મૂર્તિઓનો પૂજા તો શાસ્ત્ર નિષિદ્ધ છે.
- ૮ વીરશૈવોએ એકટાણુ કરવું નહિ અને મઘમાંમ તેમને ત્યાજ્ય છે.

૯ ‘ ॐ નમઃ શિવાય ’ । અથવા ‘ નમઃ શિવાય । ’ એ મંત્ર જપવો.

ઉપલા ઉપસંહારમાં તત્ત્વજ્ઞાનની સાથે કેટલાક ધાર્મિક આચાર પણ દીધા છે. આવતા પ્રકરણમાં ધર્મ્ય અને ૩૬ આચારોનું અને તેની યોગ્યોચ્ચતાનું વિવેચન કરશું.

પ્રકરણ ૩ જી.

ધર્મ્ય અને રૂઢાચાર

કોઈપણ સંસ્કૃતિની પારખ સામાન્ય લોક બાહ્યદૃશ્ય પરથી જોટલી જલદી કરી શકે છે તેટલી ખીલ કોઈપણ બાબત પરથી કરી શકતા નથી. એકાદી સંસ્કૃતિનું તત્ત્વજ્ઞાન સર્વોત્કૃષ્ટ હોય, પણ જો તે સંસ્કૃતિના લોકોમાં તે તત્ત્વજ્ઞાન દેખાઈ આવે નહિ તો સામાન્ય લોકના ધ્યાનમાં તે ખીલકુલ આવશે નહિ. યજ્ઞમાર્ગિઓનો વેદાંત સમજાતો નથી, તેનું કારણ આજ છે. તત્ત્વજ્ઞાન અદ્વૈતપર, વ્યવહારમાં માત્ર પ્રત્યેક બાબતમાં ઘણાજ લેદ. આવી સ્થિતિ હોઈ બાહ્ય વ્યવહાર પરથી તત્ત્વજ્ઞાનની કલ્પના કેમ થાય ? પણ તત્ત્વજ્ઞાન અને વ્યવહારમાં આટલો ફેર હોય તો તે અપવાદ છે. ઘણે ભાગે દરેક સંસ્કૃતિનું તત્ત્વજ્ઞાન તે સંસ્કૃતિના અનુયાયીઓના આચારમાં નજરે પડે છે. અન્ય સંસ્કૃતિના પ્રભાવથી રૂઢ આચાર જો કેટલીક બાબતમાં ઘણાજ ભિન્ન થયા હોય, તોપણ ધાર્મિક આચાર તો સંસ્કૃતિ નિદર્શક હોય છે. દાખલા તરીકે લિંગાંગી અને નિર્ઐશ સંસ્કૃતિના પ્રભાવથી હિંસાત્મક યજ્ઞ નામશેષ થયા, તો પણ ધર્મના નામપર હિંસા કરવાનું કામ યજ્ઞમાર્ગી વંદિક હજી ચલાવે છે. આ પ્રમાણે ધર્મ્ય અને રૂઢ એમ બે જાતના આચારો હોય છે. એ બંને જાતના આચારોનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કર્યાથી સંસ્કૃતિનાં તત્ત્વજ્ઞાનની પરીક્ષા થઈ શકે છે. ગયા પ્રકરણમાં અમે લિંગાયત

તત્ત્વજ્ઞાનનું વિવેચન કરેલું છે. હવે લિંગાયતોનાં ધર્મ્ય અને ૩૯ આચારોનું નિરીક્ષણ આ પ્રકરણમાં કરી વીરશૈવ મંસ્કૃતિ પર વધારે પ્રકાશ પાડવાનો વિચાર છે.

લિંગધારણ અને ગર્ભાદીક્ષા.

વીરશૈવ માનવીને જોતાંજ તે માણસ પાસે ઇષ્ટલિંગ છે, એમ એકદમ અંતર્યા માણસને પણ ધ્યાનમાં આવશે. આ પરથી લિંગાંગ આમરસ્યને વીરશૈવ સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ કેટલું મહત્વ છે, તે બાહ્ય આચારો પરથી કોઈને પણ ધ્યાનમાં આવશે. પુરૂષો પ્રમાણે સ્ત્રીઓ અને છોકરા તો શું પણ પાળેલા પશુ, પક્ષી અને બીજી નિત્ય ઉપયોગી અને પવિત્ર વસ્તુને પણ ઇષ્ટલિંગ બાંધેલું હોય છે. એ ઉપરથી લિંગેક્ય સાધવાને બાહ્ય લેઈ આડા આવતા નથી એવી માન્યતા હોવી જોઈએ, એમ દેખાય છે. લિંગધારણાની દીક્ષા જીવ ગર્ભાવસ્થામાં હોય તે વખતે એટલે આઠમે મહિને કરવામાં આવે છે. એ પરથી વીરશૈવોએ અલિંગી પ્રાણી જન્મેલો જોવો એ અપવિત્ર મનાય છે, એમ ચોક્કસ જણાય છે. આટલી ધ્યેય નિષ્ઠા બીજા કોઈપણ સમાજમાં જોવા મળશે નહિ. અન્ય ધર્મના બાલકો અમુક માળાપને પેટે જન્મ લીધાથી તે ધર્મના ગણાય છે. સુન્નત થઈ એટલે મુસલમાન અને જંઝિરમા દીધો એટલે ક્રિશ્ચન કહેવાનો. ચરમાર્ગી બ્રાહ્મણોને ઉપનયન સંસ્કાર થતાં મુધી ધર્મ હોતો નહોતો અને તેજ સ્થિતિ ત્રણ વર્ષોની છે. એના હિંદુ અસંખ્ય છે કે જેમના પર ધાર્મિક સંસ્કાર કોઈકજ વખતે થાય છે. પણ વીરશૈવોની તેવી સ્થિતિ નથી. વીરશવ

ખાલક જન્મથીજ લિંગી જન્મે છે. અને પાંચમે દિવસે તેને લિંગાંગી કરવામાં આવે છે. આગળ સાતમે વધે તે સમજવા લાગ્યા પછી ગુરૂ પાસેથી પટસ્થલ, અઠાવરણ, પંચાચાર, વિગેરે તાત્ત્વિક સુદાનું જ્ઞાન કરાવવામાં આવે છે. એ ઇંટલિંગ તે જીવ છોડી લિંગીકર્ય પામ્યા પછી તે દેહ સાથે જડવત્ ભૂમિગત કરવામાં આવે છે, એટલે તે છેવટ સુધી તેની સાથે હોય છે. આ પ્રમાણે વીરશૈવોની ગર્ભાદીક્ષા અને લિંગાંગીપણું એ બે ધર્મ અને રૂઢ આચાર પરથી વીરશૈવ સંસ્કૃતિની ઘણીજ હકીકત માલુમ થાય છે. ઇંટલિંગ જો ખોવાય અથવા તો તેનું અપમાન થાય, તો દેહાન્ત પ્રાપ્તિ થાય તેવાની આજ્ઞા વીરશૈવ ધર્મ ગ્રંથમાં છે, અને તે આજ્ઞા આજ સુધી અનેક મહાન શિવયોગીઓએ પાળેલી છે. આ ઉપરથી લિંગાંગીપણાને કેટલું મહત્વ છે, એ દેખાય છે. પારસીઓના કુસ્તી પ્રમાણે અથવા યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોના જનોઈ પ્રમાણે ઇંટલિંગ એ કોઈપણ કાર્યનું નિર્દર્શક ન હોઈ ધ્યેયનું ચિન્હ છે. વાસ્તેજ તેને એટલું મહત્વ છે. લિંગધારણાની ગર્ભાદીક્ષા એ લિંગાયતોના અદ્વિતીય આચાર પરથી લિંગાંગીપણાનું મહત્વ દેખાય છે.

દશ કર્મ અથવા સંસ્કાર

આર્યોના સોળ સંસ્કાર પ્રસિદ્ધ છે. એ સર્વ સંસ્કારો જેના ઉપર થાય છે તેવા યજ્ઞમાર્ગી વૈદિક ઘણાજ થોડા મળશે. તોપણ તેમનામાં સોળ સંસ્કાર માન્યા છે. વીરશૈવોમાં દશ કર્મો છે. તે દશ કર્મો નિચેના દશ સંસ્કાર સાથે મળે છે. ગર્ભાધાન,

પુંસવન, સ્ત્રીમન્તોત્તયન, જાતકર્મ, નામકરણ, નિષ્કમણ, ચૌલ, વિદ્યારંભ, દીક્ષા અને વિવાહ; જે છ સંસ્કાર વીરશૈવોમાં નથી તે નિચે પ્રમાણે છે. અનવલોભન, આદોલારોહણ, દુગ્ધ-પ્રાશન, સૂર્યઅંદ્રાવલોકન, કર્ણુવેધ અને અંત્યેષ્ટિ. એવ શિવૈક્ય પામ્યા પછી જડદેહને કંઈપણ મહત્ત્વ નથી. શિવાય લિંગ-દીક્ષાનો સંસ્કાર તે દેહને થયેલો હોવાથી મૃત શરીરને અંત્યેષ્ટિ સંસ્કારની જરૂર નથી. ખ્રિસ્તિ અને સુસલમાનોના આત્માને હુમ્સડે અને કયામત દિવસ સુધી કબરમાં પડી રહેવાનું હોય છે, તેથી તેમના શબો પર સંસ્કાર કરવા પડે છે. પુત્રે અગ્નિ અથવા માટી દીધા શિવાય ગતિ નથી એવી યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોમાં માન્યતા હોવાને લીધે તેમનામાં અંત્યેષ્ટિ છે. પણ વીરશૈવોમાં તેવી કોઈ જાતની કલ્પના ન હોવાથી અંત્યેષ્ટિનો સંસ્કાર તેમનામાં નથી. શિવૈક્ય પામ્યા પછી મૃત દેહને કંઈજ મહત્ત્વ નથી. તેજ પ્રમાણે લિંગભૂષીત શરીર હોવાથી બીજા ભૂષણોની જરૂર નથી. તેથીજ વીરશૈવોમાં કર્ણુવેધ સંસ્કાર નથી; તોપણ કેટલાક વીરશૈવો કાન ટોચાવી રૂદ્રાક્ષ ધારણ કરે છે. એ કંઈ ધર્મ વિરૂદ્ધ નથી. પણ કર્ણુવેધ સંસ્કાર ધર્મ્ય નથી. બીજા ચાર સંસ્કારો કેવળ દેખાદેખીના છે. તે કોઈ દેખાદેખીથી કરે છે તો કોઈ કરતા નથી. હવે દશ કર્મોનો વિચાર કરીએ. ગર્ભાધાન અને પુંસવન વિધિ ધર્મ્ય માન્યા છે. સ્ત્રીમન્તોત્તયન અને જાતકર્મ લૌકિક છે, કોઈ કરે છે તો કોઈ કરતા નથી. નામકરણ અને નિષ્કમણ પાળવામાં આવે છે. ચૌલ સંસ્કાર ગેરસમજને લઈને કર્નોટકમાં કેટલેક ઠેકાણે કોઈ કરતા નથી. તે સંસ્કાર વીરશૈવ ધર્મ વિરૂદ્ધ છે, એવી તેમની

માન્યતા થઈ છે. પણ ચૌલ સંસ્કાર વીરશંવાગમ પ્રણીત છે. તે બદલ શંકાજ નહિ. અલણની સંખ્યા વીરશૈવોમાં વધારે હોવાથી વિધારંભ સંસ્કાર ઘણા જ થોડાને થાય છે. દીક્ષા અને વિવાહ એ બંને સંસ્કાર માત્ર દરેક વીરશૈવને થાય છે.

મઠ સંસ્થા અને ગુરૂપૂજા

દરેક આસ્તિક, માણસ પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે દેવાલયમાં, મંથમાં અથવા મશીદમાં જાય છે. લિંગભક્ત આસ્તિક વીર-શૈવોના શરીર પર ઇષ્ટલિંગ હોવાને લીધે તેને ખીજે કોઈ ઠેકાણે જવાની જરૂર નથી. તોપણ વીરશૈવ મઠમાં જતો દેખાય છે. એનું કારણ તેની ગુરૂભક્તિ છે. વીરશૈવ સમાજમાં ગુરૂભક્તિના જેટલી તિવ્રતા દેખાય છે તેટલી તો ખીજા કોઈપણ સમાજમાં નથી એમ કહ્યાથી અતિશયોકિત થશે નહિ. દરરોજ ગુરૂ, લિંગ અને જંગમનું પૂજન કરવું એ વીરશૈવોની નિત્ય ધાર્મિક વિધિ છે. ગુરૂનું, પાદોદક, ઇષ્ટલિંગનું તિર્થ, અને જંગમનો પ્રસાદ, લીધાં શિવાય વીરશૈવ એક દિવસ પણ પસાર કરશે નહિ. ઇષ્ટલિંગને અને ગુરૂજંગમને અર્પણ કર્યા શિવાય કોઈપણ વસ્તુનો સ્વિકાર કરવો નહિ અને ઇષ્ટલિંગ અને ગુરૂનું સ્મરણ કર્યા વગર કોઈપણ કામનો શરૂઆત કરવી નહિ એવો વીરશૈવોમાં રીવાજ છે. એ રૂઢાચારથી દરેક વીરશૈવની ધર્મનિષ્ઠા તો દેખાય છે; અને તે શિવાય ધર્મ પ્રચારક ગુરૂ વર્ગને વીરશૈવ ભક્ત વર્ગની દેટલી મદદ થાય છે, તે પણ દેખાય છે. કુશનમાં અથવા મનુસ્મૃતિમાં પ્રાપ્તિનો દેટલોદક

ભાગ ધર્મ ગુરૂને દેવાની આજ્ઞા છે, તે આજ્ઞા કેટલાક માને છે, તો કેટલાક માનતા નથી પણ વોગ્ગૈવોમા ઉપલા પ્રત્યક્ષ ધાર્મિક કર ન હોઈ, ધર્મગુરૂ એ પોતાના દુરુબનો એક માણસ છે, એવો ભાવનાવી ગુરૂ વર્ગને દરેક વીરશયના મિત્રતનો ભાગીદાર બનાવનામા આવ્યો છે. ધર્મચૂન લોક આવો કર દેવા ના કરી શકે પણ ધનના માણસને-ગમે તેટલો નાપસદ હોય તો પણ-તે ઠાઠી શકતા નથી વાતને ઉપર પ્રમાણેની યોગના કરવાની કુશળતા અને બુદ્ધિ ચાતુર્ય અપૂર્વ છે, એમ જણાવગર રહેવાતુ નથી પણ કુલગુરૂ પ્રમાણે અથવા ધરના પુત્રરી પ્રમાણે મારેશ્વર ગુરૂ વર્ગ ધરમા વામ કરી રહેતા નથી તેમજ ઉપાધ્યાય પ્રમાણે ગૃહસ્થના તે આશ્રિત પણ માનવામા આવતા નથી તેમને પવિત્ર અને પુન્ય ધર્મગુરૂ માનવાના આવે છે અને તેનું રહેવાનું ઠેઠાણું મઠમાજ હોય છે કર્નાટકના કેટલાક ગામોમા પચાચાર્ય મઠના (હીરેમં) કેટલાક ગુરૂ વિવાહીત હોય છે તોપણ તેમના માન મંગલમામા દઈ ફરક પડતો નથી બ્રહ્મચારી ગુરૂને પ્રભાવ વિવાહીત ગુરૂ કરતા કેટલીક બ્રાજ્ઞતોમા વધારા હોય, તે સ્વાભાવિક છે એક દરે વીરશૈયોની ગુરૂલક્ષિત ઘણા કડકરૂપમા દેખાય છે અને ગુરૂ વર્ગને લઈને વીગવોમા ધર્મલક્ષિત પણ તેવી જ છે

શ્રમજીવનની મહત્તા

વીરશૈયોમા લિશ્કાવૃત્તિને ધાર્મિક સ્વરૂપ ન દોવાથી શ્રમ જીવીને ઘણુંજ મહત્વ છે “ બ્રાહ્મણની મુખ્ય દીક્ષા માગવી બ્રહ્મચર્યે લિશ્કા ” એવી આજ્ઞા વીરશૈયોમા નથી બૌદ્ધ અને

જૈન ગુરૂને તો શિક્ષાવૃત્તિ અનિવાર્ય છે. તેમના ધર્મગુરૂને લિધુ જ નામ છે. યજ્ઞમાર્ગી પૈદિદ્ધામાં શિક્ષાવૃત્તિ ગુરૂવર્ગને અવશ્યની માનેલી ન હોય તો પણ તેને બૂધબુદ્ધ માનવામાં આવી છે. અને તેથી હિંદુસ્થામાં ૬૦/૭૦ લાખ બાવા વેરાગી કેવળ શિક્ષા ઉપર જીવન ગાળે છે. અને આવો વર્ગ તેમને ગમતો ન હોય, તો પણ સમાજ તેને પોપે છે. કાંચદાર્યો ઘેરઘેર લીખ માગવાની મનાઈ કરવાનું હાથમાં લીધાર્યો પંડીત માલવીયા જેવા વિદ્વાન વિશેષ કરવા ઉભા રહે છે, એટલું તેને ધાર્મિક મહત્વ છે. મુસલમાનોમાં પણ લગભગ તેવીજ મનોવૃત્તિ છે. લિંગાયતોમાં ઘેર ઘેર ફરીને લીખ માગનારો વર્ગ બીલકુલ નથી એમ નથી. પણ શિક્ષાવૃત્તિને ધર્મ માની નથી. જે દ્વેરાન્ન અને રાંધેલી શિક્ષા માંગવામાં આવે છે અથવા આવતી હતી, તે પણ મુસાફરો સાફ, વિદ્યાર્થિઓ સાફ, અને અનાથ અબેલા સાફ હોય છે, માત્ર પોતાનું પેટ ભરવાં સાફ હોતી નથી. એ બાબત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. વીરશૈવ સંસ્કૃતિએ શિક્ષાવૃત્તિથી થતી તુકસાની ઝાળખી એજ તેની વિશેષતા છે. આજસુધી જેટલા વીરશૈવ સંતો થઈ ગયા તેમાંના ઘણાખરાએ પ્રમાણિક ધંધો કરીને ઉપજવિકા કરી હતી, એવું વાંચવામાં આવે છે. ઘણાજ અદ્ય સંખ્યાંક ગુરૂવર્ગ ધંધો વગર હતો, અને છે. આવો વર્ગ નિરીચ વૃત્તિનો અથવા ધર્મકાર્યમાં ગરક થવાથી તેમને ધંધો કરવો અશક્ય હતો અને એમનો સત્કાર વીરશૈવ ગૃહસ્થ તેમને સાથે બેસાડી કરતા હતા અને કરે છે. શિક્ષાવૃત્તિ ધર્મ માનનારો વર્ગ પણ શિક્ષાવૃત્તિવાળાઓની અવહેલના રધવાયા કુત્રાની જેમ કરે છે. પણ વીરશૈવ ગુરૂવર્ગ મુખ્યત્વે

કરીને શ્રમજીવી હોવાથી ભિક્ષાવૃત્તિથી રહેનાર થોડાક ગુરૂવર્ગની. બરદાસ્ત વીરશૈવ સમાજ સારી રીતે કરી શકે છે. પ્રમાણિક-ધંધા પર ઉપજીવિકા ચલાવવાનું વિશેષ મહત્ત્વ વીરશૈવ સમાજમાં હોવાને લીધે કાર્યક્ષમ અને કલાવંત લોકો વીરશૈવ સમાજમાં વધારે જન્મે છે, એમ કહેવાને કંઈ વાંધો નથી. કલાકૌશલ્ય, વેપાર, કાવ્યલેખન વિગેરે સર્વ ધંધામાં અત્યંત નિપુણ એવા લોક વીરશૈવ સમાજમાં પહેલો ધણા થઈ ગયા છે. અને હાલમાં પણ કોઈપણ ધંધામાં વીરશૈવ જલદી તૈયાર થાય છે, એમ નજરે પડ્યું છે. કર્નાટકમાં હજી પણ ધણા જ ધંધા અને કલાકૌશલ્ય ઉચ્ચ પ્રકારના જોવામાં આવે છે. એનું કારણ લિંગાયતની કુશળ બુદ્ધિ છે. તાત્ત્વિક ચિકિત્સામાં પણ લિંગાયતોએ નામ રાખ્યું છે. લિંગાયત જેડુત હિંદુસ્થાનના કોઈપણ ભાગના જેડુત કરતાં વધારે હુશિયાર અને કાર્યક્ષમ હોય છે, એવો યુરોપીયન તરોએ મત દીધો છે. અને લિંગાયતોના જેતીવાડોનું કામ અને ઓળરો નેઈ, ઉપલી સત્યતાની કાઈને પણ ખાતરી થયા વગર રહેશે નહિ.

દયાભાવ અને શીલ.

અહિંસા વૃત્તિ માટે જૈન અને લિંગાયત આ બેજ સમાજ પ્રસિદ્ધ છે. કારણ આ બે વર્ગ જેટલો બીજો કોઈપણ વર્ગ અહિંસક નથી. જનવરો પર જેડુતનું પ્રેમ પુત્ર જેવું હોય છે, એ પ્રસિદ્ધ છે. પણ લિંગાયત જેડુતની દયાભાવને તો સીમાજ નહિ. ઘણા લિંગાયત જેડુતો ચાબકા વાપરતા નથી. જનવરોને નાથ નાખતા નથી. ગાડીમાં ઘણા બોળે

લાઠતા નથી. સોમનારે ઘણી જરૂરી હોય તો પણ જનાવરોને કામમાં લગાડતા નથી; આવી સ્થિતિ કર્નાટકમાં ચારેબાજુ જોવામાં આવે છે. ગુજરાત દેશ અહિંસા પ્રધાન માનવામાં આવે છે, પણ ત્યાંના ખેડૂતની રીત સિંગાયત ખેડૂતની જેવી ન હોઈ ખીજ લાગના ખેડૂત જેવી જ છે. વીરશૈવોમાં વેપારી અને ખેડૂત વર્ગના ઘણાખરા લોક છે. ખેડૂત વર્ગનું વર્ણન ઉપર કશું છે. વેપારી વર્ગની બાળતમાં પણ એજ નજરે પડશે. કચ્છી, ગુજરાતી, મારવાડી અને તેલંગી વિગેરે ખીજ કોઈ પણ વેપારી વર્ગની સાથે સરખાવતા વીરશૈવ વેપારી વધારે માણસાઈથી વર્તન કરે છે, એવો અનુભવ હંમેશાં આવે છે. વીરશૈવ પેઢીવાલો, સાવકાર, ફેરીવાલો, અને વાણીયો, ખીજ વેપારી કરતા વધારે પ્રમાણિક હોય છે. મારવાડી, કચ્છી, અને ગુજરાતી, તો શું પણ હાલમાં વેપાર ધંધામાં પડેલા દક્ષિણી બ્રાહ્મણો પણ સમાજમાં અગ્રિય થયા છે. અને તેઓની કોર્ટમાં બે આબરૂ થાય છે. પણ વીરશૈવ વેપારીના પ્રાચીન આબરૂને હજી કલંક લાગ્યો નથી. ખેડૂત અને વેપારી પ્રમાણેજ વણકર, રંગારી, સુતાર અને લુહાર વિગેરે વીરશૈવ ધંધો કરનાર તેજ ધંધો કરનાર, અન્ય રીતીય કરતાં વધારે કુશળ, પ્રમાણિક, સ્વચ્છ, વિનયી અને સદાચારી નજરે પડે છે. માહેશ્વર ગુરૂ વર્ગની પણ વાત તેવા જ છે. પુસ્તક પાઠિત્યમાં કદાચ બ્રાહ્મણો કરતાં માહેશ્વર પહેલ ગુરૂનું પ્રમાણ ઓછું હશે, પણ ધર્મગુરૂના આવશ્યક ગુણોમાં ખીજ કોઈપણ ધર્મગુરૂના વર્ગથી વીરશૈવ ગુરૂવર્ગ હારશે નહિ, જ્ઞાન અને સ્વાભિમાનપૂર્વક કહીએ

છીએ. યજ્ઞમાર્ગી વંદિદેના ગુરૂ ગ્રાહણ; તેમનું પંથુ માન હિંદુસ્થાનમાં કેટલું રહ્યું છે તે જગન્નાહેર છે, અને એનું કારણ તેમની અહંતા અને તુછકાપણું છે. મુસલમાન ગુરૂ વર્ગ અસહીષ્ણુ હોય છે. ખ્રિસ્તિ ધર્મગુરૂની હાલમાં સર્વ ખાનુએશી સ્તુતિ થાય છે. લૌકિક દષ્ટિએ તે સ્તુતિને પાત્ર થતા હશે, પણ ધાર્મિક દષ્ટિએ તેમની નાલાયકી તેટલીજ પ્રસિદ્ધ છે. ઢાંગીપણાને કે ચાલાકીને ખ્રિસ્તિ મીશનરીની ઉપમા આપવામાં આવે છે. પારસી ધર્મગુરૂની કિંમત કુલગુરૂ કરતાં વધારે જોવામાં આવતી નથી. જન ધર્મગુરૂ પોતાનું માન સંભાળીને છે. પણ એમનાથી વિશેષ લૌકિક કાર્ય થતું નથી. અને જે જૈન મુનિ લૌકિક સાધુ થાય છે, તેમનું માન રહેતું નથી, આવી સ્થિતિ જૈન સમાજમાં છે. વીરશૈવ ધર્મગુરૂ એકંદરે જેટલા સખ્યસાચી અને મમાજ સાથે એકજીવ થયા છે તેટલા બીજા કોઈ પણ ધર્મના ગુરૂ નથી; એમ કહેવામાં હરકત નથી. આનું કારણ શરૂઆતમાં કદા પ્રમાણે વીરશૈવ ગુરૂવર્ગ એ વીરશૈવ ભક્તવર્ગના કુટુંબનો જ એક અવયવ છે, અને તે તેમ હોઈ, ફરીથી અલિપ્ત અને સ્વતંત્ર છે તેજ છે. હવે કોઈપણ માનવી મંસ્થા તદ્દન નિર્દોષી નથી. એ દષ્ટિએ જોતાં માહેશ્વર ગુરૂવર્ગમાં દોષ નથી, તેમ નથી. પણ ઉપરનું વિવેચન તુલનાત્મક દષ્ટિએ કરેલું છે અને તે અમારા અનુભવ પ્રમાણે અગાધિત છે.

ધાર્મિક સમતા.

વીરશૈવ સમાજની હજી એક વિશેષતા એ ધાર્મિક સમતા

છે. લિંગી તેટલા સર્વ સમાન આજ વીરશૈવોની ભાવના હોય
 છે. જાતિભેદ અને લિંગભેદ તો શું પણ માનવ માનવેતર
 એવો ભેદ પણ માનવામાં આવતો નથી; એનો અર્થ સખગો-
 લાંકાર વીરશૈવોને અપેક્ષિત છે અથવા તે અવ્યવહાર્ય છે એમ
 પણ નથી. કારણ લિંગાયતો જેટલા બીજા કોઈપણ જાતિનિષ્ઠ
 અને શુચિભૂત નથી એમ પણ કહી શકાય. તો પણ લિંગાયત
 ધાર્મિક દૃષ્ટિએ જાતિભેદ, લિંગભેદ વિગેરે ભેદ માનતા નથી,
 એમાં તો શંકાજ નહિ. જેટલા સંસ્કાર પુરૂષોને થાય છે,
 તેટલાજ સ્ત્રીઓને થાય છે. યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોની જેમ સ્ત્રીઓને
 વીરશવ સંસ્કૃતિએ હલકી લેખી નથી, અથવા દિગંબર જેનો
 પ્રભાણે તેઓને મોક્ષને અનધિકારી માની નથી. ધાર્મિક
 દૃષ્ટિએ સ્ત્રીઓને સમાન દરજ્જે હોવાથી, વ્યવહારમાં બીજા
 કોઈપણ સ્ત્રી કરતાં લિંગાયત સ્ત્રી વિશેષ મુદ્ધરેલી દેખાય
 છે. કલાકૌશલ્ય, કાવ્યલેખન, અને બીજા સર્વ વ્યવહારમાં
 લિંગાયત સ્ત્રીઓ પુરૂષો જેટલી જ ચમત્કેલી દેખાય છે. એનું
 કારણ લિંગાયતોની લિંગભેદાતીત ધાર્મિક સમતા છે. લિંગ-
 યત સમાજ જાતિભેદાતીત છે. તોપણ રોટીબેટી વ્યવહારના
 બંધનોને પણ માને છે. આ પ્રભાણે વર્ણાશ્રમ ધર્મનું સાફ
 તેટલુંજ લિંગાયત સમાજમાં હોવાથી, લિંગાયત સમાજમાં
 જાતિભેદ હોઈ, જાતનો અંદર અંદરનો વાદ નથી. કારણ કોઈપણ
 જાતને બીજા કોઈપણ જાત કરતાં ઉચ્ચ માનવામાં આવી નથી.
 ઉચ્ચનિચની કલ્પનાથી યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોમાં જાતજાતમાં અદેખાઈ
 ઉત્પન્ન થઈ છે. વીરશૈવોમાં આ ઉચ્ચનિચ ભાવનાજ નથી.
 ગુરૂવર્ગ, લિંગાયતના કોઈપણ જાતના માણસને ત્યાં શિવપ્રસાદ

લેવા લાય છે. એકંદરે જાતિબેદ એ આકુરશુદ્ધિ અને શેત્રશુદ્ધિ માટે જ માનવામાં આવે છે. દુઃસ્વનીયના ભાવનાને લઇને નહિ.

યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકો પ્રમાણે વીરશૈવોમાં સ્વતંત્ર જન્મજાત શુદ્ધવર્ગની હોવા છતાં શુદ્ધવર્ગની ભક્તવર્ગ સ્પર્ધા કરતા નથી, અથવા તો તેનો દ્વેષ કરતા નથી. એ બાળત પ્રાદ્વણ પ્રાદ્વણેતરના વાદના સમયમાં તો વિશેષ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. યજ્ઞમાર્ગી પ્રાદ્વણોમાં જેમ જન્મજાત હોય છે તેમ માહેશ્વર વર્ગ ધણે ભાગે જન્મધીજ માનવામાં આવે છે. તોપણ કોઇ પ્રાદ્વણેતર પ્રાદ્વણ જેમ ધઇ શકતો નથી, તેમ કોઇપણ ભક્ત માહેશ્વર ધઇ શકતો નથી તેવું નથી. યજ્ઞમાર્ગી પ્રાદ્વણોએ જે પ્રમાણે સર્વ શુદ્ધોનો અને નિતિનો જાણે પોતાનોજ હક્ક છે એમ સમજી પ્રાદ્વણેતરમાંના ધાર્મિક અને નૈતિક શ્રેષ્ઠ પાત્રોએ પહોંચેલા વ્યક્તિઓનો ધણા પ્રાચીન સમયથી છળ કર્યો તે પ્રમાણે વીરશૈવ શુદ્ધવર્ગે કયું નથી; વારતે જ ધર્મશુદ્ધનો દ્વેષ વીરશૈવોને ધયો નથી. સંસ્કૃતિ રક્ષણ અને પ્રસારનું કામ અમારું છે, અને તે સંસ્કૃતિનો સર્વ હક્ક અમને કંઈ દીધો નથી એ જાણીને ભક્ત વર્ગમાંના શ્રેષ્ઠ લોકોની મર્યાદા શુદ્ધવર્ગે રાખી. યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોમાં જેટલા સંત મહાત્મા થઇ ગયા તે સર્વેનો છળ પ્રાદ્વણોએ કર્યો. પણ વીરશૈવ મહાનુભાવોનો છળ માહેશ્વરોએ કર્યો નથી. વીરશૈવ શુદ્ધોની ધાર્મિક સમભવનાનું જ આ પરિણામ છે.

પંચ સૂતકે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વીરશૈવ જેટલા શૂચિર્ભૂત કદાચ કોઇપણ યજ્ઞમાર્ગી સંસ્કૃતિ

ન હોય તોપણ પંચસૂતક વીરશૈવ સમાજને માન્ય નથી. સુવા-
વડની વખતે અને ત્યાર પછી જે એકાંતવાસ અને સ્વચ્છતાની જરૂર
છે, તે લિંગાયતોમાં દક્ષતાપૂર્વક રાખવામા આવે છે. પણ વૃધીસૂતક
એટલે અસ્પૃશ્યતા માનવામા આવતી નથી. ખીજો રજસ્વળા દોષ એ
પણ શિવપૂજા વિગેરે ધર્મકાર્યોમાં માનવામાં આવતો નથી.
લૌકિક બ્યવહારમાં કોઈ રજસ્વળા દોષ પાળે છે, તો કોઈ પાળતી
નથી. પણ આરોગ્ય શાસ્ત્રના દષ્ટિએ જ્ઞેતા તે પાળવાની ઘણી
જરૂર છે, એમ એમ માનીએ છીએ. રજસ્વળાએ ચાર દિવસની
હાલની રજા લેવી એ તેણીને આરોગ્યના અને સમાજ સ્વાસ્થ્યના
દષ્ટિએ જરૂરીનું છે. ધર્મકાર્યો કરવામાં રજસ્વળા સ્ત્રીને લિંગાંગી
ધર્મશાસ્ત્રે પ્રતિબંધ કર્યો નથી. પ્રાચીન કાળમાં યજ્ઞમાર્ગી
વૈદિક સ્ત્રીઓ પણ ધર્મકાર્યોમા રજસ્વળા દોષ પાળતી ન હતી;
એમ ઘણા દિવસ ચાલનારા યજ્ઞોના વર્ણનો પરથી દેખાય છે.
પણ હાલમાં સ્ત્રીઓને ધર્મકાર્યોનો અધિકારજ યજ્ઞમાર્ગી માનતા
નહિ હોવાથી સ્ત્રીઓને રજસ્વળા દોષ સમયે ધર્મકાર્ય નિષિદ્ધ
કરાવવામાં આવ્યું છે. ત્રીજો દોષ ઉચ્છિષ્ટનો માનવામાં
આવતો નથી. પણ તે શિવ અને શુક્રપ્રસાદ પુરતોજ સમજવો.
ગમે તેનું ઉચ્છિષ્ટ ગમે તેણે ખાવું એ આરોગ્ય દષ્ટિએ અહિ-
તકારક છે. અને કોઈપણ ધર્મ તેને મનાઈ કર્યા વગર રહે નહિ.
ચોથો ચંડાલ દોષ એટલે અસ્પૃશ્યતા. સામુદાયિક અસ્પૃશ્યતાને
વીરશૈવ સંસ્કૃતિમાં સ્થાન નથી. અસ્પૃશ્યને અડચાથી સ્નાન કર-
વાની જરૂરી લિંગાયતોને નથી. કારણ લિંગધારી સદા શુદ્ધ હોય
છે. ધંધાપરથી લિંગાયતોમાં પણ અસ્પૃશ્યતા હોઈ શકે, પણ
નીચતા દેખાડનારી અસ્પૃશ્યતાને વીરશૈવ સમાજમાં સ્થાન નથી.

કારણ કોઈ પણ લિંગધારી હલકો અથવા નીચ નથી; માટે કાયમ વાસ્તે અસ્પૃશ્ય કોઈ નથી. આરોગ્ય રક્ષણ સારૂ માનવામાં આવતી અસ્પૃશ્યતા જરૂરીની છે, તે વાસ્તે વાદ નથી. પાંચમો સૂતક દોષ એ પણ લિંગાયત પાળતા નથી. શબની બાળતમાં આરોગ્ય દૃષ્ટિએ જે કંઈ અસ્પૃશ્યતા પાળવી જરૂરીની છે, તે તો સમાજ જ્ઞાનપૂર્વક પાળે છે. પણ વીરશૈવ સમાજ યજ્ઞ-માર્ગી વૈદિકો અને પારસીઓમાં જેવી રીતે અસ્પૃશ્યતા પાળવાનો રીવાજ છે તેમ પાળતા નથી. મૃત્યુ પામેલા માણસનો આત્મા હવે દિવસ મૃત્યુ લોકમાં પોતાના માણસોમાં ફરે છે, તેવા અનેક કારણોથી સૂતક પાળવાના કારણને પુષ્ટિ દેવામાં આવે છે. અને સ્વપણના નજીક ફર પછાત સંબંધ પ્રમાણે સૂતક પણ ઓછું વડું પાળવાનો નિયમ ધર્મ ગ્રંથમાં પ્રસિદ્ધ છે. પણ વીરશૈવોમાં ઉપર પ્રમાણે માન્યતા ન હોવાથી સૂતક પાળવાની તેમને જરૂરીઆત જણાતી નથી. તેથીજ પંચસૂતક પાળવામાં આવતું નથી. માટે અન્ય હિંદુઓ લિંગાયતોનો ઉપહાસ કરે છે. પણ તે સૂતકો પાળવા કેવા નિર્ધાર અને મુખપણાનું કૃત્ય છે, એ ઉપલા વિવેચન પરથી દોષના પણ ધ્યાનમાં આવશે. વૃધી અને સૂતક પાળવું એ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ કેવું નિર્ધાર છે, તે ઉપર બતાવ્યું છે. વ્યવહારમાં યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોમાં પણ ઘણા ઓડા લોક તે હાલમાં પાળે છે. રજસ્વળાદોષ ધર્મકાર્યોની આટો આવતો નથી, પણ તે કેવળ વૈયક્તિક અને સામાજિક આરોગ્ય રક્ષણ સારૂ પાળવાનો છે. ઉચ્છિદ્ર દોષ પણ સ્વચ્છતા ખાતર પાળવાનો છે. કોઈપણ વ્યક્તિનો અથવા જાતનો વિનાકારણ સ્પર્શ દોષ માનવો એ

કેટલું અપમાનકારક અને ભૂલભરેલું છે, તે હાલમાં સર્વ હિંદુઓના ધ્યાનમાં આવવા લાગ્યું છે. એકંદરે વીરશૈવોમાં પંચસૂતકદોષ ખાળવામાં આવતા નથી તે ચથાર્થ છે.

અંત્યેષ્ટિ પદ્ધતિની વિશેષતા.

દેવટે સિંગાયતોની સ્મશાન યાત્રા વિષે થોડું વિવેચન કરી, આ પ્રકરણ પુરું કરીએ. આખી દુનિયામાં બે સમાજ છે જે ભેનામાં અંત્યેષ્ટિની વિચિત્ર પદ્ધતિ છે. તે બે સમાજ એટલે થોડા હિંદુ અને પારસી છે. કેટલાક હિંદુ શબને બાળે છે અને પારસીઓ શબને ગીધ પાસે ખવરાવે છે. દુનિયામાં ખીજા સર્વ લોક શબને પૂરે છે. શબને એકાદ તૈયાર કરેલા કુવામાં મૂકી ગીધ પાસે શબને ખવરાવવું તે પારસીઓની અલ્પ સંખ્યાને લઈને વગર હરકતે થાય છે. નહિંતર આ પદ્ધતિ સમાજને ઘણી અપાયકારક થઈ હોત. બાળવાની પદ્ધતિ કેટલા ખર્ચની અને ત્રાસદાયક છે તેનો હિંદુઓને અનુભવ છે. એ પદ્ધતિ આરોગ્ય દષ્ટિએ ભેતાં ઘણી સારી છે એમ કહેવામાં આવે છે. પુરવાની ક્રિયા બે બ્યવસ્થિત રીતે કરવામાં આવે તો આરોગ્યને કયાં વાંધો આવે છે ? પુરવાની પદ્ધતિ સર્વ દષ્ટિએ ભેતાં હિતકારક અને સગવડવાળી છે. વાસ્તેજ તે દુનિયામાં ચોટા પ્રમાણમાં રદ છે. શબનો નિકાલ કરવાની બાબતનો વિચાર થયો; ૧... સ્મશાનયાત્રા સંબંધી વિચાર કરવાનો બાકી છે. હિંદુની સ્મશાનયાત્રા કેટલી ખરાબ અને અગવડ ભરેલી છે, એ દેખીતું છે. પુરવાવાળા અને દહન કરવાળા એવા બંને

યજ્ઞમાર્ગી' હિંદુઓની સ્મશાન યાત્રા રોમાચકાશી હોય છે. પણ લિંગાયતોની સ્મશાનયાત્રા સોજ્જવલ રોય છે. ખ્રિસ્તિ અને મુસલમાનની સ્મશાનયાત્રા આકર્ષક હોય છે, પણ તેમનામા મધ્યતનુ દર્શન યતુ નથી લિંગાયતોની સ્મશાન યાત્રાની પદ્ધતિમા બીજા હિંદુઓના દોષ નથી, અને ખ્રિસ્તિ તથા મુસલમાની પદ્ધતિના ગુણ છે, અને તે શિવાય ઉપલેા ગુણ વિશેષ છે. લિંગાયતોની સ્મશાનયાત્રા એક શુભ સરઘસ જેવી દેખાય છે એ બાબત તેમના તત્ત્વજ્ઞાનને અનુસરીનેજ છે લિંગાયત વ્યક્તિએ દેહ છોડયો, તે તે મુક્ત થાય છે, એવી કલ્પના હોવાને લીધે મુખ્તાત્માના રહેલા દેહની માગલિક રીતે વ્યવસ્થા કરવામા આવે છે તે શબની પૂજા કરવામા આવે છે એકલા થએલા સર્વને પ્રમાદ દેવામા આવે છે મૃત થયાથી શોક કરવામા આવતો નથી અને ઘણા ઉઠ્ઠાસથી અને પવિત્ર ભાવનાથી સ્મશાનયાત્રા કાઢવામા આવે છે યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકો પ્રમાણે તેમા અપવિત્રતાની અને ખેદની ભાવના બિવકુલ હોતી નથી. તેજ પ્રમાણે જે વિધિ કરવામા આવે છે, તે મૃતાત્મા સાડ નહોઈ લોકિક સાડ હોય છે માટે જ પિંડદાન, શ્રાદ્ધ વિગેરે ક્રિયાઓને વીરશૈવોમા સ્થાન નથી પિતરોના યાદ દાસ્તી માટે દાન ધર્મ વિગેરે કરવાને કઈ હરકત નથી મધ્યતને કેલાસ મળે તેવા હેતુથી તેના ગળામા જ ગમના હાથે ચિટ્ટી બાધવામા આવે છે, એવી ખોટી હકીકત શ્રી કંકડેએ એમના “ સગુણોપાસના અથવા મૂર્તિપૂજા ” નામના પુસ્તકમા છાપી છે, તે તદ્દન ભૂલભરેલી છે મુસલમાનની જેમ લિંગાયતો શબની પાસે જમે છે, એમ પણ ચેષ્ટા કરવામા આવે છે પણ આમ

લોકો ગમે તેટલી નિંદા, કરે તોપણ લિંગાયતોની સર્વોત્કૃષ્ટ સ્મશાનયાત્રા પદ્ધતિની કિંમત કંઈ ઓછી થાય તેમ નથી. તેની પાછળ જે તત્ત્વજ્ઞાન છે, તેથી તે તો વધારે પ્રસંશનીય છે. સ્મશાનયાત્રાની ભાષતમાં સ્ત્રીપુરુષ નાનામોટા વિગેરે કંઈ લેદર રાખવામાં આવતો નથી. એકંદરે વીરશૈવોની સ્મશાનયાત્રા વિશેષ અર્થબોધક અને આદ્ભુતકારક છે.

વીરશૈવોના રૂઢ ધર્માચારોપરથી લિંગાયત સંસ્કૃતિ વધારે પ્રકાશિત કરવાનો પ્રયત્ન આ પ્રકરણમાં કરવામાં આવ્યો છે. તત્ત્વજ્ઞાનના પાયા પર મંડીત થયેલી રૂઢી અને ધર્માચાર પરથી મૂળ તત્ત્વજ્ઞાનનો ખુલાસો વિશેષ થાય છે, એમ ઉપલા વિવેચન પરથી વાચકોના ક્યાનમાં આવશે જ. આવતા પ્રકરણમાં વીરશૈવ સંસ્કૃતિનું અન્ય સંસ્કૃતિપર શું પરિણામ થયું છે, તેનો વિચાર કરીશું.

પ્રકરણ ૪ થું

વીરશૈવોની પરમતીયો પર છાપ

વીરશૈવ સંસ્કૃતિ ઘણી પ્રાચીન હોઈ, ભરતખંડમાં તેા પ્રમુદેલી હતીજ; પણ તે શિવાય તેનો પ્રચાર પરદેશમાં પણ થયો હતો. એ બાબત ગયા પ્રકરણમાં જણાવી છે. પરદેશીઓના આગમનથી અને ઘણે ભાગે વીરશૈવ સંસ્કૃતિની ટેટલીક બાબતો જુદી રીતે સ્વિકારવાથી, હુકેવે વીરશૈવ સંસ્કૃતિની પ્રાચીન કાળની અદ્વિતીય વ્યાપકતા હાલમાં રહી નથી. તોપણ જુદા રૂપમાં ભલે હોયને પણ બીજાઓને વીરશૈવ સંસ્કૃતિની અનેક બાબતો લેવી પડી, તેજ તે સંસ્કૃતિની શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ કરવાને ધણું છે. મૂળની શુદ્ધ બાબતોને જુદું રૂપ પ્રાપ્ત થયું હોય તો તેનો દોષ તે સંસ્કૃતિને ન હોઈ, તેનો સ્વિકાર કરનાર લોકોને છે. તેથી વીરશૈવ સંસ્કૃતિનું વિપરીત પરીણામ બીજી સંસ્કૃતિ પર થયું હોય તો તે બદલ વીરશૈવોને ગૌણતા માનવાનું બિલકુલ કારણ નથી. અમારી સંસ્કૃતિની છાપ બીજાઓ પર પડી છે, તેજ બાબત અભિમાનાસ્પદ છે.

વેદ પૂર્વેની સંસ્કૃતિ

નિર્ઞંય અને લિંગાંગી ચા બે સંસ્કૃતિ ભરતખંડમાં યજ્ઞ-માર્ગીઓના આગમનની પહેલાથી જ હતી, એ બાબત

પુરાવા સહીત સિદ્ધ થઈ છે. આર્યોના આગમનના પહેલાંના ઇતિહાસ જોઈએ તેટલો ન હોવાથી ઉપલી સંસ્કૃતિ સાથે બીજી સંસ્કૃતિઓ હતી કે કેમ તે કહેવું અશક્ય છે. પણ જેથી નિર્ણય અને લિંગાંગી એ બે સંસ્કૃતિઓ હજી છે, અને તેથી તે વખતે પણ તેમના જ તેટલા નામો પરદેશી આર્યોને લખી રાખવાની ઇચ્છા થઈ; તેથી આ બે સંસ્કૃતિઓ તે વખતની બીજી સંસ્કૃતિઓ કરતાં વધારે પ્રભાવવાળી હતી, એજ નક્કી થાય છે. બીજી સંસ્કૃતિઓ વિષે કેટલાક ઉદ્ભવો વેદગ્રંથમાં છે. પણ તેમની માહિતી હાલમાં કંઈ મળવી અશક્ય છે. તે શિવાય તે સંસ્કૃતિઓ વિષે વેદોમાં જેટલી નિંદા કરવામાં આવી છે, તેટલા તિરસ્કારપૂર્વક ઉદ્ભવો ઉપલી બંને સંસ્કૃતિઓ વિષે કરવામાં આવ્યા નથી. તોપણ નિર્ણય સંસ્કૃતિ વિષે વેરભાવ માત્ર સ્પષ્ટ નજરે પડે છે. પણ યજ્ઞમાર્ગી આર્યોએ ઉપલી સંસ્કૃતિને વેરી લેખી, અને બીજી અનેક સંસ્કૃતિની નિર્ભક્તિ કરી, તેથી કંઈ તે ત્યાજ્ય નથી. તેમના ગુણો પરથી તેમની કિંમત અંકાય છે. તેની કિંમત આંકવામાં આજે વેદપૂર્વેની સંસ્કૃતિઓ રૂઢ નથી એજ દુઃખદાયક છે. પણ નિર્ણય અને લિંગાંગી સંસ્કૃતિ પ્રચારમાં છે તેજ સમાધાનની વાત છે. તેથીજ યજ્ઞમાર્ગી આર્ય સંસ્કૃતિની કિંમત આપણે તુલનાત્મક દ્રષ્ટિએ કરી શકીએ છીએ. વેદપૂર્વેના કાલમાં અનેક સંસ્કૃતિઓ પર વીરશૈવોની કેવી રીતે છાપ પડી, તે ઉપર દર્શાવેલા કારણોને લઈને સિદ્ધ કરવું અશક્ય છે. પણ એક નિર્ણય સંસ્કૃતિના પુરતું કંઈક જોલી શકાશે.

(૫)

વીરશૈવોની જૈનો પર છાપ

વેદ પૂર્વેના કાલમાં જૈન અને વીરશૈવ વર્ણુ વ્યવસ્થા માનતા હતા કે નહિ તે કહેવું કઠણ છે. પણ એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે ધાર્મિક દ્રષ્ટિએ આ બંન્ને સંસ્કૃતિએ બે વર્ગજ માન્યા અને તે એટલે સાધુ અને ગૃહસ્થ. વીરશૈવોમાં જેમ માહેશ્વર અને ભક્ત એમ બે વર્ગ છે, તેમ જૈનોમાં મુનિ અને શ્રાવક એટલા જ બે વર્ગ છે. જૈન દ્રષ્ટિએ નિર્ગ્રંથ મુનિઓને જગતના વ્યવહારમાં કંઈ સ્થાન નથી. અને એવા જ તેમના કંઠક વ્રતાચરણો છે. પણ યજ્ઞમાર્ગી વંદિકોના સહવામથી જ્યારે શ્રાવક બગડવા લાગ્યા ત્યારે તે વખતના જૈન મુનિઓને પણ ધર્મ રક્ષણાર્થ દિગંબરતા ઊઠી અથવા રાખી સમાજમાં આવવાની ઇચ્છા થઈ, અને જૈન સમાજે પણ સાધુ મસ્થાનું મહત્વ ઓળખ્યું. આપણા સમાજમાં પુષ્કળ, સ્વામી મહાત્મા નિર્માણ થયે સંસ્કૃતિનું રક્ષણ થતું નથી ત્યાગી મહાત્માનું વજન સમાજ પર પડે અને તેમનો સમાજ સાથે નિત્ય સંબંધ આવે, એવી વ્યવસ્થા થાય તોજ સંસ્કૃતિનું રક્ષણ થઈ શકે એ બાબત વીરશૈવોના પૂર્વજોએ જોટલા પ્રમાણમાં બાળી તેટલી બીજા કોઈએ પણ બાળી નથી, એમ વીરશૈવ શુદ્ધ સત્ત્વ પરથી કહેવું પડે છે. પ્રસંગાનુસાર આ સિદ્ધાંતનું મહત્વ સર્વસંગ પરીત્યાગી નિર્ગ્રંથોને પણ ઓળખવું પડ્યું, અને તેથી જ હાલમાં જૈનોના દિગંબર સાધુ સમાજમાં ફરતા નજરે પડે છે. શ્વેતાંબર સાધુ સમાજમાં રહીને જ નૈતિક છાપ પાડે છે. અને સ્થાનકવાસી સાધુઓની તો દેવ પ્રમાણે પૂજા થાય છે જૈનોએ મઠ સંસ્થાનો

સ્વિકાર કર્યો નહિ એટલે જ તેમને હાનિ થઈ. તોપણ સાધુ સંસ્થાનું મહત્વ વીરશૈવોના સહવાસથી ઓળખી પ્રાચીન જૈન સમાજે તેને સમાજમાં સ્થાન આપ્યું. તેથી અદ્ય સંખ્યાંક ભક્તોને હોય પણ જીનસંતાન આજ. હયાત છે, એ બુલ્બું ન જોઈએ. ધાર્મિક તત્ત્વોમાં ઘણુંજ સરખાપણું હોવાથી નિર્મથ અને લિંગાંગી સંસ્કૃતિની અરસપરસ છાપ પડી ઘણી જ લેવડ દેવડ થઈ છે. અને અનુયાયીઓની અદલાબદલી અનેક વખતે થઈ છે. પણ પ્રત્યેક પ્રસંગે લિંગાંગી મત જ વધારે પ્રમાણમાં થઈ જનાનુયાયીઓ પર છાપ પાડેલી છે. એ બાબત પ્રાચીન ઇતિહાસનું અવલોકન કરનારને સહજ નજરે પડે તેમ છે. એકંદરે જૈન અને વીરશૈવ સંસ્કૃતિનો ઘણા પ્રાચીન સમયથી ગાઢો સંબંધ હોઈ અનેક બાબતોમાં વીરશૈવોની જૈનો પર છાપ પડેલી છે અને તેમાં “ સાધુ સંસ્થાનું સમાજમાં સ્થાન ” એ બાબત મુખ્ય છે.

ધર્મ પ્રસારકે ગુરૂ વર્ગ

હવે યજ્ઞમાર્ગી આર્યો પર વીરશૈવોની કેવી છાપ પડી છે તે જોઈએ. યજ્ઞમાર્ગી આર્યો ભરતખંડમાં આવ્યા પછી આ દેશના લોકો સાથે ટક્કર દેતા કાલે તે માટે શ્રમ વિભાગના તત્ત્વો પર તેમણે પોતામાં ત્રણ વર્ગ પાડ્યા. એકનું કામ ગોપાલન, બીજાનું જાતરક્ષણ અને લૂટ, અને ત્રીજાનું કામ જાતમાં શિસ્ત રક્ષણ અને શુભચિંતન, એવી કાર્યોની વહેંચણી કરવામાં આવી. ઉત્તર દ્રુવમાંથી આવેલા લોકોને કાચું માંસ ખાવું અને ચામડું ઓઢવા શિવાય બીજી કંઈપણ ખજર ન હતી.

પણ આ પવિત્ર ભૂમિમાં આવ્યા પછી અહીંઆના શુદ્ધ સંસ્કાર તેમના પર થવા લાગ્યા. ખેતી અને વણકરના ધંધા તેમને એકદમ આવડે તેમ ન હતા. પણ ગોરક્ષણુનું કામ સહેલાઈથી કરી શક્યા. શિકાર, લૂટી લાવેલું ધાન્ય, અને ગોરસ એજ ભરતખંડમાં આવ્યા પછી આર્યોના આહાર થયો. વેદગ્રંથમાં “ આ દેશના લોકોના ગોધનનો અને અંતતિનો નાશ થઈ આર્યોના ગોધનનો અને અંતતિની વૃદ્ધિ થવા દો. ” એવા અર્થની જે અનેક પ્રાર્થનાઓ છે તે પરથી સ્પષ્ટ દેખાય છે કે એ લોકો એવો કોઈપણ વ્યતનો ઉત્પાદક ધંધો કરતા ન હતા. પણ કેટલાક આર્યો પર ભારતીય સંસ્કૃતિની છાપ પડી જેથી તેમને ઉત્પાદક ધંધાની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ અને તેઓ ખેતી કરવા લાગ્યા. પણ તેવા આર્યોને ત્રાસ દેવો, આ દેશના લોકો કરતાં ખીજા આર્યોને સહેલું હતું. એ ત્રાસથી કંટાળી તેવા આર્યો ઇરાનમાં ગયા અને તેજ પારસી છે. તેમનામાં હજી પણ ખેતી ઘણી પવિત્ર માની છે. યજ્ઞમાર્ગી હિંદુ પ્રમાણે તે પણ યજ્ઞોપાસક છે. પણ ખંન્નેમાં હાલમાં ઘણાજ દેરફાર થયો છે. પારસીઓના જે દેવ તે યજ્ઞમાર્ગી હિંદુઓના દાનવ, હિંદુઓના જે અસૂર તે પારસીઓના સૂર; આમ લેઈ પડવાનું કારણ, શરૂઆતમાં થયેલો છળ અને તેને લીધે થયેલી ફાટફૂટ છે. આર્યોમાંથી આ એક મોટી સખ્યા ભરતખંડમાંથી ઇરાનમાં ગઈ. પછી અહીંઆ રહેલા આર્યોને ઉપજીવિકા કરવી બહુ મુશ્કેલ થઈ. તેથી આદેશના ઘણાજ લોકો સાથે મિત્રાચારી કરી અને તેથીજ તેઓ ટકી શક્યા. પહેલાં આર્યોમાં ત્રણ વર્ણુજ હતા. પણ ઉપરની એકીથી ચાતુર્વર્ણ્ય નિર્માણ થયો. આગળ ઉપર આ

દેશના લોકો સાથે જ્યારે આર્યો ઘણાજ સમરસ થયા ત્યારે તેમને તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મની પણ સમજણ પડી. અને પહેલાંની તેમની પ્રાર્થના અથવા ચાચનાને તાર્ત્વિક રૂપ પામ્યું. નૈસર્ગિક દેવતા નિર્માણ થયા. અને પછી, અહિંસા, નિતિનિયમ, બ્રહ્માચાર્ય, જેવું તત્ત્વજ્ઞાન પણ જાણી શક્યા. આ પ્રમાણે હિંદુઓ અને નિર્ધન તત્ત્વજ્ઞાનના સહવાસને લઈને આર્ય જેવા તદ્દન જંગલી તે ખરેખર આર્ય એટલે શ્રેષ્ઠ થયા. તત્ત્વજ્ઞાન, રીતરીવાજ, અને ઉપજીવિકાના ધંધા વિગેરે આર્ય લોકોએ જૈન અને વીરશૈવ સંસ્કૃતિ પાસેથી લીધા. તેઓએ તેમના વ્યવહારીક સાહિત્યને ધર્મશ્રંથ બનાવ્યા; અને કેવળ શ્રમ વિલાગ સારૂ નિર્માણ કરેલા લોકને વર્ણવ્યવસ્થાનું રૂપ દીધું. બ્રાહ્મણ વર્ગને ધર્મશુરુતું જે સ્થાન દેવામાં આવ્યું છે, તે પણ વીરશૈવોના ધર્મશુરુતી કલ્પનાપરથીજ દેવામાં આવ્યું છે. વીરશૈવોના શુરવર્ગની છાપ જૈનોપર પડ્યાથી તેમના સાધુ સમાજમાં ફરવા લાગ્યા. એટલુંજ નહિ પણ સ્થાનકવાસી લોકોમાં જીન મૂર્તિને અવેજે શુરની જ પૂજા કરવામાં આવે છે, તે ઉપર બતાવ્યું છે. યજ્ઞમાર્ગી આર્યોપર પણ વીરશૈવ શુરસંસ્થાની છાપ પડેથી બ્રાહ્મણ વર્ણ શુર વર્ગ કેમ બન્યો તે ઉપર સિદ્ધ કર્યું છે. પણ વીરશૈવ પદ્ધત સંપૂર્ણ રીતે ન સ્વિકાર્યાથી યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોની બ્રાહ્મણોના જાંડને લઈને કેવી હાનિ થાય છે અને તેથી બ્રાહ્મણોતર કેવા અસંતુષ્ટ થયા છે, તે ગયા પ્રકરણમાં જણાવ્યું છે. વીરશૈવ શુરવર્ગની માફક યજ્ઞમાર્ગી બ્રાહ્મણો પણ ધર્મ પ્રસારનું કામ કરે છે. એથી આર્ય સંસ્કૃતિને કંઈ ઘોડા ઘણા ફાયદો થયો નથી. હાલમાં હિંદુઓમાં જે અનેક પંથો છે તેમાંના નાનક પંથી, કળીર પંથી, ગોરખપંથી, અને

દાદુપંથી વિગેરે અનેક પંથોમાં ગુરૂવર્ગનું મહત્ત્વ માહેશ્વર ગુરૂવર્ગ જેટલું જ માનવામાં આવે છે. તે પદ્ધતિનો ફાયદો તે પંથને પૂર્ણ મળે છે. એ કોઈને સહજ જણાઈ આવશે.

મઠસંસ્થા અને ધર્મસત્તા.

પંથાચાર્ય અને પાંચપીઠો અને ગામો ગામના અસંખ્ય મઠો અને મઠપતિઓ વીરશૈવોમાં ઘણા પ્રાચીન સમયથી છે. યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોમાં આ સંસ્થા પહેલાં ન હતી. જૈનોમાં પણ ન હતી. અને તેથી બૌદ્ધોએ તે થોડી ઘણી ઉપાડી અને ત્યારબાદ શંકરાચાર્યે પર ધર્મ સાથે - ટક્કર દેવા અને યજ્ઞમાર્ગી વૈદિક સંસ્કૃતિના રક્ષણ સારૂ મઠ પદ્ધતિ સ્વીકારી. ત્યાર પછી રામાનુજાચાર્યે, વલ્લભાચાર્યે, મધ્વાચાર્યે અને બીજા અનેક ધર્મ મુધારકોએ તે પદ્ધતિ સ્વીકારી. નાનક, રામાનંદ, ચૈતન્ય, કબીર વિગેરે સાધુસંતોએ પોતપોતાના મઠો સ્થાપન કર્યાં. મઠથી પંથને ડેવી મજબૂતી મળે છે તે વીરશૈવેતરોને પણ સારૂ માલુમ થયું છે. પણ વીરશૈવ મઠોમાંથી સર્વ સફળતા નાશ થવા લાગ્યા છે, એ ખેદની વાત છે. તો પણ હજી પ્રભાવશાળી છે અને આઘ માર્ગદર્શક તરીકે આવી અવનત સ્થિતિમાં પણ બીજા ધર્મોને અનુકરણીય છે. મુસલમાનની ખિલાફત અને ક્રિશ્ચનની પોપશાહી એ પણ આવી સંસ્થા છે. એ બંને દ્વારપણ કારણોને લઈને સ્થાપન થયેલી હશે; પણ હિંદુસ્થાનની જુદી જુદી ધર્મસત્તા અને તેમના મઠ એ વીરશૈવોની તેમના પર પડેલા પ્રભાવનું દર્શક છે. પોપશાહી માહેશ્વર પીઠને ઘણી જ મળતી છે. પણ

ખિલાફતની બાબત તદ્દન જુદી છે. હિંદુ મઠસંસ્થા અને પોપસંસ્થા કરતાં વીરશૈવ મઠ અને પીઠસંસ્થાની પદ્ધત ઘણે ઠેકાણે ભિન્ન છે. હિંદુના જુદા જુદા પંથોના પીઠો અને મઠો એકમેવ હોય છે. અને ધર્માધિકારી ગૃહસ્થ અને શિષ્યો પાસેથી જ કામો કરાવી લે છે. પણ માહિસ્વર પીઠો અને મઠસંસ્થાઓ પોતા પુરતાં સ્વયંપૂર્ણ હોય છે. પાંચ-પીઠોના હાથ નિચે સર્વ મઠો છે. પણ બધા મઠો પોતાના મઠ પુરતા મુખત્યાર છે, તેઓ મઠપતિ હોઈ, ધર્મ શુદ્ધી સત્તા તેમના હાથમાં છે. *પાંચપીઠોના આચાર્ય સમાન હક્કના વારસ છે. આ પ્રમાણે વીરશૈવોમાં અનેક પીઠો અને મઠો છે. તોપણ તેમાં અદ્વૈત છે. સમતા છે અને એજ વિશેષતા છે.

ધ્યેયપૂજનો પ્રચાર.

મનુષ્યમાત્રને ધ્યેય કંઈ હોય છે. કારણ ધ્યેયપૂજન એ જીવાત્માનો સ્વભાવ છે. ધાર્મિક આચારોમાં માનવ સમૂહની ભાવના વ્યક્ત થતી હોવાથી ધ્યેયપૂજના ભાવનાનાં ચિન્હ તરીકે ઉપાસના મંદિરો અને વિવિધ ઉપાસના પદ્ધતિને પણ ધર્માચારમાં સ્થાન મળ્યું છે. યજ્ઞયાગ, પ્રાર્થના, અને મંત્રજપ એ ત્રણ ઉપાસના યજ્ઞમાર્ગી આર્યોમાં હતી. એ ત્રણે રીતથી ધ્યેયપૂજનું સમાધાન કરતા હતા. પણ તેના કરતાં વધારે પરિણામકારક એવી પદ્ધત પ્રથમ વીરશૈવોએ જ યજ્ઞમાર્ગી આર્યોને શિખવી. તેજ પદ્ધતિ લિંગપૂજન છે. પ્રતિમા પૂજનની પદ્ધતિ આર્યોમાં ન હતી, એ સર્વેને માન્ય છે. વેદકાલમાં પણ

અન્ય સંસ્કૃતિના લોકોમાં પ્રતિમા પૂજનનો રીવાજ ન હતો. પિતરોને પૂરીને ત્યાં પથ્થર વિગેરે મૂકી વીરપૂજ કરવાનો રીવાજ હતો. પણ તે રીવાજને મુક્તિદાયક ધાર્મિક આચારમાં સ્થાન દેવાં આવડશે નહિ. હાલ જૈન લોકમાં જે પ્રતિમા પૂજન રૂઢ છે, તેવું પ્રાચીન નિર્જંથ લોકમાં બીલકુલ ન હતું. કદાચ હોય તો તે પણ પ્રતિકપૂજન હતું. અને તે પણ વીરશૈવોના ધરતીપર સ્વિકાર કર્યો હશે, એમ કહેવાને ઘણા જ આધાર છે. કારણ આદિનાથ તિર્થંકરનું પ્રતિક વૃષભ અથવા નંદિ. માનવામાં આંબુ છે. બીજા ત્રેવીસ તિર્થંકરોને જુદી જુદી મૂર્તિનું રૂપ આપવામાં આંબુ છે. 'પેણ મૂર્તિ' પૂજાને, ધ્યેયપૂજા કહેવી કે કેમ તેજ શંકા ભરેલું છે. વાસ્તે વેદની પૂર્વે અથવા વેદકાલમાં કોઈપણ સંસ્કૃતિના લોકોમાં મુક્તિદાયક ધ્યેય પૂજાનો રીવાજ લિંગાંગી સંસ્કૃતિના લોકો શિવાય બીજા કોઈ લોકોમાં ન હતો એમ કહેવાને હરકત નથી. સૂર્યજિંબ, ચંદ્રજિંબ, અથવા એવે બીજે કોઈ ઠંકાણે ધ્યાન ધરી ધ્યેયપૂજા અથવા ધ્યાન ધરનારા મહાત્મા પૂર્વે ઘણા થઈ ગયા. તેજ પ્રમાણે ધ્યેય પૂજાનું સાધન પાસે હોઈ, તેનો ઉપયોગ ન જાણનારા અસંખ્ય લોક હાલમાં પણ છે. તો પણ વેદકાલ સુધી સાર્વજનિક એવી ધ્યેયપૂજા પદ્ધતિ લિંગાંગી લોકો શિવાય બીજા કોઈ પણ સંસ્કૃતિ પાસે ન હતી એટલું જ અમારું કહેવું છે. લિંગાંગ સામરસ્ય એજ વીરશૈવોનું ધ્યેય છે. વાસ્તે ઇષ્ટલિંગનું પૂજન એજ તેની ધ્યેયપૂજા. એવી ધ્યેય પૂજા વીરશૈવ ઘણા પ્રાચીન સમયથી કરતા આવ્યા છે. એ પદ્ધતની પ્રથમ છાપ નિર્જંથ સંસ્કૃતિ પર પડી. પણ તેમની

મૂર્તિપૂજાથી ધ્યેયપૂજા સાધ્ય થઈ નહિ, એ ઉપર બતાવ્યું છે. યજ્ઞમાર્ગી આર્યોએ પણ સ્વસ્તિક, ઝંકાર, સૂર્યબિંબ, ચંદ્રબિંબ આદિ પ્રતીકનીજ ઉપાસના શરૂ કરી. પણ નાના મોટા સર્વેને આ માર્ગથી ધ્યેયપૂજા સાધવી અશક્ય; અને તેથી સમાધાન પણ થાય નહિ. મુસલમાનોના ચાંદમાં અને ક્રિશ્ચિયનોના ક્રોસમાં આજ દોષ છે. એટલે તેમને પણ પીર પંતે અને સૂળી પર ચઢેલી યજ્ઞની મૂર્તિ બનાવવી પડી, ત્યારેજ તેમનું સમાધાન થયું. નિર્ગુણોપાસના સર્વેને સહેલી નથી. સંગુણોપાસનામાં પણ એકલા પ્રતિકથી સમાધાન થતું નથી. અને મૂર્તિનું પ્રમાણ બાહ્ય થવાથી પરમાર્થને બદલે વ્યવહારમાં વિશેષ ધ્યાન જવાનો સંભવ રહે છે. એ દષ્ટિએ ઇષ્ટલિંગ પૂજનના સારમાં સારી ધ્યેયપૂજા પદ્ધતિ છે, એમ કહેવું પડે છે. તેમાં પ્રતિમાની અપૂર્ણતા નથી અને મૂર્તિઓ અનેક નથી. ઇષ્ટલિંગની જેમ સામુદાયિક ધ્યેયપૂજન સાડ મહાલિંગોની સ્થાપનાઓ થવા લાગી અને આજ આઘમૂર્તિપૂજા છે. વીરશૈવોના સમાધિ પર લિંગસ્થાપના કરવાની પૂર્વપરંપરાથી પદ્ધતિ છે, અને તે યજ્ઞમાર્ગી આર્યોએ સ્વિકારી છે. જૈનો ક્ષત્ર એ પગલાં સ્થાપે છે. બૌદ્ધોએ સ્તૂપ ઉભા કરવાનો રીવાજ શરૂ કર્યો. પણ ધ્યેયપૂજન સાડ સંગુણોપાસનાનો રીવાજ પહેલાં બૌદ્ધોએ અથવા જૈનોએ શરૂ કર્યો હોવો જોઈએ. કારણ જૈન અને બૌદ્ધ ણંને ધર્મમાં ધ્યાનસ્થ મનુષ્યાકાર મૂર્તિ બેસાડવાની પદ્ધતિ છે. એકંદરે કેવળ શુદ્ધ ધ્યેય ઉપાસનાના એક સાધન તરીકે વીરશૈવોએ પ્રથમ લિંગપૂજનનો રીવાજ શરૂ કર્યો, અને અન્ય ધર્મોએ પોતાના પૂજ્ય પુરૂષોની મનુષ્યાકાર મૂર્તિઓ કરી. સંગુણોપાસના

શરૂ થઈ. હાલમાં મૂર્તિપૂજનું ઘણું પ્રાબલ્ય હોય, તેમાં ખગાડ થયેથી, સગુણોપાસના અધમ ગણાવા લાગી છે. પણ નિર્ગુણોપાસના સર્વેને સહેલી નથી. એ બાબત ધ્યાનમાં લેતાં, મૂર્તિ પૂજનો દોષ ન પામેલી લિંગપૂજની સગુણોપાસનાજ સામાન્ય અને વિશેષ અધિકારવાળા મુમુક્ષુઓને અવશ્ય અનુકરણીય છે, એમાં શંકાજ નહિ. વીરશૈવોની આ ખાસ દ્યેયપૂજ પદ્ધતિની છાપ સગુણ અને નિર્ગુણ ઉપાસકો પર થઈ છે, તે યથાર્થ છે

શ્રમભૂવનની પવિત્રતા

ઉત્તર ધ્રુવ કોરથી આવેલ આર્યોને કોઈ જાતનો પ્રમાણિક ધંધો ન હતો. 'પ્રથમ તો તે લૂટ ઉપરજ શુભરાત ચલાવતા. આગળ ઉપર ગોપાલનનો ધંધો કરીને, કાચું માંસ અને ગોરસ ખાઈ ઉપજીવિકા કરવા લાગ્યા. પણ લિંગાંગી વિગેરે ભારતીય સંસ્કૃતિના લોકોની છાપ પડેથી બીજા ધંધાઓ કરતા શિખ્યા. પણ તેવા શ્રમભૂવી આર્યોના છળ બીજા આર્યોએ કરેથી તેઓને ઇરાદામાં જવું પડ્યું. અને તેમના વંશજો હાલના પારસી ધર્મના લોકો છે. ત્યારબાદ આર્યોની સંખ્યા જ્યારે ઘણીજ થઈ અને આ દેશની સંસ્કૃતિની છાપ પડીને જ્યારે તેમના મનો મુસંસ્કૃત થયા ત્યારે કાચું માંસ ખાવું, વલ્કલો પહેરવાં, ઝુંપડીઓમાં રહેવું, એ તેમને નાપસંદ થયું; અને તેઓ પણ અનેક ધંધાઓ કરવા લાગ્યા. એક વખતે બધા ધંધા માટે તેમને કેટલો આદર હતો, તે વિષે યજુર્વેદમાંના રૂદ્રના અન્વકોમાં જુદા-જુદા ધંધાને કરેલા નમસ્કાર પરથી જણાય છે. આસપાસની સ્થિતિ

૫ વીરશૈવ સંસ્કૃતિ

મુજબ તેમને પ્રમાણિક ધંધા કરવા પડ્યા. તોપણ સીંદરી બળે
 પણ વળ જતો નથી, તે નિયમાનુસાર કેટલાક ધંધાને તિરસ્કાર
 યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકાના ધર્મ ગ્રંથમાં આજસુધી આણુ રહ્યો છે, એ
 બાબત મનુસ્મૃતિ પરથી સિદ્ધ થાય છે. તોપણ શ્રમજીવનની
 પવિત્રપણાની છાપ તેમના પર પડ્યા વગર રહી નહિ. અને
 હાલમાં યુરોપના રસ્કિન, ટૉલસ્ટૉય, જેવા તત્ત્વવેત્તા અને
 મ. ગાંધી જેવા મહાત્મા પણ શ્રમજીવનને સર્વમાં વધારે મહત્ત્વ
 આપે છે. પવિત્રતા માટે શ્રમજીવનની વિશેષ જરૂરીયાત છે. એ
 બાબત સર્વને નિત્ય અનુભવની છે. ખાલી હાથ નકામા આજ્ઞા
 કરે (નવરો બેઠો નખોઢ વાળે) બેઠાડું તો આજસુ ણનાવે, અને
 ખાલી માથું તો સૈતાનનું નિવાસ સ્થાન હોય છે એમ પ્રત્યક્ષ
 અનુભવ થયો છે. ત્યારે શ્રમજીવનની પવિત્રતા ધણા પ્રાચીન
 સમયથી જગ આગળ માંડી વીરશૈવ સંસ્કૃતિએ મનુષ્ય જાતિપર
 ઘણાજ ઉપકાર કર્યો છે, એમાં કંઈ શંકા નહિ. પ્રમાણિક ધંધો
 કરી જીવન ગાળવું એજ કેલાસ નિવાસ છે, એમ મહાનુભાવ
 બસવેશ્વરે કહ્યું છે. અને તેમના શિવશરણુ શિષ્યોમાં દરેક
 ધંધાના લોકો થઈ ગયા છે. એ બાબત ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે.
 ઇતર ધર્મોએ એશઆરામને ધાર્મિક સ્વરૂપ દીધું. અને તે નાઠાન
 વૃત્તિનું પરિણામ વીરશૈવો પર તેમના પડતા સમયમાં થયું.
 હજી પણ કેટલાક ધંધાઓ હલકા લેખવા અને પરાતપર પુષ્ટ
 થવું એજ ધર્મ માનવાની પ્રવૃત્તિ લિંગાયતોમાં દેખાય છે. પણ
 તે વીરશૈવ સંસ્કૃતિને માન્ય નથી, એમાં શંકાજ નહિ. શ્રમ-
 જીવનની પવિત્રતા વીરશૈવ સંસ્કૃતિએ જોળખીને દુનિયા આગળ

માંડી અને અન્ય સંસ્કૃતિઓને તેનો સ્વિકાર વખતોવખત કરવો પડ્યો છે.

ગોસંતાન વિષે પૂજ્યભાવ.

ગાય એ હાલમાં હિંદુઓનું દેવત ધર્મ છે. પણ યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોએ ગોમાંસ ઘણું પવિત્ર માન્યું છે, અને અતિથિનો સત્કાર કરતી વખતે ગોમાંસનો ઘણીજ જરૂરીઆત ગણી છે. એ બાબત ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે. લિંગાંગી અને નિર્ઘંધ સંસ્કૃતિએ સર્વ હિંદુઓને હિંસા ત્યાજ્ય માનતાં શિખવ્યું. અને ગોસંતાનની પવિત્રતા તો ઠેવળ વીરશૈવ સંસ્કૃતિએજ જગને શીખવી છે. જૈનોને સર્વજીવ જીવ પવિત્ર છે. ગોસંતાનની હિંસા કરવી નહિ એ શિખામણ તેમનો નથી. તે તો વીરશૈવોની જ છે. વીરશૈવોએ ગાયોને તો પવિત્ર માની છે, પણ નંદીને તો તેનાથી પૂજ્ય માન્યો છે. શિવનું વાહન નંદી એ પૌરાણિક કલ્પના ઉત્પન્ન થઇ અને યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોએ પણ નંદીને પવિત્ર માનવાનું શરૂ કર્યું. ગાયના શરીરમાં સર્વ દેવોની વસ્તિ કલ્પીને તેને પણ હિંદુ પૂજ્ય માનવા લાગ્યા. પણ ગોસંતાન વિષે પૂજ્ય ભાવ વીરશૈવોએજ પ્રથમ પ્રસાર કર્યો. યજ્ઞમાર્ગી આર્યો ગોસંતાનની હત્યા કરે નહિ તે વાસ્તે પ્રાચીન કાળમાં અનેક લિંગાંગી વીરોએ પોતાનો જીવ આપ્યો હશે, ત્યારેજ ગોભક્ષક ગોપૂજક થયા હશે. અશ્વ, ગજ, નર આદિના બલિદાન વિરૂદ્ધ પણ લિંગાંગી અને નિર્ઘંધી સંસ્કૃતિના અનુયાયીઓએ ઘણાજ વર્ષો ઘણીજ ખટપટ કરી સવે ને અહિંસાનો પાઠ શિખવ્યો. આજ ચોકળી રીતે યજ્ઞ કરવાની છાતી, કાયદાથી મુલા અને ધાર્મિક આજ્ઞા હોવા છતાં,

યજ્ઞમાર્ગીઓની ધત્તી નથી. આનું કારણ લિંગાંગી સંસ્કૃતિનું
યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકા પર થયેલું પરિણામ છે. એટલે લિંગાંગી વીર-
શૈવોએ પ્રથમ ગોસંતાન બદલ આદર ઉત્પન્ન કર્યો, એ બાળતનું
સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કર્યો પછી કોઈની પણ ખાત્રી થાય તેમ છે.

શ્રીઓને સમાનાધિકાર.

ભરતખંડમાં નવીન આવેલ આર્યોમાં શ્રીદાદિષ્ટ્ય ન હોય
તો તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. કારણ પુરુષોમાં દાક્ષિણ્ય રાખ-
વાની તેમને કલ્પના ક્યાં હતી ? પણ ભારતીય સંસ્કૃતિનું
આર્યોપર પરિણામ થયા પછી તેઓ પણ ગુરુસંસ્કૃત થયા. તોપણ
વ્યવહારમાં શું કે ધર્માચારમાં શું શ્રીઓને પુરુષો જેટલા સમાન
હોય તે પણ કીધા નથી. મનુસ્મૃતિએ તો કાયદોજ ઘડ્યો કે
શ્રીઓએ બાપના, પતિના અથવા પુત્રના કલ્યાણમાં જ હિંમેશાં રહેવું
જોઈએ. તેણીને ઇસ્ટેટનો હક્ક નથી. છુટાઈથી ફરવાને સુખા નથી.
આ થયું લૌકિક દાસ્ય. ધાર્મિક બાળતમાં તો તેણીને સ્થાન જ
નથી. તેણીને કોઈ બાળતનો સંસ્કાર નથી. જેની તેણી પત્નિ થાય
તેના ધર્મકૃત્યોને સહાય્ય કરવું એટલુંજ તેણીનું કામ. યજ્ઞ વખતે
અથવા પુણ્યાહવાચન વિગેરે ધાર્મિક પ્રસંગે વરના હાથને હાથ
લગાડી અનુમોદન દેવા શિવાય બીજું કોઈપણ બાળતનું સ્વાતંત્ર્ય
તેણીને મળ્યું નથી. આટલી અનુમોદન જેટલી પણ જે સ્વતં-
ત્રતા મળી છે તે પણ લિંગાંગી સંસ્કૃતિના પ્રભાવથી મળી હશે,
એમ લાગે છે. ત્યારબાદ લિંગાંગી શ્રીઓનો આદર્શ જોઈ બીજી
શ્રીઓએ ખંડ કરી આત્મ સાધનનો અધિકાર મેળવ્યાના દાખલા
છે, પણ તે અપવાદ છે. બૌદ્ધોએ માત્ર શ્રીઓને સમાનાધિકાર

દેવાની બાબતમાં વીરશૈવોનું સંપૂર્ણ રીતે અનુકરણ 'કયું'; તેના મુંદર ક્રમે બ્રહ્મા, સીલોની, ચીની અને બાપાની સ્ત્રીઓની સુધરેલી સ્થિતિમાં સ્પષ્ટ જોવા મળે છે. ત્યારપછી ધાર્મિક બાબત પુરતું દેમ હોયને પણ શંકાસ્પર્શને બોલોનું અનુકરણ કરવું પડ્યું. તેમણે પણ સ્ત્રીઓને વૈરાગી અથવા સંન્યાસી બનવાની છૂટ આપી. વીરશૈવ સ્ત્રીઓને વીરશૈવ પુરુષો જેટલા સર્વ ધાર્મિક હોય છે. લૌકિક બાબતમાં તેઓને સમાનાધિકાર છે. હાલમાં વીરશૈવોની સંખ્યા ઓછી થઈ, સત્તા પણ ઓછી થવાથી અન્ય સંસ્કૃતિનું અનિષ્ટ પરિણામ તેમના પર થવા લાગ્યું છે, અને સ્ત્રીઓની પરવશતા વીરશૈવ સમાજમાં પણ દાખલ થઈ છે. પણ પૂર્વ સંસ્કૃતિના ચિન્હ તરીકે ધાર્મિક સમતા માત્ર હતી તેમની તેમ ચાલુ છે. વીરશૈવોના આ સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યનું પરિણામ અન્ય સંસ્કૃતિ પર ઘણા પ્રાચીન સમયથી થતું આવ્યું છે, એમ કહેવાને કંઈ હરકત નથી.

વિવિધ બાબતોમાં છાપ.

વીરશૈવ તત્ત્વજ્ઞાનની અર્થાનું પરિણામ ચક્ષમાર્ગી વૈદિકો પર થઈ તેમને વેદાંત સૂત્રો. અને ઉત્તર મીમાંસા અને ઉપનિષદો વિગેરે ગ્રંથો નિર્માણ થયા. ખાસ વીરશૈવોના ગ્રંથો મળી શકે તેમ નથી માટે નાઈલાજ છે. નહિ તો વીરશૈવ તાત્ત્વિક ગ્રંથોના વચનોની ચક્ષમાર્ગી ગ્રંથો પર દેવી છાપ પડી છે તે આધાર સહિત દેખાડતાં આવડ્યું હોત. પણ ધર્માચારના અનેક ગ્રંથોમાં વીરશૈવ ગ્રંથોના ખાસ વચનો લીધા છે, એ પ્રમાણ સહિત સિદ્ધ કરતાં કહે તેમ છે. નિર્ણયસિંધુમાં વીર-

શૈવ શ્રંથનું પ્રમાણ દીધું છે. નિર્માલ્ય રત્નાકર, અનુષ્ઠાનપ્રકાશ પ્રદીપ વિગેરે જેવા યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોના શ્રદ્ધામાં વીરશૈવ શ્રદ્ધાના અનેક આધાર આપેલા છે. જે વખતે વીરશૈવોની વસ્તિ સર્વ ઠેકાણે હતી તે વખતે વીરશૈવ વિદ્વાનોના શ્રદ્ધાને ખીળાઓ તરફથી માન મળ્યું હોય તો તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. પણ ખીળ પંથના લોકો જ્યારે સત્તાવાન થયા હતા અને વીરશૈવ લોકોની સંખ્યા ઓછી થવા લાગી હતી ત્યારે વીરશૈવ શ્રદ્ધાના આધારો ખીળ પંથના લોકોએ માન્ય કર્યા, તેથી તે શ્રદ્ધાની કિંમત તેટલી હોવી જોઈએ એ દેખીતું છે. વીરશૈવોના બાહ્ય આચારોની છાપ પણ અન્ય પથો પર પડેલી જણાય છે. પ્રાચીન કાળમાં વસોપવીત યજ્ઞ સભારંભ વિગેરે વખતે ધારણ કરવાનું એક ચિન્હ હતું; પણ લિંગાયતોના લિંગ પ્રમાણે જ યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોએ તે કાયમનું ચિન્હ કર્યું. ભસ્મ-લેપન અને રૂદ્રાક્ષધારણ અનેક હિંદુઓ કરે છે. જે તે કરતા નથી તે પણ ગંધલેપન અને તુલસીકાષ્ઠ ધારણ કરે છે. લિંગાયતોનું લિંગ જેમ તેમની સાથે હોય છે તેમ પોતાનું કુલદેવત પોતાની સાથે ઝાંપીમાં રાખવાનો રીવાજ ઘણા વૈષ્ણવો વિગેરે મૂર્તિ-પૂજકોમાં છે. આ સવે બાળતોમાં લિંગાયતોનું અનુકરણ કર્યું પડ્યું, એ દેખીતું છે.

ખીળ ઉપર છાપ પડવાનું કારણ.

એકંદરે વીરશૈવ સંસ્કૃતિ મવેમાં પ્રાચીન અને સર્વોત્તમ હોવાથી તેના અનુયાયીઓને મહત્તા પ્રાપ્ત થઈ છે. એટલેજ લિંગાયત માહેશ્વર વર્ગની છાપ ખીળ ધર્મશુદ્ધ પર પડી છે.

લિંગાયત રાજરજવાડાઓ, સરકાર, ઇનામદાર, દેસાઈ, દેશપાંડે અને પાટીલ વિગેરેની હુકુમત મર્વે પર રહી શકી. લિંગાયત પેઢીવાલાનું વજન અત્યારમુધી દરેક ગામમાં છે. લિંગાયત કારીગર અને ખેડુત તેમના શુભોદી સર્વેને આદરણીય થયો છે. વીરશૈવો ધર્મનિષ્ઠાને લઈને બીજા ઉપર છાપ પાડી આજ મુધી કાયમ રહ્યા છે. શુદ્ધવર્ગની ઉત્તમ પદ્ધતિને લઈને વીરશૈવ સંસ્કૃતિનું રક્ષણ આજમુધી થયું છે અને તે પદ્ધત ગીજાઓને સ્વિકારવાની પણ ઇચ્છા થઈ. વીરશૈવોની સમતા અને શુદ્ધાચારણને લઈને સમાજમાં એકતા અને પવિત્રતા પ્રસરી; અને બીજાઓના હુલાઓને ટક્કર દઈ, ઉલટી તેમના પર વીરશૈવસમાજે છાપ પાડી. વીરશૈવ સંસ્કૃતિ સર્વરીતે ઉન્નતિને પોષક છે. અને કાલસમયાનુસાર ગમે તેટલો ફેરફાર થાય તો પણ તેના સિદ્ધાંત એવા છે કે તે અબાધિત રહે છે. પંચાચાર્યોએ જે અનાદિ કાલમાં ઉપદેશ કર્યો તેજ અત્યાર મુધી ઘણા માહેશ્વર અને શિવશરણ કરતા આબ્યા છે. લિંગાંગી સંસ્કૃતિનું અનુકરણ યજ્ઞમાર્ગી આર્યોને કરવું પડ્યું; એટલુંજ નહિ પણ યવનોને પણ કરવાની ઇચ્છા થઈ. દક્ષિણમાં સીદીકના ઢોંગને લઈને લોખા લિંગાયતો છેતરાવાનો સંભવ છે. વાસ્તે તેની વિરુદ્ધ આખો વીરશૈવ સમાજ હોય તો પણ એક તૂકું ચન્નળસવેશ્વરનો અવતાર કહેવરાવી લેવામાં ભૂલણ માને છે અને તેને લિંગાંગી સંસ્કૃતિનું અભિમાન છે, એ દૃષ્ટિએ લેતાં વીરશૈવ સંસ્કૃતિની મહત્તા દેખાયા વગર રહેતી નથી. વીરશૈવમતની ઉચ્ચ સમતાની નક્કલ મહમંદી સમાજના લૌકિક વ્યવહારમાં દેખાય છે; પણ તે જો તાર્ત્વિક બાબતમાં

દેખાડવા પ્રયત્ન કરશે તો તેમનામાં ઘણીજ મહીપ્લુતા ઉત્પન્ન
 થઈ મહામંદી સમાજ સુધરશે અને હિંદુ મુસલમાનની લડતનો
 અંત આવશે. ચન્નળસવેશ્વરનો અવતાર કહેવડાવનાર સિદ્ધીક
 ને આ કાર્ય મુસલમાનોમાં કરશે તો તેમના ધર્મ ખાંધવોનું હિત
 થશે, અને અમે ભૂષ્ટ યશું એવી જે બીક સિદ્ધીકના પ્રયત્નથી
 લાગે છે તે વીરશૈવોને પણ રહેશે નહિ. ઇસૂખ્રિસ્તના માખાપ
 મદ્રાસ ઇલાકાના વીરશૈવ મુતાર હતા અને તે ધંધા સારૂ એશીયા-
 માયનોરમાં જઈ રહ્યા હતા એવો નવીન શોધ લાગ્યો છે. ઇટલીના
 ફેટલાક પ્રાચીન વીરશૈવ મઠોમાં જુના રીવાજના જે ધાર્મિક
 ચિત્રો કાઢવામાં આવે છે, તેમાં મેરીનાં પહેરાવ દર્શિણી દેખાડ-
 વામાં આવે છે, અને તેણીના કપાળપર ત્રણ લીટીઓ (ભસ્મની)
 કાઢવામાં આવે છે; એમ કહેવાય છે. આ ઉપરથી ઉપલા શોધને
 ટેકા મળે છે. વીરશૈવ સંસ્કૃતિએ ભરતખંડની અન્ય સંસ્કૃતિ પર
 જેવી છાપ પાડી છે, તેવીજ પરદેશમાં પાડી છે; આ બાબત
 અમેરિકા, યુરોપ અને આફ્રિકા વિગેરે ખંડોમાં જે શિવલિંગો
 મળે છે તેના પરથી સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણે વીરશૈવ સંસ્કૃતિએ
 પોતાની છાપ બીજી સંસ્કૃતિ પર પાડી અન્ય સંસ્કૃતિઓના અનુ-
 યાયીઓને ઉપકૃત કર્યા છે.

પ્રકરણ ૫ મું

મહાનુભાવ ઇસવેશ્વર.

“ ન ધર્મો ધાર્મિકૈર્વિના । ” આવયનાનુસાર જોતાં અનુ-
ચાવીએ શિવાય સંસ્કૃતિ ટકતી નથી, એ કોઈના પણ ધ્યાનમાં
આવ્યા વગર રહેશે નહિ. કોઈ પણ સંસ્કૃતિને જેમ સંસ્થાપક
અને અવતારી ઉદ્ધારક હોય છે, તેજ પ્રમાણે પ્રચારક અને પ્રતિપા-
લક પણ હોય છે. વીરશૈવ સંસ્કૃતિના જેમ સંસ્થાપક પંચાચાર્ય
છે, તેમ ઉદ્ધારક મહાનુભાવ ઇસવેશ્વર છે. આઘ સંસ્થાપક જેમ
પાંચજ નગદગુરુ છે મ નિશ્ચિત કહેવું પડે છે, તેમ અવતારી
ઉદ્ધારકોની બાબતમાં કહી શકાય નહિ. કારણ ધર્મને ગ્લાનિ
આવે જુદે જુદે વખતે અનેક અવતારી પુરૂષો થઈ ગયા
હશે. પણ કુદૈવે આવા અવતારી મહાત્માના નામો વીરશૈવોએ
પરંપરાથી યાદ રાખ્યા નથી, વાસ્તેજ નિરૂપાય છે. નહિ તો અનેક
અવતારો પુરૂષોની નામાવળી ઘઈ શકાત. એક મહાનુભાવ ઇસેશ્વ-
રનું નામ વીરશૈવોએ સ્મૃતિપટ પર કોતર્યું છે. તેજ નામ તેટલું
યાદ રહેવાનું કારણ તેમનો અવતાર થઈને સેંકડો તરો થયાં
નથી, તે એક હશે. અને તેમણે અલૌકિક કામ કર્યું એ પણ
હોઈ શકે. ઉલટ તેમનાજ જેવા બીજા અવતારી પુરૂષોના નામો
વીરશૈવોએ સ્મરણમાં રાખ્યા નથી, તેનું એક કારણ શ્રીમદ ઇસે-
વેશ્વર સંબંધી પ્રચલિત પરસ્પર બિન્ન કલ્પના પરથી માલૂમ થાય
છે. હાલમાં શ્રીમદ ઇસવેશ્વરને વીરશૈવમત સંસ્થાપકના જોડના તો

શું પણ “એકમેવ” સંસ્થાપક માનનારા જેમ વીરચૈવો છે તેજ પ્રમાણે તેમને “કુલાંગારા સળગોલંકાર કરનાર સંસ્કૃતિવિનાશક.” એવા અયોગ્ય વિશેષલોધી સંબોધનારા પણ છે. તેમની અમુલ્ય કામગીરીની જેમને કિંમત નથી તેજ તેમની ટીકા કરે એ દેખીતું છે. તેજ પ્રમાણે બીજા મતોદ્ધારક મહાત્માઓની અગાઉ આવી ટીકા થઈ હશે તેથી કદાચ વીરચૈવો તેમના નામો ભૂલી ગયા હશે, એમ કહેવાને હરકત નથી. કદાં કહેશે કે રાવણ જેવા અત્યંત અનીતિમાત રાક્ષસનું નામ અજસમર થયું, તો કેટલાક અવતારી પુરૂષો કદાંના ધારવા પ્રમાણે કેટલાએ અનાચારી હોય તો પણ તેમના નામ ટકવાને હરકત નહિ. આને જવાબ એટલોજ કે સર્વાનુમતે અનાચારી થયેલા માણસોનું નામ અજસમર થઈ શકે, પણ જેમની બાબતમાં મતભેદ હોય, તેમનાંજ નામો લોકોના સ્મરણમાંથી હ્રાપ્ત થાય છે, એવું અમારું કહેવું છે. મહાનુભાવ બસેવેશ્વર પ્રમાણે જે મહાન પુરૂષોની બાબતમાં મતભેદ થયો, તેમનાંજ નામો વિસ્મરણ થયાં, એ દેખીતું છે.

બસવેશ્વરનું નામ હજી લોકોને ચાહદાસ્તીમાં છે, તેનું કારણ તે થોડા વખત પહેલાં થઈ ગયા. તેમની બાબતમાં જો વિરૂદ્ધ કદપનાઓ ચાલવા કદંથું, તો તે પણ વિસારે પડવાનો સંભવ છે. એ બાબત લક્ષમાં લઈ મહાનુભાવ બસવેશ્વર વિષે ગેરસમજ ફેર કરવો એજ આપણું કર્તવ્ય છે. વીરચૈવમત સ્થાપક પંચાચાર્યો વિષે થોડી હકીકત પ્રારંભમાં એકાદ પ્રકરણમાં આપી છે. અવતારી ઉદ્ધારકોના નામો ઇતિહાસમાં મળી આવતા નથી. એક મહાનુભાવ બસવેશ્વરનું નામ લખેલું છે. તેમનું હુંક જીવનચરિત્ર

આ પ્રકરણમાં દેવાનો ઇરાદો છે. સંસ્કૃતિ સ્થાપક અને ઉદ્ધારકની જેમ પ્રચારક અને પ્રતિપાલકને ઘણુંજ મહત્ત્વ સંસ્કૃતિ રક્ષણની દૃષ્ટિએ છે. વીરશૈવ સંસ્કૃતિના ઉદ્ધારક, મહાનુંભાવ બસવેશ્વરની જેમ ઘણા થયા હશે. પણ તેમના નામો ઇતિહાસમાં લખેલા નથી. તેજ પ્રમાણે વીરશૈવ સંસ્કૃતિના અસંખ્ય પ્રચારક અને પ્રતિપાલકની સ્થિતિ યદ્ય છે. વીરશૈવ સંસ્કૃતિના પ્રચારક એટલે માહેશ્વર વર્ગ છે. આ વર્ગનો ઇતિહાસ અનેક મઠોમાંથી મળે તેમ છે. પણ તે સાફ કેટલાક પ્રચલિત કરવા પડશે, તે વીરશૈવોને કહેવાની જરૂર નથી. ગામોગામ ઘણાજ મઠો છે. તે તે મઠોમાં જુના શિલાલેખો અને કાગળપત્રો ઘણાજ ઠેકાણે હોય છે. તે ઉપરથી ઘણાજ જુનો ઇતિહાસ મળવાનો સંભવ છે. તે માટે અનેક વિદ્વાનોને કેટલાક વર્ષો શ્રમ લેવો જોઈશે ત્યારે થોડુંઘણું કામ થશે. આચાર્યોના પાંચ મુખ્ય મઠોની પરંપરાનો જ્યાં સવિસ્તર ઇતિહાસ મળવો અશક્ય; તે પછી ગામોગામના મઠોનો ઇતિહાસ લેવો કરવાની વાત તો ક્યાંથી કરવી ! આ પ્રકરણમાં થોડાક પ્રમુખ માહેશ્વરો વિષે અમે લખી શક્યા હોત તો ઘણા આનંદ થાત; પણ તે બાબતની માહિતી થોડી હોવાથી અમારો નાઇલાજ છે. પ્રચારક પ્રમાણે પ્રતિપાલક વર્ગનો ઇતિહાસ લખવાની જરૂર છે. ઘણે ભાગે કોઇપણ સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ સંસ્થાપક, ઉદ્ધારક અને પ્રચારક કરતાં પ્રતિપાલકને લઇને ઘણાજ થાય છે. વીરશૈવ ઇતિહાસ અનેક રણ મુરંધર ક્ષત્રિયોએ સુશોભિત કર્યો છે. અનેક સાહસી વેપારીઓએ પરદેશમાં વેપાર કરી અને ઘણું દાન ધર્મ કરી, વીરશૈવ.

સંસ્કૃતિને શોભા આપી છે. કેટલાક કારીગરોએ અને ધંધા-
વાલાઓએ સંસ્કૃતિના ઉત્કર્ષમાં વધારો કર્યો છે. આ સર્વ
ઇતિહાસ સંસ્કૃતિના અનુયાયીઓના સ્મરણમાં હંમેશાં તાજે
હોવો જોઈએ. પણ દુર્દૈવની ખાળત એ છે કે કેટલાક વીરશૈવ
રણુ ગજવનાર સ્ત્રીપુરુષો વિસારે પડ્યા છે, અને તેમના નામ
નિશાનો પણ રહ્યા નથી. અનેક વીરશૈવ પેઢીઓની સંપત્તિની
ધુળધાણી થઈ હોય તો પણ કેટલાકના સ્મારકો મઠમંદિરના
રૂપે થયાં છે. લાખો વીરશૈવ કારીગરો અને ધંધા કરનારા
શિવેશ્વર આજસુધી થયા હશે તો પણ મઠમંદિર રૂપી સ્મારકમાં
તેમનો વધારો છે. આ સર્વના નામો કોઈને ખબર છે ? પરંતુ
નામ નિશાન અને તવારીખ શિવાય હાલનો ઇતિહાસ બની
શકતો નથી. પણ વીરશૈવ મહાન પુરુષોનું ગમે તેટલું વિસ્મ-
રણ થયું હોય તો પણ વીરશૈવ ઇતિહાસ લખવો શક્ય છે.
માત્ર તે દૃષ્ટિએ અનેક સંશોધકોએ અને વિદ્વાનોએ પ્રયત્ન કર-
વાની જરૂરી છે. એવો પ્રયત્ન થયે બીજા કોઈપણ સંસ્કૃતિના
જેટલો જ વીરશૈવ ઇતિહાસ થશે. પણ આ પ્રકરણનું કંઈ તે
કામ નથી. કેટલાક ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ પુરુષોની હકીકતો અમે હાથ
શકતા નથી. તો પછી સંશોધન કરીને દેવાની તો વાત ક્યાં
રહી ! તેજ પ્રમાણે બસવકાળમાં થઈ ગયેલા અનેક શરણોના
પુરાણો મળે છે, તો પણ અમે તેમના ચરિત્રો અહીંઆ આપી
શકતા નથી. તે બદલ હીલગીર છીએ. શિવાય કે. આખા
માહેબ વારદ, શિરસંગીકર દેસાઈ, અસ્થાન વિદ્વાન કરીબસવ
માસ્ત્રી, વિરપાક્ષમાસ્ત્રી, વિગેરે હાલના મહાન પુરુષોના જીવન

ચરિત્રો આ પ્રકરણમાં આપી શકતા નથી. ખરી રીતે ઉપલબ્ધ સર્વ સંસ્કૃતિ પ્રતિપાલકોના સંક્ષિપ્ત ચરિત્ર દેવાં એજ આ પ્રકરણનો ઉદ્દેશ છે. પણ માહિતીના અભાવે અને જગ્યાની સંકેતને લઈને મહાનુભાવ વસવેશ્વરનું જ ચરિત્ર માત્ર અહીં આપવાનો વિચાર કર્યો છે.

બસવેશ્વરનું ઉચ્ચ કુળ.

વિજયપુર જિલ્લામાં બાગેવાડી નામનું એક તાલુકાનું ગામ છે. ત્યાં ઇંગ્લેશ્વરનું દેવાલય હોવાથી એ ગામને પહેલાં ઇંગ્લેશ્વર બાગેવાડી કહેતા. પણ હાલમાં ‘બસવન બાગેવાડી’ નામ જ રૂઢ છે. એ ઇંગ્લેશ્વર દેવસ્થાનના પુનરી લિંગમટ મહગી એ બસવેશ્વરના દાદા હતા. તેમના વડીલ મહાદેવ ભટ્ટ, તે ગામના પટેલ હોવાથી તેમને માદરસ કહેતા હતા. બસવેશ્વરના માતોશ્રીનું નામ માદલાંબિકા હતું. તે સાધ્વીને ઘણાં જ દિવસ સંતાન પ્રાપ્તિ ન થયાથી તેણી ચિંતાતુર થઈ અને તેણીએ એક માદેશ્વરના કહેવાથી નંદીવ્રત શરૂ કર્યું. તે વ્રતના પ્રતાપે બસવદેવે તેણીના ઉદરે જન્મ લીધો. આ પ્રમાણે બસવદેવનો જન્મ શિવપૂજક બ્રાહ્મણને ઘર નંદીવ્રત કરનારી સાધ્વીને ઉદરે થયાથી લૌકિક દષ્ટિએ એતાં પણ ઉચ્ચ કુળમાં જ જન્મ હતો, એ દેખીતું છે. તેમના પર દોષારોપ કરનાર લોકોએ આ બાબત જરૂર ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ કે પારમાર્થિક દષ્ટિએ બસવેશ્વર કુલ જ તો હતા જ, પણ લૌકિક દષ્ટિએ પણ તે કુલ જ હતા અને અનેક કુળોનો ઉદ્ધાર કર્યો. માદલાંબિકા સાધ્વીને ઉદરે માનતાના ફલથી એકલા બસવેશ્વરે જન્મ

લીધો. તે પરથી ચોતાની ઝેન બિદ્ધિને, આપીને સચિવપદ પ્રાપ્ત કર્યું, એવા જોટા આરોપ કરનાર લોહિની દુષ્ટતા નજરે પડે છે.

જન્મ અને ઇચ્છાપણ.

શ્રી ઇસવેશ્વરનો જન્મ ઇ. સ. ૧૧૩૨ માં વૈશાખ સુદ ત્રીજને દિને થયો. જન્મ થયા લેણું ગાળકરડે છે; પણ ઇસવની વાચા જે ત્રણ દિવસ બંધ હતી, અકસ્માતે એક દિવસે જટાધારી મુનિ માદરસની ઘેરે આવ્યા. અને તેણે છોકરાના ગળામાં શિવલિંગ બાંધી, લસન લેપન કરી, બાલમુખને સ્પર્શ કર્યાથી ઇસવને વાચા ફૂટી. “ પુત્રના પગ પારણામાંથી જ વરતાય ” એ કહેવત પ્રમાણે અવતારી પુરુષના ચરિત્રમાં આવી કંઈક અજબ વાત હોય છે. સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે બચ્ચાંનો પ્રગતિ જે પ્રમાણે થાય છે તેના કરતાં ઝણટાથી ઇસવ વધવા લાગ્યા. વિચાર પ્રદર્શિત કરતાં આવડતાં જ ઇસવ માતૃપિતાને અનેક પ્રશ્નો પૂછી કંટાળો લાવતા. તેમના પ્રશ્નોને જવાબ આપવા સમર્થ આવેવાડીમાં તે કોઈ હતો નહિ. માબાપ કંઈપણ સમજૂતી કરવાનો પ્રયત્ન કરતા; પણ તેની તેથી સમજૂતી થતી નહિ, અને સવાલ અધુરોજ રહેતો. આવા પ્રતિભાશાળી બાળક પાસે યોગ્ય અધ્યયન કરાવી લેવાનો માદરસને વિચાર થયો. પણ ગામમાં માહેશ્વર પંડીત કોઈ ન હતો. અને એકલા એક જ છોકરાને બીજે ગામે મોકલવાને અચકાતા હતા, પણ આ બાબત કેવળ તેમની મરજી ઉપર થોડી જ હતી ! પરંતુ ઇસવે ચોતાનો માર્ગ ચોતે જ ચાલખ્યો.

દીક્ષા વિધિ અને ગૃહત્યાગ.

તે કાળમાં યજ્ઞમાર્ગી બ્રાહ્મણોનો પ્રભાવ ઘણો હતો. એમ દેખાય છે. માદરસે બસવને ઉપનયન સંસ્કારનો ઘાટ ઘડ્યો. પણ ચાલાક બસવે તે ઘાટ પાર પાડવા દીધો નહિ. મને જન્મ-દીક્ષા દેવામાં આવી છે. હવે આ બીજી દીક્ષાની શી જરૂર છે ? એમ તે વડીલને કહેતા. પણ લોકોની ખાતર દીક્ષાસમારંભ કરવાનો ઘાટ માદરસે કર્યો હતો. તે પ્રમાણે તે દિવસ આવ્યો. દીક્ષાવિધિ શરૂ થવાની પહેલાં બસવે છાતી ઠોકીને કહ્યું કે “જન્મથી જે શુદ્ધ એ મને લિંગદીક્ષા દીધી છે તેમની પ્રતારણા કરી, હું બીજા શુદ્ધ પાસેથી કરી દીક્ષા લઈશ નહિ. જન્મદીક્ષા આપેલ શુદ્ધની શોધ કરી તેની સેવા કરી જ્ઞાન પ્રાપ્તિ કરી જન્મ સાકૃત્ય કરવું એજ મારું કર્તવ્ય છે. ઉપનયન વિધિનો ખરો અર્થ પણ શુદ્ધ પાસે જવું જ છે. માટે ક્રિયાકાંડમાં ન પડતાં મને શુદ્ધને ત્યાં જવાની રજા દો.” એટલું કહી બસવ થોડ્યા નહિ, પણ તેમણે ઘર છોડ્યું. તેમનો નિશ્ચય જોઈ, માદરસે જાતવેદી મુનિના આશ્રમનો તપાસ કરી ત્યાં બસવને મૂક્યા. તેમની સર્વ વ્યવસ્થા કરવા સારૂ એક નાતેલી બાઈને રાખવામાં આવી.

શિવાગમોનું અધ્યયન.

જેના હસ્તસ્પર્શથી બસવને વાચા ફૂટી અને જેણે જન્મ-દીક્ષા આપી તેજ આ જાતવેદી મુનિ હતા. કૃષ્ણ અને મલપ્રભાના સંગમ પર આ મુનિનો આશ્રમ હતો. આવા આશ્રમો મારફત

પ્રાચીન કાળમાં સંસ્કૃતિનું રક્ષણ અને પ્રચારકાર્ય થતું હતું. આજ આશ્રમમાં ઇસવેશ્વર અઢાર વર્ષે રહ્યા, અને તેમણે વેદશાસ્ત્ર અને વીરશૈવાગમોનું અધ્યયન કર્યું. સંગમક્ષેત્રે દરવર્ષે યાત્રા થતી, ત્યારે ઇસવનું પ્રવચન થતું. તેમના વ્યાખ્યાનની શૈલીથી એટલી લોકો પર છાપ પડી કે દૂર દૂરના લોકો પણ સંગમક્ષેત્રે આવવા લાગ્યા. ઇસવેશ્વરની વિદ્વતાની કીર્તિ ચોગમ ફેલાઈ. પણ આટલી વિદ્વતા હોવા છતાં, તે અંથો રચવાની લાંજ-ગડમાં પડ્યા નહિ. ,કારણ તે કીર્તિના લોભી ન હતા. તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રસાર અંથ રચના કરતાં પ્રવચનથી એકદમ અને સહેલાઈથી થાય છે, તેથી પ્રવચનનો માર્ગ સ્વિકાર્યો હતો. અધ્યયન કાળમાં તે જાત્રા જેવા પ્રસંગેજ પ્રવચન કરતા. કલ્યાણ પદ્મમાં તેમની ઘેર શિવલકતોની આવબવ હંમેશાં હતી અને ઇસવદેવનું પ્રવચન હંમેશાં ચાલુ રહેતું. તેમના કાનડી ભાષામાં લખેલા વચનો જે શિવચરણોને યાદ રહ્યાં છે. તે ઉપરથી શિવાગમનું અધ્યયન કેટલું અગાધ અને અનૂભવપૂર્ણ હતું તે દેખાય છે. આવી સ્થિતિ હોઈ તેમણે અંથરચના કરી નહિ, આનું કારણ તેમણે એકાદ નવો સંપ્રદાય સ્થાપવાનો ન હતો. પણ ફક્ત પંચાચાર્ય પ્રણીત વીરશૈવ તત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રસાર કરવાનો હતો. પંચાચાર્ય અને શિરશરણોના ધર્મપર ગમે તેવા ભાષ્યો લખવાની ઇચ્છા ન હતી. અને તેથીજ શંકર, રામાનુજ વિગેરે આચાર્યોની જેમ રવતંત્ર અંથ રચના તેમણે કરી નથી.

ગૃહસ્થાશ્રમનો સ્વિકાર.

ઇસવદેવની તપશ્ચર્યાની, વિદ્વતાની અને પ્રવચન કૌશલ્ય-

પ્રાચીની કીર્તિ કલ્યાણના બલદેવ સચિવના દાનપર ગયા વગર રહી નહિ. બલદેવ સચિવ એ બસવદેવના મામા હતા. કર્નાટકના રવાજ પ્રમાણે માતૃલ કન્યા ઘણે ઠેકાણે વિવાહ સારૂ પસંદ કરે છે. બલદેવને એકની એક છોકરી હતી, અને તેણીને બસવદેવને આપવાનો તેમના મનમાં વિચાર ઘોળાયા કરતો હતો. પણ બસવદેવની વૈરાગ્યવૃત્તિ જોઈ વિવાહની વાત ઠાઠવાની હિંમત તેમની થતી ન હતી. છેવટે તે વાત તેમણે જાતવેદી મુનિ પાસે કરી. ગંગાબિકાને પણ જાતવેદી મુનિએ જ જન્મદીક્ષા લીધી હતી; તેથી આ જોડી ચોખ્ખી થશે એમ તેમને પણ લાગ્યું; અને તે પ્રમાણે બસવદેવને ઉપદેશ કર્યો. બસવદેવે શુરૂ આરા માથે ચઢાવી અને કલ્યાણપટ્ટણમાં ઘણા બપોરથી બસવદેવના વિવાહ થયા. માદરસ અને માદલાંબિકાના મનની કાળજી દૂર થઈ. અધ્યયન પુરૂં થવાથી બાગેવાડીમાં થોડા દિવસ વ્યતિત કર્યા પછી બસવદેવે ઘર જમાઈ તરીકે કલ્યાણપટ્ટણમાં આવી રહ્યા. ત્યાં તેમના નિત્ય ધર્મપ્રવચનો થતાં. તે જુદી જુદી લિપિઓ વાચવામાં ઘણા કુશળ હતા, અને તેમણે બીજી કેટલીક વિદ્યાઓ સંપાદન કરી હતી. આ વિદ્વાનો છાપ બિજ્જલ રાજા ઉપર પડવાથી બસવદેવને ઈરબારમાં રાખી લીધા.

સચિવપદની પ્રાપ્તિ.

પ્રાચીન કાળમાં દીવાનગીરી ઘણે ઠેકાણે વંશપરંપરાજ મળતી હતી. બલદેવ મંત્રીને પુત્ર સંતાન ન હોવાથી તેમના અસખ્ય સંપત્તિના વારસ જેમ બસવદેવ હતા, તેમજ સચિવ પદને પણ તેજ વારસ હતા. તેમાં અનેક વિદ્યાઓમાં પારંગત

હોવાથી બસવદેવે બિલ્ગલ તેમજ બીજા મિત્રમંડળો પર સારી છાપ પાડી હતી. તેથી બલદેવ પછી બસવદેવને કલ્યાણનું સચિવ પદ મળ્યું હોય તો તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. સામાન્ય રીતે વિચાર કરો અથવા લિંગાયત મત પ્રસારકની કિંમત ચોક્કસ કરવાના હેતુથી ખાસ કરીને ગમે તેવા આરોપો બસવેશ્વર પર આ બાબતમાં મૂકવામાં આવે છે; પણ અમે ઉપર આપેલી હકીકત વાંચીને, સ્વાભાવિક અને સરળતાથી બસવદેવને સચિવપદ કેવી રીતે મળ્યું તે માણુમ થાય છે. તેથી હુબ્ત શુદ્ધિથી કરેલા આરોપોનું એની મેળેજ ખંડણ થાય છે, એ દેખીતું છે. બસવદેવે તેમની કારકીર્દીમાં રાજ્યની ચઢતી કરી. રાજ્ય કારભારનું કામ પોતે નિયમિતરીતે કરેજો જોતા, પક્ષપાત અથવા અન્યાય તેમના હાથથી થવાનો સંભવ ન હોવાથી, સર્વ પ્રજા તેમના પર સંતુષ્ટ હતી. વીરશૈવમત પ્રસારનું કામ આજો દિવસ તેમને ત્યાં થતું. પણ સચિવપદના અધિકારનો ઉપયોગ તેમણે આ બાબતમાં બિલકુલ કર્યો નથી. ઉલટ ખરા લિંગધારી એજ કુલજ છે; એ તેમની શિખામણનું પરિણામ થઈ ન્યાયે ચોટીએટી વ્યવહારની બાબતમાં વર્ણાશ્રમ ધર્મને બાદ આગ્યો ત્યારે રાજધર્મીનુસાર કરવામાં આવતા ન્યાયમાં તેમણે વિદ્ય નાખ્યું નહિ. આ પ્રમાણે ધર્મ પ્રસારની બાબતમાં લૌકિક સત્તાનો બિલકુલ ઉપયોગ નહિ કરનારા બસવેશ્વર જેવા મહાભાગ જાહેર જોડા ! આમ દોવા છતાં સત્તાની રૂઢિએ લિંગાયત મતનો પ્રસાર કર્યો અને સખ-ગોલાંકાર કરીને સ્વમત અનુયાયીઓની સંખ્યાવધારી એમ વગર વિચારે કેટલાક કહે છે, એ વિપરીત નહિ કે ?

સચિવપદ ત્યાગ.

પુ- બ્રહ્મેશ્વરની આવી તટસ્થવૃત્તિ હતી, તો પણ મત પ્રમાણે થતી બાધા બોલ્લગ્યોને સહન થઈ નહિ હરણધ્યા મોચી એ બ્રહ્મેશ્વરનો નિમ્મીમ ભક્ત હતો તે- પ્રમાણે મધુવરસ નામના ગ્રાહણને લિંગદીક્ષાથી થતા કુલ-પણાની ખાત્રી થઈ હતી તેથી તે સદ્વૃત્તિનો ગ્રાહણ, શિવશરણ હરણધ્યાના પુત્રને કન્યા આપવા તૈયાર થયો. પણ આ તેમના કૃત્યથી ચારેબાજુ દેશમાં ખળભળાટ થયો. તેથી કાયદા પ્રમાણે તેમને શિક્ષા કબ્વી પડી, અને તેમને બળદના પગે બાંધી છવતા મારવામાં આવ્યા. આવા અનેક બનાવો થવાથી વીરસૌવોના મનો પ્રકુલ્લ થયા હતા પણ બ્રહ્મેશ્વરે જે તાની શાતવૃત્તિને બિલકુલ ડગવા દીધી નહિ. અને સચિવપદનું કામ નિર્વિકાર રીતે ચાલુ રાખ્યું. તેમની આવી વૃત્તિથી વીરસૌવોને પણ ઘણી ચીડ ચડી હતી. પણ વીરસૌવ મનનો તે પરિણામકારક ઉપદેશ કરતા હોવાથી આ નવ જાગૃતિ-ઉત્પન્ન થઈ છે, તેથી બિન્નજ સમને પણ રોષ આવ્યો હતો જંગમનો સંબંધ છોડો એમ તેણે બ્રહ્મેશ્વરને ઘણી વખત કહ્યું, પણ તેમ કરવાની તેણે ના જાણી સમ્યક્ કારભાર માં કોઈ વખતે પશ્ચાત્ત પણ ન કરવાથી બિન્નજ સમને તેની ભૂલ કાઢવી મૂશ્કેલ હતી પણ વીરસૌવોનો નવ જાગૃતિના એ ઉત્પાદક છે એમ ખાત્રી થવાથી, તેમને હરાવવાના ઉત્તુથી મત્રી મડા વારવાર કાન ભભોળી કરતા છેવટે એક વખતે તેણે

“આપ જંગમનો સંબંધ છોડો અથવા સચિવપદ છોડો” એમ ચોકપુ દ્વારાથી “કુડવસંગમદેવના શિષ્યોનો સંબંધ પ્રાણ બચ

તો પણ છોડવો શક્ય નથી. ” એમ જવાબ દઇ શ્રી ખસવેશ્વરે સચીવપદનો ત્યાગ કર્યો.

મત પ્રસારવાની પદ્ધત.

સત્ તત્ત્વ એસ્વયં પ્રકાશી હોય છે. તેને પ્રકાશમાન કરવા સાફ ભૌતિક સાધનોની જરૂરજ હોતી નથી. ભૌતિક સાધનો દ્વારાજ તે દૃશ્યમાન થાય છે ખરું; પણ તે તેના પર અવલંબીને હોતું નથી. ખરા મહાનુભવોને આ સિદ્ધાંત માન્ય હોય છે અને તેથી સ્વમત પ્રસારવા સાફ ઉતાવળીયા થઇ ગમે તે ઉપાયો ચોજવાના પ્રયત્ન કરતા નથી. સામાન્ય માણસો પોતાનું કહેવું ખરું કરવા સાફ અને તે બીજાઓને માન્ય કરાવવા, ગમે તેવો આડકતારો રસ્તો સ્વિકારે છે, અને તેમને આ દુનિયામાં ગહર્ પલ્લુ માનવામાં આવે છે. પણ તેજ વામમાર્ગો ધાર્મિક માનેલા સિદ્ધાંતો અને રીવાજોનો પ્રસાર કરવામાં ચોજવામાં આવે તો તે માત્ર પવિત્ર માનવામાં આવે છે, તેમાં આશ્ચર્ય નહિ કે ? ધર્મના નામપર યુદ્ધો થાય છે. લોકોને લૂટાય છે. તેમને જોડું કહેવામાં આવે છે અને તે માટે તેમના માન્ય થયેલા ગ્રંથોનો ગમે તેવો અર્થ કરી ભાષ્યો પણ રચાય છે. અને આવા બીજા ઘણી જાતના જુલમો સમાજો પર ધર્મના નામ પર થાય છે. પણ તે ધર્મના નામ પર હોવાથી ચોખ્ખા જણાય છે. તો પણ માનવું અને અરેખરું હોવું એમાં જે ફરક છે, તે કંઈ નષ્ટ થતો નથી. જોટી માન્યતા ઘણા દિવસ ટકતી નથી અને વસ્તુસ્થિતિનો પ્રભાવ પડ્યા વગર રહેતો નથી. તેથી જ દરેક ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતો અખાદિત રહ્યાં હોય તો પણ તેમનું સ્વરૂપ દરરોજ ફરે છે. સમાજની

ધર્મ સંબંધે જે માન્યતા હોય છે અથવા કરી દેવામાં આવે છે, તે વસ્તુસ્થિતિ આગળ ધણું દ્વિવિધ દૃષ્ટી શકતી નથી અને દેવટે તે નાશ પામે છે. ગહાનુભાવ બસવેશ્વર આ જાગત સમ-
 ન્યાથી ધર્મ પ્રચાર સારૂ ખોટી ધાંધલ કરી નહિ, લોકોના ધનનું
 હરણ કર્યું નહિ, સમાજને ગમે તેવી જાતની સલાહ આપી નહિ;
 અને તેજ ખરી છે એમ જતાવવાની ખાતર પ્રાચીન ધર્મ અધોપર
 ભાષ્યો તો લખ્યા નહિ, તેમજ નવીન અંધો પણ રચ્યા નહિ.
 હાથમાં પુષ્કળ સત્તા અને સંપત્તિ હોવાં છતાં તેનો સ્વમત
 પ્રસારવા તરફ ઉપયોગ કર્યો નહિ; મન પ્રચારવા સારૂ કોઈ વખતે
 પણ તેમણે મુસાફરીઓ પણ કરી નહિ. લોકોને પોતાના ધર્મમાં
 લેવા અસહન, દવાખાના વિગેરે વ્યવહારિક સહાય કરવાના
 ઉપાયો યોજ્યા નહિ. આ એક જાતની લાલચ છે, તે ધર્મ માન્ય
 થવા કારણી ભૂત થતી નથી. ધર્માચરણ અને નિરપેક્ષ ધર્મોપદેશ
 આ બે જ સર્વમાં પરિણામકારક અને નિર્દોષ માર્ગ છે. એ
 બંને માર્ગ શિવાય બીજા કોઈપણ માર્ગનો સ્વિકાર બસવેશ્વરે
 કર્યો નહિ. તેમની નિરપેક્ષ ધર્મોપદેશની પદ્ધતિને લઈને અનેક
 વિદ્વાનો અને અસંખ્ય સામાન્ય લોક તેમના તરફ આકર્ષાયા,
 અને તેમના પવિત્ર આચરણને લઈને તેમની સર્વેષર છાપ પડી.
 તેમનો વિનય, તેમની ત્યાગવૃત્તિ, અને સમલાવના, તેમની
 નિઃસ્તીમ ઈશ્વરાર્પણ શુદ્ધિ, આડંબર વિજ્ઞાનતા વિગેરે ગુણોને
 લઈને તે લોકપ્રિય થયા અને ક્રાંતિકારક બની શક્યા. તેમણે
 લૌકિક વ્યવહારમાં હાથ ધાલ્યો નહિ. અમુક એક ધંધો કે
 પહેરાવ ધર્મ્ય છે, એમ કરાવ્યું નહિ, તેમજ કોઈપણ ધંધો
 કે પહેરાવ અધર્મ્ય પણ કરાવ્યો નહિ. તેથી સર્વ ધંધાના,

જાતના અને રૂચિના લોકો તેમના શિષ્યો થયા અને તેઓએ તેમના મતનો પ્રચાર કર્યો. જુદીજુદી જ્ઞાતિના પુરૂષો પ્રમાણેજ સ્ત્રીઓ પણ તેમની અનુયાયીઓ હતી. એકંદરે સાદા અને પવિત્ર જીવનથી અને સહજગમ્ય ઉપદેશથી સમાજને તેમણે આકર્ષ્યો અને ક્રાંતિ કરી. હલકા લોકોને ઉશ્કેરીને તેમણે ક્રાંતિ કરી નથી, અથવા સામાન્ય લોકોને લાલચો આપી પોતાના ધર્મમાં ફાખલ કર્યા નથી. આડંબર અથવા અંથોનું અને ગુરૂનું ખંડ ફેલાવી અથવા બીજી કોઈપણ રીતે અડ્ડા જમાવી તેમણે લોકોને એકઠા કર્યા નહિ. અથવા દેવી ગરબા મારી સમાજને ઝૂકાવ્યો પણ નહિ. તેમણે સત્ય છપાવ્યું નહિ, અને બીજા ઉપર તે લાદવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ. આમાંની દરેક બાબત કરવાની શક્તિ હોવા છતાં, તેમણે તેમ કર્યું નહિ, એમાંજ તેમની વિશેષતા છે. આ પ્રમાણે બીજા કોઈપણ ધર્મ પ્રસારકો કરતાં મહાનુભાવ બસવેશ્વરની ધર્મ પ્રસારવાની પદ્ધત તદ્દન જુદી હતી અને તે અતિશય શુદ્ધ અને સ્પૃહણીય હતી, એમ કહેવામાં હરકત નથી. તેમના આ શુષ્કોથી જ આદલી વિચિત્ર ક્રાંતિ થઈ તોપણ સમાજમાં વિચિત્ર પરિવર્તન થયું નહિ, અને તે ક્રાંતિમાંથી નવીન થયેલો સમાજ કોઈપણ દૃષ્ટિએ અપાયકારક થયો નહિ. બીજી કોઈપણ ક્રાંતિનો ઇતિહાસ જોઈએ તો ઉપલી બન્ને બાબતો નજરે પડશે. પણ બસવેશ્વરે કરેલી ક્રાંતિમાં તે દોષ ન હોઈ, તે ચીરકાલી, શુભ પરીણામી, અને વિસ્તિર્ણુ પ્રમાણુ પર થઈ. આનું સર્વ શ્રેય તેમના સ્વમત પ્રસારવાની વિશિષ્ટ પદ્ધતને જ છે.

અહિમા તતાર્થ ગ્રામત્યાગ.

જગમોના પ્રેમ ખાતર મહાનુભાવ બસવેશ્વરે સચિવપદ ત્યાગ કર્યા પછી, મત પ્રસારવા સારૂ તેમને ઘણો વખત મળવા લાગ્યો. તે સારૂ તે કોઈ દિવસ કલ્યાણપટ્ટણ છોડી બહાર ગયા નહિ તોપણ રાજકારણની ચિંતા ઓછી થવાથી સમાજકારણ અને ધર્મકારણનો વિચાર કરવા તેમને ઘણું જ અવગર મળવા લાગ્યો. અને આવનાર જનાર અથ્વા જગમો પાસેથી તેઓ આ મત પ્રસારવાનું કામ કરવા લાગ્યા. બારમા તેરમા સૈકામા દક્ષિણમા જે અપૂર્વ કાંતિ થઈ, તેની સર્વ તૈયારી બસવેશ્વરના આ કૂમદના વર્ષોમા થઈ, એમ કહેવામા કંઈ હરકત નહિ. તેમણે જે મિદ્ધાતો બાહરે કર્યા તે મુદ્ધર્શનચક્રની જેમ ફરતા રહ્યા અને તેથીજ અપૂર્વકાંતિ થઈ શકી. પણ હુંદેવે કાંતિના ચક્રની ગતિ કાયમ રાખવા મહાનુભાવ બસવેશ્વરથી વધારે વર્ષો કરનાણપટ્ટણમા રહેવાણું નહિ એટલે મહાન્ તત્ત્વના પ્રતિપાલન ખાતર તેમને કરનાણપટ્ટણ છોડવું પડ્યું. બસવેશ્વરના પ્રવચનથી લિંગાયતોની સખ્યા વધવા લાગી અને આ નવા લિંગાયતોથી વર્ણાશ્રમ ધર્મના જુના બધનો તુટવા લાગ્યા. આ બંને કારણથી જ યજ્ઞમાર્ગી વૈદિક અને જેન ધર્મીય ઘણું જ ચિડાયા, અને તેઓએ બિજાલ રજાને વર્ણાશ્રમ ધર્મનું મન્દિર કરવા પ્રેરીત કર્યા તેથી અનેક લિંગાયતો પર જીવમ થવા લાગ્યો અને તેથી ઢેટલાક અથ્વા જગમોને સતાપ ચઢ્યો. એટલામા જ બસવેશ્વરે સચિવપદ ત્યાગ કર્યો તેમ ઠરવાને બીજું જ કારણ થયું. ન્યારે બસવેશ્વર સચિવ-

પદાર્થ હતા ત્યારે લિંગાયત મત પ્રસારવા સારૂ તેનો ઉપયોગ કેઇ દિવસ થયો નહિ. તો પણ સચિવપદનો ત્યાગ આ વખતે કેટલાક અધ્યા જંગમોને ઉશ્કેરણી રૂપ થયો. આપણા પર આવતાં સર્વ દુષ્કૃતિનું કારણ બિજ્જલરાજ છે એમ તેઓને લાગ્યું અને તેને યમ લોકમાં પહોંચાડવાનો ઘાટ ઘડ્યો. મહાનુભાવ બસવેશ્વરને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેઓને આ કૃત્યમાંથી અટકાવવા ઘણાજ પ્રયત્ન કર્યો, પણ અધ્યા જંગમોના નિશ્ચય આગળ કાંઈ ચાલ્યું નહિ. છેવટે જે રાત્રે બિજ્જલરાજનું ખૂન થયું તેજ રાત્રે તેમણે કલ્યાણપદ્મ છોડ્યું. કેટલાકનો મત એવો છે કે મહાનુભાવ બસવેશ્વરને આ કૃત્ય પસંદ હતું. ઘણે ભાગે આ ખૂનમાં તેમણે ભાગ લીધો હતો તેથી આવતી આપત્તિને ટાળવા માટે કલ્યાણપદ્મને તેમણે ત્યાગ કર્યો. તેમના પ્રસિદ્ધ થયેલ કેટલાક વચનો-પરથી અને તેમની શ્રેષ્ઠ મનોવૃત્તિને લઈને અમને ઉપલો મત ખરો લાગતો નથી. રાજહત્યા જોવી પડે નહિ એ હેતુથી અને અહિંસા મતના પ્રતિપાલન ખાતરજ તેમણે કલ્યાણપદ્મ છોડ્યું. જેણે ખૂન કર્યું, તે ચન્નબસવેશ્વર વિગેરે આવતી આપત્તિ ટાળવા રાતોરાત સટકયા. અને ત્યાર પછીનું શુભન કાસવારના જંગલમાં પસાર કર્યું. ઉળવી ક્ષેત્ર એ અધ્યા જંગમોના વાસ્તવ્યને લઈનેજ પવિત્રતા પામ્યું છે, અને તે હાલમાં એક તિર્થસ્થાન થયું છે.

સંગમ ક્ષેત્રે શિવકથ

કલ્યાણપદ્મ છોડી મહાનુભાવ બસવેશ્વર જે નિકળ્યા તે સંગમ ક્ષેત્રે ગયા. અને ઇ. સ. ૧૧૬૮ માં શિવકથ પામ્યા.

આ અરસામાં તેમનું વય છત્રીસ વર્ષનું હતું. આટલા અદ્ય સમયમાં દક્ષિણમાં પ્રચંડ ક્રાંતિનું બી પેરી તેમણે વીરશૈવ ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કર્યો અને તેના પ્રચારને ચાલના આપી. અનેક રાજાઓએ તેમના અભિમાન ખાતર બીજા સમાજો પર બુલમો કર્યા અને ઉલટ રીતે વીરશૈવ સમાજ પર બુલમ થયો. આ ધકકાધકકીનાંથી પણ દક્ષિણમાં આજનો વીરશૈવ સમાજ ટકી રહ્યો છે. કેાઈ કહે છે કે મહાનુભાવ બસવેશ્વરે સબગોલકાર કર્યો; પણ ખરી રીતે લિંગાંગી લોકમાં ભેદ નથી આ સિદ્ધાંતના પ્રતિપાદન શિવાય કાંઈજ તેમણે ક્યું નથી. પણ પરધર્મીય ટીકાકાર તો ચોકખું લખે છે કે ચટ્ટીખેટ્ટી અને સત્તા તથા દ્રવ્યની લાલચ દેખાડીને બસવેશ્વરે લિંગાયત મતનો પ્રચાર કર્યો. ખરી રીતે એ ટીકામાં કંઈ અર્થ નથી. કારણ બસવેશ્વર મત પ્રસારવા કેાઈ દિવસ બહારગામ ગયા ન હતા, અને તે સોડ આવો વામમાર્ગ સ્વિકારવા તે ઉતાવળા થયા ન હતા. વર્ણશ્રમ ધર્મનો નાશ કરી યજ્ઞમાર્ગી વૈદિક અને જૈન ધર્મો પર છાપો નાખવાજ તેમણે પ્રયત્ન કર્યો એમ કહેવાવાળા પણ ઘણા છે. પણ તેમનો હેતુ બિલકુલ તેવો ન હતો. પરિણામ તેવું થયું ખરૂં. તેનું કારણ ઉપલા બે ધર્મમાના દોષજ છે. તેમના મત પ્રસારને લઈને વર્ણશ્રમની રૂઢી જેટલી તૂટી તે ઉલટી વર્ણશ્રમ ધર્મને મળજૂત કરવાને કારણજૂત થઈ. વર્ણશ્રમ ધર્મનું સત્તત્ત્વ બસવેશ્વરને જોઈતું હતું અને તેથીજ મહાનુભાવે ધર્મવિરૂદ્ધ કેાઈ દિવસ પ્રતિપાદન ક્યું નહિ. લિંગાંગી મનુષ્યને વર્ણશ્રમના બંધનો આડા આવતા નથી એમ કહ્યું ખરૂં; પણ તેથી કંઈ સબગોલકાર થઈ વર્ણશ્રમ ધર્મનો મર્યાદા છૂટી નથી, અને

અનાચાર થયો નથી. તેમ થયું હોત, તો ઇસવે-
 શ્વરે વર્ણાશ્રમ ધર્મનો નાશ કર્યો એમ કહેવાત.
 પણ તેમણે તેમ કયું નથી. નિતિ, સંયમ અને સર્વ જાતની
 મર્યાદાઓનું પાલન કરવા પર તેમનો વિશેષ ભાર હતો. વૈયક્તિક
 નીતિને તો બીજા સાધુસંતોની માફક તેમણે મહત્વ દીધું, પણ
 સામુદાયિક નિતિ પર પણ તેમણે ભાર દીધો. શ્રમજીવન પર
 તેથીજ કટાક્ષ હતો. એકંદરે તેમના પર મૂકવામાં આવતા
 આક્ષેપો નિરાધાર છે. ઇસવેશ્વર એ મહાન ધર્માત્મા થઈ ગયા.
 હિંદુસ્થાનના ઇતિહાસમાં તેમનું નામ અજરાઅમર છે.
 વીરશૈવ સંસ્કૃતિનો તેમણે પુનરુદ્ધાર અને પ્રસાર કર્યાથી લિંગા-
 ચતોને તો પ્રાણની જેમ વહાલા છે. તેમના સંબંધે ગમે તેવા
 તર્કવિતર્કો કરવામાં આવે તોપણ તેમની ધવલ કીર્તિને બિલકુલ
 કલંક લાગે તેમ નથી. માટે વીરશૈવ અને બીજા ટીકાકારો તરફ
 દુર્લક્ષ કરી મહાનુભાવ ઇસેશ્વરની સ્મૃતિ આપણે કાયમ ગાખવી
 અને તેમણે આપેલી વીરશૈવ સંસ્કૃતિના વારસાનું આપણે રક્ષણ
 કરવું એજ યોગ્ય છે.

પ્રકરણ ૬ છું.

ખંડન મંડન.

વીરશય સંસ્કૃતિ સંબંધે સર્વ પ્રકારની ચર્ચા જેટલી રીતે કરવી શક્ય છે, તેટલી રીતે અમે પાછલા પ્રકરણોમાં કરી છે. હવે આ પ્રકરણમાં વીરશય સંસ્કૃતિપર જે આક્ષેપો મૂકવામાં આવે છે, તેનું ખંડન કરવાનો વિચાર કર્યો છે. આયું ખંડન ઠેકઠેકાણે કરેલું છે. પણ તે એક ઠેકાણે કરેલી અવિસ્તર થઈ શકે અને એકદમ ધ્યાનમાં રહેલું સહેલ થાય, તાંથી તે અહીંઆ ફરી કરવામાં આવે છે. તેજ પ્રમાણે પાછલાં પ્રકરણોની ચર્ચામાં કેટલાક નવા વાદ્યસ્ત્ર મુદ્દાઓ ઉપસ્થિત થયા છે, તે સંબંધી કંઈક ખંડન મંડન કરવાની અમને જરૂરી લાગે છે, તેથી સામાન્ય આક્ષેપોનું મંડન કર્યા પછી પાછલા પ્રકરણમાંના કેટલાક મુદ્દાઓ પર જે ટીકા થઈ છે, તેનું પણ ખંડન કરી, અમારા કહેવાનું અમે મંડન કરવાના છીએ. આ ગ્રંથ વાંચતી વખતે જેમને જે શંકાઓ આવે, તેનું નિરાકરણ આ પ્રકરણની ચર્ચા વાંચ્યા પછી થતું હોવાથી, આ પ્રકરણનું વાંચન થાય ત્યાં મુખી કંઈપણ નિશ્ચિત મત બનાવવું નહિ, એવી તેમને અમારી વિનંતિ છે.

નાસ્તિકપણાનો આરોપ.

યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકો વીરશયેવોને નાસ્તિક કહે છે, એ આગત સર્વને માલુમ છે. પણ ગમે તેને નાસ્તિક કહેવાની ઘણી વખતે

ઉતાવળ થતી હોવાને લીધે એ શબ્દનો ખરો અર્થ શું છે, તે આપણે પ્રથમ જોઈએ. જેને શ્રદ્ધા અથવા ભાવના નથી એટલે જે કેવળ બહિર્ગામીનો છે તે નાસ્તિક છે. પ્રત્યક્ષ નજરે પડતી બાબત શિવાય દરેક બાબતનેજ ના કહે છે અથવા માનતો નથી, તે જડવાદીને નાસ્તિક કહી શકાય. આવા જડવાદી ઘણે ભાગે વિષયલપટી અને સ્વાર્થી હોય છે, તેથી જ નાસ્તિક નિંદા ગણાય છે. પણ સ્વમત વિરૂદ્ધ જે જે હોય છે તેને નાસ્તિક કહેવાનો રીવાજ યજ્ઞમાર્ગી વેદિકોએ પાડ્યો છે. પદ્મદર્શનકારમાં જે નિરીશ્વરવાદી છે તેમને પણ પ્રથમ ચાર્વાકની માર્કક પૂર્વ મીમાંસાકારોએ નાસ્તિક કહ્યા. તેજ પ્રમાણે જૈનોને, બૌદ્ધોને પણ તે નાસ્તિક કહેવા લાગ્યા. પણ નાસ્તિકના મૂળ અર્થ પ્રમાણે ઉપલા દર્શનકારોને તે શબ્દ વાપરવો એકદમ નિંદા છે, એમ કોઈ પણ કહેશે. વેદનિંદક તે નાસ્તિક એમ પણ પછી મનાવા લાગ્યું. પણ ઇશ્વરવાદ અને અહિંસાત્મક કર્મકાંડ આ વેદમાંની બે બાબત પરજ શું તે ટીકા થાય છે. આખા વેદની કોઈ નિંદા કરતું નથી, એ ભૂલણું ન જોઈએ. તોપણ આપણે કરેલા વેદાર્થના વિરૂદ્ધ જે કોઈ બોલે તે પણ વેદનિંદક અને તેથી જ નાસ્તિક એમ કહેવાનું રૂઢ થયું. ત્યારબાદ ભાગવતોએ સ્માર્તોને અને વૈષ્ણવોએ શૈવોને અરસપરસ નાસ્તિક કહેવાનો રીવાજ શરૂ થયો. આ પ્રમાણે દરેક સંપ્રદાયનો માણસ ખીજા સંપ્રદાયના અનુયાયીઓને નાસ્તિક કહેવા લાગ્યા. એટલુંજ નહિ પણ સ્વસંપ્રદાયના જે લોક સ્વમત વિરૂદ્ધ વર્તન કરતા હોય તેને પણ નાસ્તિક કહેવા લાગ્યા. શરૂઆત થઈ. ખરી રીતે પ્રત્યક્ષ નાસ્તિક નથી. નાસ્તિક ત્વ નથી. સ્વાર્થી અને વિષયલપટી માનવ નથી. માટે

યજમાળી વઢિદો કે જે વીરશૈવોને નાસ્તિક કહી ટીકા કરે છે તે નિર્ધારક છે, એ દેખીતું છે. વીરશૈવ એ લિંગભક્ત હોવાથી તે સ્વાર્થી અને વિષય લંપટ હોઈ શકે નહિ અને પરશિવ પર શ્રદ્ધા હોવાથી તે નાસ્તિક પણ હોઈ શકે નહિ. એટલે તેને નાસ્તિક બિલકુલ કહી શકાય નહિ. વીરશૈવ વેદનિંદક પણ નથી. મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, આર્ય, બ્રાહ્મો, સત્ય અને પ્રાર્થનાસમાજ વિગેરે મૂર્તિ-પૂજા અને વર્ણાશ્રમ ધર્મનું ખંડન કરે છે, માટેજ નાસ્તિક કહેવામા આવે છે. તે દ્રષ્ટિએ પણ વીરશૈવોને નાસ્તિક કહી શકાય નહિ. પ્રચલિત વર્ણાશ્રમ અને મૂર્તિપૂજા વીરશૈવ સંસ્કૃતિને દરેક મુદ્દે મળતી ન હોય તોપણ શુદ્ધ મૂર્તિપૂજા અને વર્ણાશ્રમ ધર્મ વીરશૈવોને જેટલો માન્ય છે તેટલો બીજા કોઈપણ સંપ્રદાયને માન્ય થયેલો જોવામા આવતો નથી. અર્થાત વીરશૈવોને નાસ્તિક કહી સ ખોધવામા આવે છે તે કેવળ અસૂચા અને દેવ બુદ્ધિથી છે, એ દેખીતું છે વીરશૈવ સંસ્કૃતિ પૂર્ણ રીતે આસ્તિક છે.

મળગોલંકારપણું.

વીરશૈવોએ ખાસ કરીને મહાતુલાવ યસવેશ્વરે સળગોલંકાર કર્યો અને તેમજ લિંગધારીમા ભેદ નથી અને અશૌચ્ય નથી, એવો એક આક્ષેપ મૂકવામા આવે છે આ બાબતમા આટલો બધો ગેરસમજ થયો, એ બદલ આશ્ચર્ય લાગે ■ ખરૂં જોતા અશૌચ્યની કલ્પના વ રંગેવોમા જેટલી તીવ્ર છે, તેટલી શુચિર્ભૂત ગણાયેલા બ્રાહ્મણોમા પણ નથી વીરશૈવોની શુચિર્ભૂતતાની પાસે બ્રાહ્મણોનું સોળું એટલે એક બાહ્ય આડંબર છે, એમ કોઈપણ નિ પક્ષપાતી માણુમ કહ્યો. વીરશૈવ સ્પર્શદોષ તો શુ પણ દ્રષ્ટિ

કોય માને છે. ઇષ્ટલિંગપ્રસાદ અને શુરપ્રસાદ પર તે ગીજઓની દ્રષ્ટિ પણ પડવા દેતા નથી. તેઓ ત્રિકાળ સ્નાન કરી ઇષ્ટલિંગ-પૂજન કરે છે. અને એકાંતમાં અને મૌનતાથીજ ઇષ્ટલિંગ અને શુરપ્રસાદ જ તે આહાર તરીકે લે છે. શુદ્ધ આહાર પાન એ વીરશૈવોનું વિશેષ છે. લગ્નવ્યવહારની બાળતમાં વીરશૈવોનો ધજોજ કટાક્ષ છે. વીરશૈવેતર સાથે તેઓ લગ્નસંબંધ કરતા નથી અને વીરશૈવોમાં પણ કુલ, ગોત્ર અને કુંડલી વિગેરે જ્યોતિષ નોંધનેજ કરે છે. સ્ત્રીઓ રજસ્વળા હોય પાળતી નથી એવો આક્ષેપ છે. પણ ઇષ્ટલિંગ પૂજન પૂરતોજ પાળવાનો હોતો નથી. બોળ વ્યવહારમાં તો સ્વાસ્થ્ય રક્ષણુ સાડ તે પાળવોજ નોંધએ. તેજ પ્રમાણે વીરશૈવોને સૂતક વિગેરે પાંચસૂતકો માન્ય નથી એ ખરું; આ પ્રશ્ન તાત્ત્વિક છે. તેટલાપરથી તેમના પર સખગોલંકારનો આરોપ મૂકતાં આવડશે નહિ. લિંગધારીઓમાં લેદાલેદ માનવો નહિ, એવું વીરશૈવ સંસ્કૃતિ કહે છે. અને મહાનુભાવ બસવેશ્વરે પણ તેમજ કહ્યું. એટલુંજ નહિ પણ તે પ્રમાણે વરતી તેવી રૂઢી પાડીને આચરણ કરી દેખાડયું, તેથી તેમને સખગોલંકારી કરી શકાય નહિ. તેઓ વૈદિક ગ્રાહણ હતા, અને તેમણે અશૌચ્યના સર્વ નિયમો પાળ્યા હતા, તેમણે જે સમતાનો ઉપદેશ કર્યો તે ઉચ્ચ દરજ્જાનો હતો. તેનો સ્વેચ્છાચાર સાથે સંબંધ નોંધવો ન નોંધવો. પણ નિંદકોને ટીબળી કર્યા શિવાય કંઈ સુઝતુંજ નથી, તેનો શો ઉપાય ! તુકારામ વિગેરેઓએ લેદ માનવો એ ભ્રમ છે, અમંગળ છે, એમ કહ્યું છે; અને કોઈપણ સાધુ મહાત્મા એમજ કહેશે. પણ તેથી તેમનાપર સખગોલંકારીનો આરોપ મૂકવો એ ખરેખર ખોડખાપણ કાઢવાનોજ ધધો છે.

વીરશૈવ સંસ્કૃતિ સત્તગોલંકારી નથી અને મહાનુભાવ ઇસવેશ્વરે
 સંતગોલંકાર કર્યો નથી. તેમણે સમતાનો ઉપદેશ કર્યો અને
 લિંગધારીમાં એકતા કરી દેખાડી એમાં શંકાજ નહિ. તેમના તે
 ઉપદેશને સત્તગોલંકારી કરાવી, પોતાની પવિત્રતાની બહાઈ
 મારવી એ ખરેખર નિંદ છે. પણ આમ કેવળ વીરશૈવેતરજ
 કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ કેટલાકે વીરશૈવો પણ કરે છે. આનાં
 કરતાં ખીણ કંઈ શરમની વાત છે. ? સંસ્કૃતિનો પ્રસાર જોઈએ
 તેટલો ન થવાથી બહુજન સમાજમાં જોઈએ તેટલી શુદ્ધિ દેખાતી
 નહોતી, તેથી મૂળ સંસ્કૃતિને દોષ દઈ શકાય નહિ અથવા એકાદ
 મતપ્રવર્તક મહાત્માને દોષી ઠરાવો શકાય નહિ. કંઈ સંસ્કૃતિના
 બહુજન સમાજમાં કંઈ સંસ્કૃતિ તેનીતેજ જોવામાં આવે છે ?
 આનો જવાબ “ કોઈપણ નહિ ” એમજ દેવો પડશે. કારણ
 આખો સમાજ કોઈપણ વખતે સંસ્કૃતિપ્રણીત ઉચ્ચ ધ્યેયને
 પહોંચેલો હોતો નથી, તેથી સમાજમાંની રૂઢીનો દોષ મહાત્મા-
 એપર નંખાય નહિ; અથવા તે દોષોપરથી તે સંસ્કૃતિનો અંદાજ
 કરી શકાય નહિ. કોઈપણ, સંસ્કૃતિ સંબંધે નિર્ણય કરતી વખતે
 તે સંસ્કૃતિ પૂર્ણરીતે બાણનારા અને આચરણમાં લાવનારા અદ્ય
 સંખ્યાકો તરફ જોવું જોઈએ. અને તે સંસ્કૃતિના તાત્ત્વિક શ્રેયો
 તપાસવા જોઈએ. તેજ પ્રમાણે કોઈપણ મહાન પુરૂષપર કોઈપણ
 પરિણામની જાણદારી નાખતી વખતે તે મહાત્માનો આશય
 મહેત્તાં સમજી લેવો જોઈએ. અને તેનું ચરિત્ર સંપૂર્ણ બાણવું
 જોઈએ. એકંદરે વીરશૈવ સંસ્કૃતિ પર સત્તગોલંકારીપણાનો જે
 આરોપ છે, તે અત્યંત દેષજુદ્ધિનોજ છે, એમાં શંકાજ નહિ.

હીન સંસ્કૃતિ.

વીરશૈવોની સંસ્કૃતિ હીન છે, એવો પણ આરોપ યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકો તરફથી ખાસ કરીને કરવામાં આવે છે. યજ્ઞમાર્ગીઓની સમજ છે કે આપણેજ તેટલા આર્ય છીએ અને આર્ય એટલે ઉચ્ચ સંસ્કૃતિના અને લિંગાયત દ્રાવિડ અને અનાર્ય સંસ્કૃતિના હોય, તેઓ હીન છે. હાલના યજ્ઞમાર્ગીઓ સર્વ આર્ય છે એ સમજ ભૂલભરેલી છે. હિંદુસ્તાનમાં સર્વ મુસલમાન જેમ અરબી, ઇરાની અથવા તુર્કી લોકોના નથી તેમ સર્વ યજ્ઞમાર્ગીઓ આર્યો નથી. લિંગાયતોમાં આર્યો હોય શકે અને યજ્ઞમાર્ગીઓમાં પણ અનાર્ય છે. શિવાય આર્ય એટલે થેઠ એમ જે માન્યતા થઈ ચૂકી છે, તેવી પૂર્વે ન હતી. આર્ય એ એક વંશ પૂર્વે માનવામાં આવતો હતો. તેજ પ્રમાણે દ્રવિડ અને અનાર્ય એ પણ વંશજ છે. વાસ્તે આર્ય વંશના બધા હીન એમ કહી શકાય નહિ. હાલમાં જે સંશોધન થયું છે, તે પરથી એવું સિદ્ધ થયું છે કે દ્રાવિડ સંસ્કૃતિ આર્ય હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા તે પહેલાં હતી અને તે આર્યો કરતાં ઘણી મુધારેલી હતી. આર્યો પ્રથમ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા ત્યારે તેઓ કેટલા જંગલી હતા અને તેમની સમજુતી કેટલી પછાત હતી તે જાણવાને વેદોમાં જોઈએ તેટલા આધાર છે. વાસ્તે આર્યોના નામ પર બરાઈ મારવાનું કંઈ કારણ નથી. કોઈ-પણ વંશના સર્વે લોકો સારા હોતા નથી. અને અન્ય વંશના સર્વે લોકો ખરાબ હોતા નથી. “ બળીયાના બે ભાગ ” એ કહેવતને અનુસરીને પોતપોતાની ચઢતીના સમયમાં જે તે અંદાજમાં રહી જીવજોને તુચ્છ લેખે છે. તેજ પ્રમાણે વીરશૈવો-

ની પડતી દશામાં યજ્ઞમાર્ગીઓએ તેમને શુદ્ધ ઠરાવ્યા અને તે ઠલંકે હાલે સરકારમાંથી બેઠાએ તેવો સાફ થયો નથી, એ ખરેખર દુઃખની વાત છે. તોપણ શરૂઆતમાં વીરશૈવો પાસેથી જ ધણીજ બાબતો શિખી, આર્ય લોક ખરેખર આર્ય એટલે શ્રેષ્ઠ થયા, એ બુલબું બેઠાએ નહિ. તેઓ એટલા શ્રેષ્ઠ થયા કે તેઓ ભારત-વર્ષમાં આવ્યા તે પહેલાં જે નિર્ઘર અને લિંગી વિગેરે સંસ્કૃતિના ટોકો હતા તેમને પણ આર્ય કહેવરાવમાં બૂધણ લાગ્યું. વીરશૈવ જે પોતાને આર્ય કહેવરાવવામાં બૂધણ માને છે, તેનું કારણ આજ છે. નહિ તો યજ્ઞમાર્ગીઓની સંસ્કૃતિ વીરશૈવોને બિલકુલ માન્ય નથી, અને તે દ્રષ્ટિએ તેમને આર્ય કહી શકાય નહિ. એકંદરે વીરશૈવ સંસ્કૃતિ હીન ન હોઈ, આર્ય સંસ્કૃતિને ઉઠાડરણો દઈ, તેણીએ તેમનામાં આર્યત્વ લાવેલ છે. ખરી સ્થિતિ એવી હોઈ, અનાર્ય અને શુદ્ધ કહી તેમને યજ્ઞમાર્ગીઓએ હીન ગણાવા એ ઘણુંજ કૃતજ્ઞપણું છે.

બાહ્ય આડંબર.

લસ્મના પટ્ટા અને રૂદ્રાક્ષની માળા અથવા ગોપીચંદનના તિલક અને તુલસીની માળા પહેરી ઘણાજ લોક હાલમાં જેમ સ્વાર્થ સાધવા સાફ અથવા ઉદર ભરવા સાફ સાધુ મહાત્માનો વેપ ધારણ કરે છે, તે પ્રમાણે લિંગાયતો લસ્મના પટ્ટા ખેંચી, ગળામાં લિંગ ધારણ કરી, રૂદ્રાક્ષ ધારણ કરી, કેવળ બાહ્ય દેખાવ કરે છે, એવો એક આશેષ છે. પણ લિંગાયત લોક આવા સંસ્કાર ચુકત હોવા છતાં તેમને હીન લેખવામાં આવે છે, એમાં આશ્ચર્ય નહિ કે ? બાહ્ય સંસ્કારો જે પાળ્યા ન હોત તો તેમને

સર્વ લોકોએ સાધારણરીતે સંસ્કૃતિહીન કહ્યા હોત. અને તેઓ
 બાહ્ય ચિન્હો હંમેશાં ધારણ કરી સંસ્કારયુક્ત રહે છે, તો
 તેમને બાહ્ય આડંબર કરનારા મિથ્યાચારી કહેવામાં આવે
 છે. " અણુગમતીનું મીઠું મોણું " એ કહેવત ખરી લાગે છે.
 કોઈ પણ રીતે લિંગાયતોને ખરાબ ઠરાવવા હોય તો તે ગમે
 ત્યારે કરતા આવડશે. તેમ કરવું ણળવાનને સાધ્ય પણ છે,
 યજ્ઞમાર્ગીઓએ તે સાધ્યું છે, પણ તે કંઈ સાફ કહેવાય નહિ.
 વીરશૈવ સંસ્કૃતિ ઉચ્ચ દરબજની હોવા છતાં તેના પર ફક્ત આરોપ
 મૂકવા એ જે યજ્ઞમાર્ગીઓને ગમે છે તેનું કારણ વીરશૈવ
 સંસ્કૃતિની મહત્તા તેમનાથી સહન થતી નથી, એજ છે. એમ
 કોઈ પણ કહી શકશે. પણ સંસ્કૃતિહીન આર્યોએ વીરશૈવ
 પાસેથીજ ઘડા લઈ શ્રેષ્ઠત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે. તોપણ પૂર્ણપણે
 જો હજી સુધર્યા ન હોય, તો જે જુના સંસ્કારો અભિમાનથી
 રાખ્યા છે, તે ફર કરવા એ જ યોગ્ય માર્ગ છે. પોતાના કરતાં
 જે ખરેખર શ્રેષ્ઠ છે, તેની અદેખાઈ કરી કંઈ શ્રેષ્ઠત્વ આવતું
 નથી. એ આટલા વર્ષો વીત્યાં છતાં યજ્ઞમાર્ગી આર્યો શિખ્યા નથી.
 એજ આશ્ચર્યકારક છે. ભારતીઓ પાસેથી તેઓએ આજસુધી
 જેમ ઘડાઓ લીધા તેમ હવે પછી લેવા અને સુધરવું, એજ
 યોગ્ય માર્ગ છે. ઉચ્ચ સંસ્કૃતિવાદીઓને નકરા હીન કહી કંઈ
 તે હીન થતા નથી, અને એમ કહેનારા કંઈ શ્રેષ્ઠ થતા નથી.
 પોતે શ્રેષ્ઠ બનવું અને બીજાઓને બનાવવા એજ યોગ્ય માર્ગ છે.
 અદેખાઈથી કંઈ કાયદો ચલે નથી અને તિરસ્કાર કરી કંઈ હિત
 સધાતું નથી. પોતાના કરતાં ઉચ્ચ સંસ્કૃતિના લિંગી અને નિર્ગ્રંથ
 લોકોની યજ્ઞમાર્ગી દિજ અદેખાઈ કરે છે અને તેમના ચોથા વર્ગ

સાચે તિરસ્કારપૂર્વક વર્તન કરે છે, એ તેમનેજ અનિષ્ટકારક છે વાસ્તે વીરશૈવ લોક શુચિર્ભૂત અને સસ્કારયુક્ત રહે છે એ કેવળ બાહ્ય દેખાવ ન હોઈ તે તેમની સંસ્કૃતિનું ચિન્હ છે જન્મ, રૂદ્રાક્ષ અને ઇષ્ટલિંગનું તેમને પ્રદર્શન કરવાનું ન હોઈ, તેમને સ્વસંસ્કૃતિ પાળવાની છે તેનું પ્રદર્શન કરી, શેખાઈ મારવાની તે વસ્તુઓ નથી તેથી ઉપલા આક્ષેપો કેવળ દ્વેષજન્ય અને અદેખાઈપૂર્વક કરેલા છે, એમા શકાજ નહિ

વૈદિકત્વ અને વેદપૂર્વકાલીનત્વ

આત્યારસુધી વીરશૈવ સંસ્કૃતિ ઉપર જે આક્ષેપો મૂકવામા આવે છે, તેમાના કેટલાકનું ઘોડામા નિરાકરણ કર્યું હવે પાછલા પ્રકરણોની ચર્ચામા જે મુદ્દાઓ ઉપસ્થિત થયા છે તે સખ ધે ખડન મડન કરવાનો વિચાર કર્યો છે વીરશૈવ એ વૈદિક છે કે નથી એ બદલ વીરશૈવોમાજ મતભેદ છે યજ્ઞમાગી વૈદિકોની પ્રતિભા જેમને અસહ્ય લાગે છે, તે વીરશૈવોને વૈદિક કહેવરાવવું અપમાનકારક લાગે છે માટે વેદમાની અસખ્ય દેવતાઓ હિંસાત્મક યજ્ઞાદિ જે વીરશૈવ સિદ્ધાંતો વિરુદ્ધ છે, તે આગળ કરી, તેઓ પોતાના મતને પૂષ્ટિ આપે છે તેજ પ્રમાણે વીરશૈવો અસખ્ય દેવતા માનતા નથી માટે યજ્ઞમાગી વૈદિક તો વીરશૈવોને વેદ બાહ્ય ઠરાવે છે આ બન્નેને જવાબ દેનાર એક વેદાભિમાની વીરશૈવ વર્ગ છે, તે પક્ષનું કહેવું એવું છે કે અસખ્ય દેવતા અને હિંસાત્મક યજ્ઞ એજ કંઈ વેદનો મુખ્ય ભાગ નથી વેદનો મુખ્ય ભાગ એટલે તત્ત્વજ્ઞ ન અથવા વેદાત્, તેમનો અદ્વૈત મત અને બ્રહ્મમીમાસા

વીરશૈવ સિદ્ધાંતને ઘણી મળતી છે. શિવાય વૈદિક સંસ્કાર
 વીરશૈવોને પણ માન્ય છે. વાસ્તે હિંસાત્મક યજ્ઞ પસંદ ન હોવા-
 વાળા અને એકજ દેવની ઉપાસના કરનારા વૈષ્ણવ, શાકતાદિ પંથ,
 જેમ વેદાનુયાયીઓમાંજ છે, તે પ્રમાણે વીરશૈવોને પણ તેવા
 વર્ગમાં સમાવા કંઈ હરકત નહિ. તેટલા માટે વીરશૈવ
 વૈદિક છે, એમ જીજ્ઞે પણ કહે છે. અને તેજ અમને યોગ્ય લાગે
 છે. વીરશૈવ સિદ્ધાંતની કેટલીક જાળતો વેદાંતમાં આવવાથી
 વીરશૈવોને વૈદિક કહેવરાવવાને હરકત ન હોય તોપણ અનેક
 દેવ ઉપાસના અને યજ્ઞ એજ વૈદિક પરંપરા મનાયાથી,
 વીરશૈવો પોતાને વૈદિક ન કહેવરાવે તો પણ તેમ! કંઈ
 ખોટું નથી. શિવાય વેદાંતના કેટલાક તત્ત્વો વીરશૈવ સિદ્ધાંતને
 મળતા હોય તો પણ તે કંઈ આર્યોના નથી. આર્યો અહીંઆ
 આવ્યા પછી તેમનાપર અહીંની લિંગી સંસ્કૃતિનું પરિણામ
 થયા પછી તેમનામાં વૃદ્ધિ થવાથી વેદાંતનું તત્ત્વજ્ઞાન વીરશૈવ
 સિદ્ધાંતને મળતું દેખાય છે, એ જાણત ભૂલવી ન જોઈએ.
 વાસ્તે વીરશૈવ સિદ્ધાંત વેદ માન્ય છે, એમ અમે કહીએ
 છીએ. તેજ પ્રમાણે તે વેદપૂર્વે પણ હતો એમ અમે કહ્યું છે.
 એમાં કયા વિરોધાભાસ છે ? વીરશૈવ તત્ત્વજ્ઞાન ઘણું જ પ્રાચીન
 છે. તેની છાપ યજ્ઞમાર્ગીઓ પર પડી અને તેઓએ વીરશૈવ
 તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષા ન લેતાં સિદ્ધાંત માત્ર લીધા. તેથી વેદાંત
 અથવા ઉપનિષદો નિર્માણ થયા. વીરશૈવોએ જોયું કે યજ્ઞમાર્ગી
 વૈદિકો આપણું તત્ત્વજ્ઞાનજ જુદી ભાષામાં બોલે છે તેથી તેઓ
 સમભાવનાથી પ્રેરાઈ ઉપનિષદોના પરિભાષાનો સ્વિકાર કર્યો.

તેથી જ વીરશૈવોના ગ્રંથોમાં પણ બ્રહ્મમીમાંસા નજરે પડે છે. એકંદરે વીરશૈવ સંસ્કૃતિની વિશિષ્ટતાને લઈને તે વેદપૂર્વે હતી, એમ દેખાય છે. વીરશૈવોના અનેક સિદ્ધાંતો વેદગ્રંથોમાં હોવાથી તેઓને વૈદિક કહેવરાવવાને પણ કમતરતા લાગતી નથી. આ પ્રમાણે વીરશૈવ વેદપૂર્વેના હોઈ, વૈદિક પરંપરા માન્ય છે.

આર્ય અથવા હિંદુ અને ભારતીયત્વ.

હિંદુ સમાજમાં ઘોટાળો જોઈ, જેન, શીખ અને આર્યસમાજ વિગેરેઓને જે પ્રમાણે બ્રહ્મ નામથી ઓળખાવું યોગ્ય લાગ્યું, તેમજ વીરશૈવોને હિંદુ ન કહેવરાવવું યોગ્ય લાગ્યું હતું. હિંદુ એ શબ્દ બદલ જેમ અનેકોને તિરસ્કાર થવા લાગ્યો, તેમજ યજ્ઞમાગીઓના પ્રયત્નથી આર્યસંસ્કૃતિને વિશિષ્ટ અર્થ પ્રાપ્ત થયો છે અને નવીન સંશોધનથી આર્ય વિષેની જે બાબતો બહાર આવવા લાગી છે, તેથી આર્ય કંઈ આપણા પૂર્વજ નથી, એવું અનેક વીરશૈવોને થયું છે. આપણી સંસ્કૃતિ ઉત્તર ધ્રુવ દ્વારથી આવી નથી; અથવા ઇંદ્ર, વરુણ વિગેરેની પૂજા કરનારા અને હિંસાત્મક યજ્ઞ કરનારી સંસ્કૃતિ પણ આપણી નથી. જે બ્રહ્મ વિષે વેદ અટકતા અટકતા જોલે છે, તેની સવિસ્તર ચર્ચા કરનારી, અને યોગમાર્ગથી તે નજરોનજર ખાત્રી કરી આપનારી આપણી સંસ્કૃતિ છે. તેથી આપણે આર્ય અથવા હિંદુ સંસ્કૃતિના ન હોઈ ભારતીયજ છીએ એમ વીરશૈવોને લાગે તો તેમાં શું ખોટું છે ? તેજ પ્રમાણે આર્યોએ અમારી સંસ્કૃતિ પ્રત્યક્ષ રીતે

સ્વિકાર્યાથી, આર્થ શબ્દને શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત થઈ છે, તો તેમ વીરશૈવો પણ કહેવરાવે તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? અને અમે ખ્રિસ્તિ, મુસલમાન, પરંપરાના ન હોઈ હિંદુ પરંપરાના છીએ, એ દ્રષ્ટિએ વીરશૈવો પોતાને હિંદુ કહેવરાવે તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? સાર એટલેજ કે સંશોધન દ્રષ્ટિએ તત્ત્વથી અને વ્યવહારથી દેખાતી જિન્ન બાબતોનો પણ સમન્વય લગાડતાં આવડે ॥ અને તેજ દ્રષ્ટિ યોગ્ય છે. વેદકાળમાં સ્ત્રીઓને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા હતી એમ જેમનો ખાત્રીદાયક મત છે; તેમને વીરશૈવ સંસ્કૃતિને જેવી સ્ત્રીઓની ધાર્મિક સ્વતંત્રતા માન્ય છે, તેવી વૈદિકસંસ્કૃતિને માન્ય નથી, એવું જે એક પ્રકરણમાં કહ્યું છે તે ચમત્કારિક લાગ્યું. ગાર્ગી વિગેરે જેવી સ્ત્રીઓએ બ્રહ્મચર્યા કરી છે, સ્વતંત્ર ઋચાઓ લખી છે. તો પછી વેદકાળમાં ધાર્મિક સ્વતંત્રતા ન હતી એમ તમે કેવી રીતે કહો છો ? એવો તેમનો સવાલ છે. પણ અપૂર્વ બુદ્ધિ મગટ કરી એકાદ સ્ત્રી આગળ આવી તેટલા ઉપરથી સ્ત્રીઓને ધાર્મિક સ્વતંત્રતા હતી એમ કંઈ કહી શકાય નહિ. સામાન્ય સ્ત્રીઓને સામાન્ય પુરૂષો જેટલા પણ અધિકાર છે કે એ બાબતનો વિચાર કરવાની જરૂર છે. તે દ્રષ્ટિએ પુરૂષો જેટલા સ્ત્રીઓને ધાર્મિક સંસ્કાર હાલમાં યજ્ઞમાર્ગી વૈદિકોમાં નથી, અને વેદ કાલમાં પણ ન હતા, એમજ કહેવું પડે છે. વેદ કાળમાં પુરૂષ યજ્ઞ કરતા, પણ સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર રીતે કરી ન શકતી. ધર્મકાર્યોમાં પુરૂષોના હાથને હાથ લગાડ્યા શિવાય બીજે વધારે અધિકાર વેદકાળમાં પણ ન હતો અને હાલમાં તો છે જ નહિ. વીરશૈવોમાં ગાર્ગી જેવી બ્રહ્મજ્ઞાનીને જોઈએ તેટલી સ્વતંત્રતા

હોઈ, આમાન્ય શ્રીઓને દરેક પુરુષો જેટલી ધાર્મિક સ્વતંત્રતા હતી અને હાલમાં પણ છે.

વર્ણાશ્રમ સંમતિ અને લિંગાંગી સમાનતા.

વર્ણાશ્રમ સમાનપદ્ધતિ વીરશૈવ સંસ્કૃતિને માન્ય છે, એવું અમે કહ્યું છે. બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય, ક્ષત્રિય અને શુદ્ર એ વર્ણ માન્યા અને બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ એવા ચાર આશ્રમ માન્યા કે બેઠ અને ઉચ્ચનિચપણું ઉત્પન્ન થયું. તો પછી વીરશૈવ સંસ્કૃતિ પ્રણીત સમાનતા ક્યાં રહી? એવી શંકા ઠાઠવામાં આવી છે. પણ ચાર વર્ણમાં અને આશ્રમમાં યજ્ઞમાર્ગી ઉચ્ચ-નિચપણું માને છે, માટે તાત્ત્વિક દષ્ટિએ પણ હોવા જ નોંધ્યે એવું કંઈ નથી. સમાજમાં ચાર વર્ણ, બેઠ હોવા જ નોંધ્યે, પણ તે સમાન દરજ્જાના છે. શુદ્ર એ બ્રાહ્મણ કરતાં ઓછા પાયરીનો ણિલકુદ્ધ નથી, પણ ભિન્ન માત્ર જરૂર છે. ખ્રિસ્તિ અને મહંમદી સંસ્કૃતિનો જેમ આપણામાં એકજ વર્ણ હોવો નોંધ્યે એવું જેને લાગે છે, તેઓ વીરશૈવ ગ્રંથોમાના અલેદસૂચક વાક્યો આગળ કરી બેઠ ન હોવો નોંધ્યે એવું ઠાસીને કહે છે. પણ એ આખત વીરશૈવ સંસ્કૃતિની વિરુદ્ધ છે. ચાર વર્ણ છે અને તે ભિન્ન પણ છે. માત્ર તેમનામાં શ્રેષ્ઠ, કનિષ્ઠપણું નથી એટલું જ. શિવયોગીને અથવા વ્યવહારનો ત્યાગ કર્યો હોય તેમણે વર્ણબેઠ માનવાની જરૂર નથી એમ શાસ્ત્ર કહે છે. તે શાસ્ત્ર વચનોનો કાયદો લઈ વ્યવહારમાં પણ વર્ણબેઠ માનવો નહિ એવું કહેનારા ઘણા બહેટ્ટી ગયા છે એમ સમજવું નોંધ્યે. તેજ પ્રમાણે વ્યવહાર માટે ચાર વર્ણ કહ્યા. વાસ્તે શ્રેષ્ઠ કનિષ્ઠ લાવ ઉત્તર કરી અનેક નતો.

ખનાવનારા અને તંટાવધારનારાઓ લોક સ્વાર્થી અને કાવત્રાખાજ સમજવા લેઈએ વીરશૈવ જન્મથી જ સંન્યાસી છે, એવું કહેવામા આવે છે, અને તેથી શિખા ન રાખવાની ચાલ રૂઠ ઘઈ છે પણ આ બાબત પગપરાને છોડીને છે. પ્રહાર્યાશ્રમ છોડી દ્વીધાથી સમાજની ઘણી હાનિ ઘઈ છે વાનપ્રસ્થાશ્રમ બૃહ્યાથી યોગ્ય વખતે ધર્મસાધન થતું નથી. માટે ગમે તેવી મમજ ન કરી લેતાં વર્ણાશ્રમ પરપરા ચલાવવી લેઈએ તે લિંગધારીઓની સમાનતાની વિરુદ્ધ બિલકુલ નથી. સંન્યાસીને વર્ણલેદ નથી પણ ત્યાં સુધી સર્વેને છે. જન્મથી જ આખો સમાજ સંન્યાસી થઈ શકતો નથી. માટે શિખાધારણ કરી, ચાર આશ્રમ ક્રમાનુસાર પાળવાની જરૂર છે. એવીજ શાસ્ત્રજ્ઞા છે અને પૂર્વપરપરા છે.

પંચાચાર્ય અને બસવેશ્વર.

વીરશૈવોમા પંચાચાર્ય પરપરાના અને બસવપક્ષના એવા બે વિભાગ હાલમા નિર્માણ થયા છે. એનું કારણ મહાનુભાવ બસવેશ્વર સળધે બંને પક્ષનો ગેર સમજ છે. શ્રીમદ્ બસવેશ્વર સળગોલકારી હતા, એવું પંચાચાર્ય પક્ષને લાગે છે, અને તે એક વર્ણના પૂરસ્કર્તા હતા એવું બસવપક્ષને લાગે છે પણ બંને મમજ ભૂલબરેલી છે. બસવેશ્વરને સળગોલકાર બિલકુલ પસંદ નહોતો તે ઉચ્ચ પાયરીએ પહોચેલા શિવશરણ હોવાને લીધે સમતાનો ઉપદેશ મચોટ કરીને વ્યવહારમા પણ તેમણે લિંગધારીઓમા ઐક્ય કરી કેળાડયું ખરું; પણ તેટલા પરથી તે સળગોલકારી હતા એમ બિલકુલ કહી શકાય નહિ હાલના પ્રિસ્તિ અને

મહંમદીયોના એકાકારને પચ્ચદ કરવાવાળાએ ળસવેશ્વરના સમતાવાદનો દાખલો સ્વમતને ટેકો આપવાના હેતુથી, કે તો તેમાં કંઈ અર્થ નથી. આ ભરતખંડમાં એકાકાર કરો એવું કહેનારા મહાત્મા મળવા મુશ્કેલ એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. ખ્રિસ્ત અને મુસલમાનની ચઢતીના સમયમાં મહાત્મા ગાંધી જેવા પણ પાશ્વિમાત્ય દેશમાં પ્રવાસ કર્યા છતાં એકાકાર કરો, અને ગમે તેની સાથે શેરીબેરી વ્યવહાર કરો એવું બિલકુલ કહેતા નથી. તો પછી જે વખતે સર્વ ઠેકાણે ભારતીય પરંપરા રૂઢ હતી અને મુસલમાન લોકોની દક્ષિણમાં આવવાની શરૂઆત થઈ હતી, તે વખતે મહાત્માવ ળસવેશ્વરે સખગોલંકારનો ઉપદેશ દેવી રીતે કર્યો હશે, એનો વિચાર સ્વેચ્છે કરવો! હિંદુ સમાજમાં હાલમાં જે સનાતની અને મુધારક એવા બે ભેદ પડ્યા છે, તેવા જ વીરશૈવોમાં છે એ ખરું; પણ આ બંને પક્ષોએ પંચાચાર્ય અને ળસવેશ્વરના નામો દઈ તે પ્રાચીન મહાત્માઓ વિષે ગેર-સમજ ફેલાવવાનું પાપ કરવું નહિ, એવું અમને લાગે છે. અમારા મતે પંચાચાર્ય અને મહાત્માવ ળસવેશ્વરની શિષ્યામણુમાં બિલકુલ ફેર નથી. મહાત્માવ ળસવેશ્વર વિષેની સખગોલંકારી-પણાની કલ્પના જો પંચાચાર્ય પરંપરાના અભિમાનીઓ છોડી દેશે તો તેમને પણ મહાન વીરશૈવ મતોદ્ધા કે શિવશરણુ બદલ આદરભાવ ઉત્પન્ન થયા વિના રહેશે નહિ. તંજ પ્રમાણે પંચાચાર્ય પરંપરાએ ચોતાના ગમે તે મતો પંચાચાર્યના નામ ઉપર ફેલાવવા નહિ, અથવા જંગમોએ ગમે તે વીરશૈવની ઘેર આહાર લેવો નહિ. અસ્પૃશ્યતા હોવી જોઈએ. શુદ્ધિકરણ હોવું ન જોઈએ;

બ્રહ્મચારી ગુરૂ ગિલકુલ હોવા ન જોઈએ વિગેરે પોતાના મતો
 પચાચાર્ય પક્ષવાળાઓએ પંચાચાર્યો પર લાદવા નહિ
 એકદરે પંચાચાર્ય અને જસવેશ્વર એ બંનેના નામ ઉપર
 પોતાના મતો ફેલાવવાનું કામ સનાતની અને સુધારક
 એટલે પુરાણમતવાદી અને નવમતવાદી અથવા પચાચાર્ય
 પક્ષવાળા અને જસવપક્ષવાળા છોડી દેશે, તો ઉપલા મહાન
 પુરુષો વિષે ભેદભાવ થવાનું કારણ નથી વાસ્તેજ અમને પંચાચાર્ય
 અને મહાનુભાવ જસવેશ્વર એ બંને સરખાજ પુણ્ય લાગે છે

ઉપસહાર.

અમારા મત પ્રમાણે ઘણાખરા વાદઅન્ત મુદ્દાઓનું અમે
 ખડન મડન કર્યું છે વીરશૈવ સંસ્કૃતિ વિષેની ચર્ચા પણ હવે
 પુરી થઈ છે તેથી આ વિષયની પૂર્ણાહુતિ કરવામા આવે છે
 આ અથમા, ચર્ચા કેવળ જુની શાસ્ત્રીય પદ્ધતિને અનુસરીને કરી
 ન હોઈ હાલનો ચિકિત્સક પદ્ધતિએ કરેલી છે, તેથી આ અથ
 સર્વને સર્વરીતે પસંદ પડશે, એવું અમે માનતા નથી તોપણ
 અથપૂર્ણ વાચ્યાબાદ હોયો બદલ જાહેર કરવું અને કૃપ કરી
 અમને જણાવવું, એવી વાચકને વિનંતિ છે તો ખરેખરી ભૂલ
 છે એવી અમારી ખાત્રી થયા બાદ, અમે તે સુધારવા પ્રયત્ન
 કરીશું અથવા તેની વિરૂદ્ધ અમારા વિચારોનું મડન કરી શકા
 ખોરને અમારા મતની ખાત્રી કરાવી દેવા પ્રયત્ન કરીશું વીર
 શૈવ સંસ્કૃતિની ચર્ચા બને તેટલી રીતે પૂર્ણ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો
 છે એટલે આ એક પુસ્તક વાચે વીરશૈવેતરોને પણ વીરશૈવ વિષે
 હુકમા સર્વ હકીકત માલુમ થશે વાસ્તે દરેક વીરશૈવે

આ અંધને! પોતાના વીરશૈવેતર મિત્રોમાં પ્રસાર કરવાની ખટપટ કરવી. એવટે આ અંધના વાંચનથી વીરશૈવોને પોતાની અત્યંત પ્રાચીન અને પરમશુદ્ધ સંસ્કૃતિનું ચથાર્થ જ્ઞાન થાવ, અને તેના સંરક્ષણ વિષે તેમને ઉત્સાહ થવા દો; અને વીરશૈવેતરોનો ગેરસમજ દૂર થઈ પ્રાચીન લિંગાંગી સંસ્કૃતિના તેઓ કેટલા નાણી છે, તેની તેમને ખાત્રી થાવ. જોવી પરમશિવ આગળ પ્રાર્થના કરી ઈષ્ટલિંગને આ અંધ સમપણુ કરું છું. સ્વગુરુ કૃપાથી- તથાસ્તુ શિયં મયસુ. ।

卐 શ્રી સયાજી સાહિત્યમાલા, 卐

(સ્થાપના ઇ. સં. ૧૯૨૭)

[જો સમા આપેલા આકાશ પુસ્તકની પહેલી કે પછીની આવૃત્તિના સાવ દર્શાવે છે.]

૧. સંસ્કૃત ઘાટ્મયાચા ઇતિહાસ. સીતારામ વાસુદેવ પેડસે, ખી. એ, એમ. સી. પી., એફ. આર. સી. આઇ. Macdonell's History of Sanskrit Literature નામક પુસ્તક ઉપરથી મરાઠી અનુવાદ મરાઠી (૧૯૧૫) ૨-૮-૦
૨. ભૂપૃષ્ઠવિચાર કલ્યાણરામ નયુભાઇ જાશી, ખી. એ Herbert son's Physiographyનો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૧૭, ૧૯૨૪) ૦-૧૨-૦
૩. અંગ્રેજ બાઈજીવનઅથવા આપણા લઘુબધુ અંગ્રેજ, જયસુખરાય પુસ્પોતમરાય જોષીપુરા, એમ. એ Our Little English Cousins નામક ગ્રંથનો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૧૭, ૧૯૨૨) ૦-૧૫-૦
૪. અલકાનેા અદ્ભુત પ્રવાસ જયસુખરાય પુસ્પોતમરાય જોષી પુરા એમ. એ Alice's Adventures in Wonderland નામક ગ્રંથનો અનુવાદ (૧૯૧૭ ૧૯૨૨) ૧-૬-૦
૫. મામાપને બે બોવ ભરતરામ બાનુસુખરામ મહેતા, એ. ટી. સી. ' આઈ વાપાસ ઘાર શબ્દ ' નામક મરાઠી ગ્રંથનું ગુજરાતી ભાષાંતર (૧૯૧૭, ૧૯૧૯) ૦-૬-૦

૬ હિંદુસ્તાનના દેવો. કમળાચકર પ્રાણ્યકર ત્રિવેદી બી એ
E. E. O. Martin કૃત "Gods of India" નામક પુસ્તકનો
અનુવાદ (૧૯૧૭) ૪-૦-૦

૭. નીતિશાસ્ત્ર. પ્રો. અતિસુખચકર કમળાચકર ત્રિવેદી, એમ એ
એન એન બી Reshdall's "Ethics" નામક અધર્મ ગ્રંથ-
રાત્રી ભાષાતર (૧૯૧૮) ૦-૧૪-૦

૮. પ્રેમાનંદ. બાનુસુખરામ નિયંત્રણરામ મહેતા (૧૯૧૮) ૧-૦-૦

૯. જગતનો વાર્તારૂપ હાલુસ. અથ પહેલો ગોકળદામ મથુરા
દાસ શાહ, બી એ એલ એન બી. મી B Syngde કૃત "Sto-
ry of the World" નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૧૮,
૧૯૨૬) ૩-૮-૦

૧૦. ધાલોધાનપદ્ધતીચે મુદ્દશિક્ષણ વાસુદેવ ગોવિંદ આપ્, બી
એ Kindergarten Teaching at Home નો મરાઠી
અનુવાદ મરાઠી (૧૯૧૮) ૦-૧૦-૦

૧૧. હેલુધમ વિધાનાં તત્ત્વો લલિતાપ્રસાદ શ્રીપ્રસાદ દેવે, બી એ.
બી એસ સી એલ એલ બી "Principles of Physiology"
નું ગુજરાતી ભાષાતર (૧૯૧૮) ૧-૦-૦

૧૨. વિજ્ઞાનપ્રવેશિકા. પ્રો છોટાલાલ બાળકૃષ્ણ પુરાણી, એમ એ
"The Foundations of Science" નો ગુજરાતી અનુવાદ
(૧૯૧૮) ૦-૧૧-૦

૧૩. જીવનની વીમા ભોમીરાવ જવચકર એચ Robertson
કૃત "Insurance as Investment and other works "

ઉપરથી ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૧૮) ૦-૧૬-૦

૧૬. દયારામ. જગજ્જનકલ્પ દયાગણ મોદી (૧૯૧૮) ૦-૧૧-૦

૧૭. *સુધારણા આણિ પ્રગતિ દાં નાગેશ આપટે, બી. એ; એલએલ. બી. Crozier ફ્રાં "Civilization and Progress" નો અનુવાદ. મરાઠી (૧૯૧૮; ૧૯૨૧) ૩-૦-૦

૧૮. વીર પુરુષો. ભરતરામ ભાનુસુખરામ મહેતા, એલ. ટી. બી. H. Charles Kingsley ફ્રાં The Heroes ઉપરથી Many Macgregor એમણે લખેલા અંગ્રેજી લખુ પ્રંથનું ગુજરાતી ભાષાંતર. (૧૯૧૮) ૦-૧૨-૦

૧૯. ઉદ્ભવિજ્ઞવિધાનું રેખાદર્શન. લલિતાપ્રમાદ શ્રીપ્રસાદ દવે, બી. એ; બી. એમબી; એલએલ. બી. Sope ફ્રાં "Botany-The Modern Study of Plants" નો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૧૮) ૧-૦-૦

૨૦. ક્રેડેલિયા. ભાનુસુખરામ નિરુલ્લારામ મહેતા, Warburton ફ્રાં "The Spiders" નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૧૯) ૦-૧૪-૦

૨૧. બ્રિટિશ રાષ્ટ્રીય મંરથાઓ. પ્રો લરિયાલ માધવજી ભટ્ટ, એમ, એ. Buchland ફ્રાં "Our National Institutions" નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૧૯) ૦-૧૩-૦

૨૨. ગીરાંબાઈ. ભાનુસુખરામ નિરુલ્લગમ મહેતા. (૧૯૧૮) ૦-૧૨-૦

૨૩. રિસ્ત કર્નલ નાનામાહેન જી. શિ દે અને મેજર કે. એન. માવંત. મરાઠી (૧૯૧૮) ૧-૦-૦

*આ પ્રંથ મુજબ યુનિવર્સિટીમાં ૧૯૩૨ ના એમ. એ. ના મરાઠીમાં નીમાયો છે.

૨૨. પ્રાણીવિધાનું રેખાદર્શન બાનુમુખરામ નિર્ધારામ મહેતા
 Macbride કૃત " Zoology " નો ગુજરાતી અનુવાદ,
 (૧૯૧૮) ૧-૮-૦
૨૩. દીપનિવાય. યા. ૧ છા. ૨૪. ગ્રે. ચિતામણ વૈજનાય ગાન્વાડે,
 એમ. એ, બી. એસસી. એ જ નામના પાણીમાતાના મથનું
 મરાઠી બાહાર. મરાઠી (૧૯૧૮) ૧-૮-૦
૨૪. પેલેરોલોજીની સરૂતિ. હરેક્રાપ રમનાય પારેખાન, બી. એ
 એ.એચ. બી. Mac Alister ત " History of
 Civilization in Palestine " નું ગુજરાતી બાહાર.
 (૧૯૧૮) ૦-૧૨-૦
૨૫. મનુષ્યવિધાનાં તરો મધુકમાર હિરગવ દેમાઈ. એમ. એ,
 એસ ટી બી. ડી. Harriet ત " Anthropology " નો
 ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૧૮) ૧-૦-૦
૨૬. જગતનો વાર્તારૂપ કૃતિદ્રુમ મથ બી.એ. ગેકગદાસ મથુરા-
 દાસ શાહ, બી. એ, એસ.એચ. બી. M. B. Syngde કૃત
 " The Story of the World " નો ગુજરાતી અનુવાદ.
 (૧૯૧૬-૧૯૨૬) ૧-૦-૦
૨૭. નીતિવિવેચન એમસ. એ. જી. વિઝરી, અતિમુખસ કર ક. ત્રિવેદી
 અને મણિલાલ મે. આ. (૧૯૧૮-૧૯૨૬) ૧-૨-૦
૨૮. બાલોદ્યાનપદ્ધતિનું વૃદ્ધિગિદ્ધ જરતરામ બાનુમુખરામ
 મહેતા, એ. ટી. સી, ધ. (૧૯૧૮) ૦-૧૪-૦
૨૯. કૌંબેટનો ઉપદેશ જગનનાથ હરિગવ પંડ્યા, બી. એ.

Cobbett's "Advice to the Young Men" નો ગુજરાતી
અનુવાદ. (૧૯૧૧-૧૯૨૪) ૦-૧૫-૦

- ૩૦ ગિરધર જગજીવનદામ દયાળજી મોદી (૧૯૧૯) ૦-૧૪-૦
- ૩૧ પાર્લામેન્ટ રા. રા. હરિરાય ભગવતરાય છુય Ilbert કૃત
" Parhamment " નો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૧૯) ૧-૪-૦
૩૨. તુલનાત્મક ધર્મવિચાર મૂળાકર માલ્કેવાન યાસિક બી એ.
Jevons કૃત " Comparative Religion " નો ગુજરાતી
અનુવાદ (૧૯૧૮) ૦-૧૩-૦
- ૩૩ ભાવજી રામનાન સુનીવાન મોદી (૧૯૧૯) ૧-૦-૦
- ૩૪ ઇતિહાસનું પ્રભાવ વેણીરા કર જીવજી અવાસિયા એમ એ
એનએન. બી. Myers કૃત " Dawn of History ' નો
ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૧) ૧-૪-૦
૩૫. જીવવિદ્યા પ્રો. હેનનાન બાગકૃષ્ણ પુરાણી એમ એ Henderson
કૃત " Biology " નો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૧૯)
૧-૦-૦
- ૩૬ ધર્મના મૂળતત્ત્વો રામપ્રસાદ કાશીપ્રસાદ દેસાઈ બી એ.
Stanley Cooks કૃત " Foundations of Religion
નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૧૯) ૦-૧૦-૦
૩૭. નૈતિક જીવન તથા નૈતિક ઉત્કર્ષ, કાતિનાન કેશવરાય નાણા-
વડી, એમ એ સાધીકૃત " The Moral life and Moral
worth " નો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૧૯) ૦-૧૫-૦

૩૮. તુલનાત્મક લાખાશાસ્ત્ર, પ્રીતમચાવ નરમિલવા । કચ્છી બી.
એ (૧૯૨૦) ૧-૪-૦
૩૯. હિંદુસ્તાનના લશ્કરી ઇતિહાસ ષ દોસ્તરાખ્ટ્રાંચના ફોજા
કર્નલ નાનાસાહેબ શિંદે સ્વત્ર મરાઠી લેખ (૧૯૨૧) ૨ ૮-૦
૪૦. તુકારામ, ભરતરામ બાનુસુખરામ મહેતા એા ટી. સી. ઇ.
(૧૯૨૨) ૧-૦-૦
૪૧. મદારાજા શિયાજી સીતારામ વાસુદેવ પેડસે. બી. એ, એફ,
આર. સી આઇ; એમ. સી પી. મરાઠી (૧૯૧૯) ૧-૬-૦
- ૪૨ વિવિધ ધર્મોનું રેખાદર્શન રામપ્રસાદ કાશીપ્રસાદ દેસાઇ.
બી. એ મેકમુનોક ફ્રેન્ચ " Religion " નો ગુજરાતી અનુવાદ.
(૧૯૨૦) ૦-૧૨-૦
૪૩. નવીન જાપાનની ઉત્ક્રાંતિ. ચ પકવાય લાલભાઇ મહેતા, બી.
એ એલએલ. બી લોગકર્ડ ફ્રેન્ચ " Evolution of New
Japan " નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૧) ૧-૦-૦
૪૪. ઉત્તર યુરોપની પુરાણકથા. ગોરધનદાસ નૌતમરામ કાજી, બી,
એ. હોફમેન ફ્રેન્ચ " Northern Mythology " નો ગુજરાતી
અનુવાદ (૧૯૨૦) ૦-૧૪-૦
૪૫. વિજયદાસ, બાનુસુખરામ નિર્મલુરામ મહેતા.
(૧૯૨૦) ૧-૦-૦
૪૬. રાજનીતિનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ. કચવપ્રસાદ જાટાલાલ
દેસાઇ, બી. એ. એલએલ. બી. જેકસ ફ્રેન્ચ " History of

Politics "નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૦) ૧-૪-૦

૪૭. સમાજશાસ્ત્ર પ્રવેશિકા. કલ્યાણરામ નથુભાઈ નેશી, બી. એ.
(૧૯૨૦) ૦-૧૪-૦

૪૮. બાળઉછેર, પ્રો. હોટાલાય બાળકૃષ્ણ પુરણી એમ. એ.
(૧૯૨૧) ૧-૮-૦

૪૯. વીર શિવાજી. સ્વ મુકુન્દરામ નિત્યાગમ મહેતા, બી. એ.
Ratnlimson કૃત "Shivaji, the Maratha"નો ગુજરાતી
અનુવાદ. (૧૯૨૦) ૧-૦-૦

૫૦. બાળસ્વભાવ અને બાળઉછેર, હિમતલાલ ગણેશજી ચાંદ-
રિયા, એમ. એ. એન. એચ. બી " The Child, its Nature
and Nurture "નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૦) ૧-૮-૦

૫૧. શરીરચંક્રાલું દેખાદર્શન, લલિતાપ્રસાદ શ્રીપ્રસાદ દવે, બી. એ.,
બી. એમ. સી, એલ. એલ. બી કેન કૃત "Life's Mechanism"
નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૧) ૧-૪-૦

૫૨. શાળા અને શિક્ષણપદ્ધતિ. યુનીયન મગનનાન દેસાઈ
બી. એ. Fraser કૃત " Method and Manners in the
Class-room " ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૦) ૦-૧૪-૦

૫૩. મહિશાસુર કીડાણી. જયસુખરાય પુસ્કોતમરાય નેમીપુત્ર,
એમ. એ. (૧૯૨૦) ૧-૬-૦

૫૪. સ્મૃતિ અને પ્રગતિ. ભરતરામ બાનુસુખરામ મહેતા,
એલ. ટી. બી. ઇ (૧૯૨૧) ૨-૦-૦

૫૫. ચીનની સંસ્કૃતિ. ગોક્ષદાસ મથુરાદાસ શાહ, બી. એ., એચએલ. બી. Giles કૃત " Civilization in China " નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૦) ૧-૬-૦
૫૬. નેપોલિયન બોનાપાર્ટ, લાગ પહેલો. ગોક્ષદાસ મથુરાદાસ શાહ, બી. એ., એચએલ. બી. Abbott કૃત " Napoleon Bonaparte " નો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૨૪) ૨-૧૨-૦
૫૭. નેપોલિયન બોનાપાર્ટ, લાગ બીજો. ઉપર પ્રમાણે. (૧૯૨૪) ૨-૧૦-૦
૫૮. નેપોલિયન બોનાપાર્ટ, લાગ ત્રીજો. ઉપર પ્રમાણે. (૧૯૨૬) ૨-૧૨-૦
૫૯. નેપોલિયન બોનાપાર્ટ લાગ ચોથો. ઉપર પ્રમાણે (૧૯૨૬) ૩-૦-૦
૬૦. ઉત્તરતિવિચાર. (પૂર્વાર્ધ) જ્યમુખરાય પુરષોત્તમરાય જોશીપુરા, એમ. એ. Bagehot કૃત " Physics and Politics " નો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૨૪) ૧-૧૦-૦
૬૧. પ્રાચીન હિંદુસ્તાનમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્ય, ચ પદ્મનાભ લાલભાઈ મહેતા, બી. એ., એચએલ. બી. Dr. Mukerjee કૃત " Local Self-Government in Ancient India " નો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૨૪) ૧-૧-૦
૬૨. દલપતરામ. કાશીચંકર મૂળજી કરદેવે. (૧૯૨૧-૧૯૨૫) ૧-૨-૦
૬૩. વિદ્યુત્. આ પુસ્તક ૧૯૨૬ માં મુંબઈ યુનિવર્સિટીની મેટ્રીક

પરીક્ષામાં નીચાથું હવું. જગત્ત્રય ઓ. હમનશમ કપૂરશમ
મહેતા, એમ. એ., બી. એસમી. (૧૯૨૩) ૧-૪-૦

૬૪. સુપ્રજાતશાસ્ત્ર. દીવાન બદર નર્મદાચંકર દેવશંકર મહેતા
બી. એ. (૧૯૨૩) ૦-૧૨-૦

૬૫. હિંદુસ્તાનના અર્વાચીન इतिहास: मराठी रित्तायत
(मध्यविभाग) (१७०७-१७४०) गोविंद सभाशम सरदे-
भाष બી. એ મરાઠી (૧૯૨૦) ૨-૧૨-૦

૬૬. સદર (मध्यविभाग भाग २) (१७४०-१७६१)
ગોવિંદ સખાશમ મરદેસાધ બી. એ. મરાઠી (૧૯૨૧) ૩-૦-૦

૬૭. પ્રાણીસૃષ્ટિ. લાલુહાશમ નિયુધાશમ મહેતા F. W. Gam-
ble's "Animal World" એ નામક અંગ્રેજી પુસ્તકનો
અનુવાદ. (૧૯૨૧) ૧-૮-૦

૬૮. હિંદુસ્તાનના અર્વાચીન इतिहास—मराठी रित्तायत
(मध्यविभाग) (१७६१) पानिपत प्रकरण गोविंद
સખાશમ મરદેસાધ, બી. એ, મરાઠી (૧૯૨૦) ૨-૪-૦

૬૯. હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિ. મનસુખવાલ મોહનવાલ પોરા, બી.
એ. R. C. Dutt's "Civilization of India" નામક
પુસ્તકનો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૦૨) ૧-૧૪-૦

૭૦. અસાધન પ્રવેશિકા. લલિતાપ્રસાદ શ્રીપ્રસાદ દેવે, બી. એ,
બી. એસસી. એલએલ. બી (૧૯૨૧) ૧-૩-૦

૭૧. ઉદાસીપથનાં નીતિવચનો. આ'નનજી વીજરી, એમ. એ.

એ. ભાષાંતરકાર' પ્રો. મગનલાલ અમૃતલાલ ભુચ, એમ. એ.
(૧૯૨૩) ૦-૧૦-૦

૭૨. સમુદ્રગુપ્ત, ભરતરામ બાનુમુખરામ મહેતા, એ. ડી. સી. ઇ.
(૧૯૨૧) ૦-૧૩-૦

૭૩. જયાવદાર રાજ્યપદ્ધતિ, સ્વર્ગસ્થ પ્રો. મહાદેવ રામચંદ્ર બીડે,
એમ. એ. મરાઠી (૧૯૨૧) ૦-૧૩-૬

૭૪. મોરાર્યાઈ, ઇશ નાગેશ આપટે, બી. એ., એલએલ. બી.
" મીરાબાઈ " નામક ગુજરાતી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થએલા પુસ્તકનું
મરાઠી ભાષાંતર (૧૯૨૩) ૦-૧૫-૦

૭૫. વડોદરાનું અર્થશાસ્ત્ર, રામચંદ્ર રાવજી પવાર બી. એ.,
એલએલ. બી., એમ. એ., એ.એમ., એમના અંગ્રેજી લેખ ઉપરથી
ગુજરાતીમાં તરજુમો કરનાર રા. રા. ભરતરામ બાનુમુખરામ
મહેતા. એ. ડી. સી. ઇ. (૧૯૨૧) ૦-૧૨-૦

૭૬. નીતિવિવેચન, કાલિદાસ દેશવરાય નાણાવડી, એમ. એ.
નીતિવિવેચનનું હિંદી ભાષાંતર (૧૯૨૩) ૧-૭-૦

૭૭. ચક્રવર્તી અગ્રેષ્ઠ, હરિરાય ભગવંતરાય ભુચ.
(૧૯૨૩) ૦-૧૪-૦

૭૮. સમુદ્રગુપ્ત, રવિશંકર અંબારામ ડાયા. બી. એ. એલએલ. બી.
હિન્દી (૧૯૨૨) ૦-૧૧-૦

૭૯. ઇંગ્રજી શિષ્ટાચાર, ચિંતામણુ વિનાયક બોશી, એમ. એ.
Webb ફ્રા અંગ્રેજી પુસ્તકનો મરાઠી અનુવાદ. (૧૯૨૩) ૦-૧૪-૦

८०. तुलनात्मक धर्मविचार, राजरत्न पंडित आत्माराम राधा-
ईश्व. हिन्दी (१९२१) १-०-०
८१. सत्यमीमांसा. हीराबाब वनभूषणदास श्रेष्ठ, पी. એ. વિદ્યા-
ભૂષણ Wildon Carr ફેર "The Problem of Truth"
(સત્યના અર્થવિષયક વાદ)નો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૨૨) ૧-૧-૦
૮૨. રોમનો ઇતિહાસ. ભરતરામ બાનુમુખરામ મહેતા, એ. ડી.
મી. ઇ. Mendel Creighton ફેર "History of Rome"
નો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૨૩) ૧-૦-૦
૮૩. પાર્લમેન્ટ. ડાક્ટર નાથેય આપટે, પી. એ., એલએલ. પી. Sir
Courtney P. Ilbert ફેર "Parliament" નો મરાઠી
અનુવાદ. ૧-૮-૦
૮૪. સનઈવાદન પાઠમાલા—પુસ્તક સીસરે, મધુપતરાવ પીરાણ
વસંદકર. સ્વતંત્ર મરાઠી ગ્રંથ. (૧૯૨૨) ૧-૨-૦
૮૫. સદર—પુસ્તક ચર્ચર્ચે, ઉપર પ્રભાણે. (૧૯૨૨) ૧-૧૨-૦
૮૬. અવતાર રહસ્યઃ શાંતિપ્રિય આત્મારામ પંડિત.
હિન્દી (૧૯૨૨) ૦-૧૪-૦
૮૭. નાગરિકાંચી કતબ્યે. કૃષ્ણાણ મંગાધર ગોમટે, પી. એ.
મરાઠી (૧૯૨૩) ૦-૧૪-૦
૮૮. સજીવ સૃષ્ટીચી ઉત્ક્રાંતિ. સદાશિવ નારાયણ દત્તા, એમ.
એ., પી. એસસી. મરાઠી (૧૯૨૪) ૨-૧૧-૦
૮૯. પ્રાચીન હિંદમાંની કેળવણી. ભરતરામ બાનુમુખરામ

મહેતા, ઓ દી સી ઇ. નાગેન્દ્રનાથ મજમુન્દર કૃત " History of Education in Ancient India "નો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૨૩) ૦-૧૩-૦

૮૦. મરાઠયાંચા પ્રસિદ્ધ લઢાયા. કનલ નાનામાહેબ ગણુપતરાવ શિંદે મરાઠી (૧૯૨૨) ૩-૨-૦

૮૧. યામિક પ્રદીપ, મખારામ વિનાયક આપટે, એમ એ, બી. એસમી મરાઠી (૧૯૨૪) ૨-૬-૦

૮૨. સહકાર્ય અને રાષ્ટ્રીય જીવન. અંબાઇદામ કાળીદાસ પટેલ, બી એ, એલએચ. બો. " Cooperation and Nationality " નામક અંગ્રેજી ગ્રંથનો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૨૪) ૦-૧૩-૦

૮૩. હિંદુસ્તાનમાં ક્ષયરોગ. મણિલાલ હોદાલાલ પરીખ, બી. એ. (૧૯૨૪) ૧-૦-૦

૮૪. વઢોઘાચે મરાઠી સાહિત્ય. ગણેશ ગંગનાથ દડવટે મરાઠી (૧૯૨૫) ૦-૧૧-૦

૮૫. મદનવિદ્ય . ભગીરથ દરખાજ જેડી (૧૯૨૫) ૧-૦-૦

૮૬. નૃકુળવિદ્યા. મધુકુમાર સિવરાય દેસાઇ, એમ. એ, એસ. દી સી ડી Dr. M. Haberlandt કૃત " Ethnology " નામક અંગ્રેજી ગ્રંથનો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૨૫) ૦-૧૫-૦

૮૭. મનોધર્મ વિદ્યાનાં મૂળતત્ત્વો. હિમતલાલ કથ્યાણુરાય બક્ષી બી. એ W. McDougall કૃત " Psychology " નામક અંગ્રેજી ગ્રંથનો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૨૫) ૦-૧૧-૦

૯૮. અમરસિદ્ધ પેતિદાસિક ચરિત્ર. વિનાયક સદાશિવ વાકમકર.
મરાઠી (૧૯૨૫) ૧-૦-૦
- ૯૯ મુદિની બાલ્યાવસ્થા. કલ્યાણરાય નયુભાઇ ભેશી બી. એ,
Edward Blodde કૃત " Childhood of the World "
નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૫) ૧-૨-૦
૧૦૦. આયુર્વેદનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ. બાનુસુખરામ નિર્ગુણરામ
મહેતા ગોડાનરેશ કૃત અગ્રેષ્ઠ ગ્રંથનો ગુજરાતી અનુવાદ
(૧૯૨૫) ૧-૦-૦
૧૦૧. અરોહના શિક્ષાલેખો, ભરતરામ બાનુસુખરામ મહેતા
ઓ. ટી. મી. ઇ (૧૯૨૬) ૧-૬-૦
૧૦૨. મામર્યુનું વિજ્ઞાન, મલિયાન છાટાવાન પરીખ, બી. એ
Benjamin Kidd ના " Science of Power " નામક
અગ્રેષ્ઠ પુસ્તકનું ભાષાંતર (૧૯૨૬) ૧-૪-૦
૧૦૩. હિંદુસ્તાનના લોકો અને પ્રશ્નો પ્રકાશ અક્ષેખર
દીવાનજી, એમ. એ, એન. એલ. એમ Sir T. W. Holder-
ness કૃત " Peoples and Problems of India "
નામક અગ્રેષ્ઠ ગ્રંથનો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૬) ૧-૦-૦
૧૦૪. શેકસ્પીયર. ચક્રવાન મગનવાન ડૉક્ટર, બી. એ એલ. એલ.
બી. B. H. Serford's " Shakespeare " નો આ ગુજ-
રાતી અનુવાદ છે (૧૯૨૬) ૦-૧૧-૦
- ૧૦૫ નાતિસ્વભાવશતક (પૂર્વાર્ધ) કવિ શિવનાથ લલિતભાઈ ખારોટ.
(૧૯૨૬) ૧-૦-૦

૧૦૬. ભતિસ્વભાવશતક. (ભત્તરાઈ) કવિ શિવલાલ લાલુભાઈ ખોરોટ.
(૧૯૨૬) ૦-૧૦-૦

૧૦૭ અકબર. બાપુભાઈ બલ્લરાય વૈષ્ણવ. બી. એ.
(૧૯૨૬-૧૯૨૭) ૦-૧૦-૦

૧૦૮. સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ. રામચંદ્રરાવ રાવળ
પવાર. બી. એ. એલએલ. બી. એમ. એ. એ. એમ.
(૧૯૨૭) ૦-૬-૦

૧૦૯. વડોદરા રાજ્યનો ઇતિહાસ. (ઇતિહાસ-ગુચ) અનુવાદક
રા. રા. સુનીલાલ મગનલાલ દેસાઈ બી. એ. રા. બ. ગોવિંદલાલ
અને સ્વ. એ. બી. ક્લાર્ક એમણે પ્રથેલા "Baroda Gazetteer"
ના ઇતિહાસ સંબંધી પ્રકરણનો આ ગુજરાતી અનુવાદ છે.
(૧૯૨૭)

૧૧૦. લંડનનિવાસીની ફેળવણી. નરહરિશંકર શિવશંકર શાસ્ત્રી,
બી. એ. London County Council ના " Londoner's
Education "નો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૨૬) ૦-૬-૦

૧૧૧. ઇશ્વરીનું જીવનપ્રભાત. લલિતાપ્રસાદ શ્રીપ્રસાદ દવે, બી. એ.,
બી. એસ.સી. એલએલ. બી. (૧૯૨૭) ૧-૨-૦

૧૧૨. તત્ત્વજ્ઞાનાંતીલ કુટ પ્રશ્ન. ઇશ્વર નાગેશ આપટે. બી. એ., એલ-
એલ. બી. Bertrand Russell કૃત " Problems of Phi-
losophy " નો મરાઠી અનુવાદ. (૧૯૨૬) ૧-૦-૦

૧૧૩. સુબોધકથામાલા. ઇશ્વર ગોવિંદ ચિપ્લુણકર.
મરાઠી (૧૯૨૭) ૦-૧૫-૦

૧૧૪ સુમજાજનનશાસ્ત્ર, ગજનન નારાયણ મોડક મરાઠી
(૧૯૨૭) ૦-૧૨-૦

૧૧૫. ઇંગ્લેન્ડ અને હિંદુસ્તાન સ્વ સત્યેન્દ્રરાવ ભીમરાવ દીવેદિયા, બી
એ. R. C. Dutt ફ્રેંચ "England and India" નો ગુજરાતી
અનુવાદ (૧૯૨૭) ૦-૧૫-૦

૧૧૬. સરોવરના છવો, જાનુસુખરામ નિર્મળુરામ મહેતા. E. B.
Ash ફ્રેંચ " Pond Life " નો આ ગુજરાતી અનુવાદ છે.
(૧૯૨૭) ૦-૧૩-૦

૧૧૭ સૂર્ય. બળવતરાય હરિલાલ વોરા બી. એસ સી,
(૧૯૨૭) ૦-૧૨-૦

૧૧૮. સિદ્ધાંતદર્શન, ઊપાધ્યાય નરભૈરામ ભટ્ટ (૧૯૨૭) ૧-૧૧-૦

૧૧૯. મૂલ્યામૂલાર્થે ગૃહશિક્ષણ પાકુરંગ રામચંદ્ર નકુરમારકર J D.
D. Wright ફ્રેંચ " What the Mother of a Deaf
Child ought to Know " નો મરાઠી અનુવાદ
મરાઠી (૧૯૨૭) ૦-૧૪-૦

૧૨૦. વાદબદોષી ગોષ્ઠ ગણેશ રામચંદ્ર દડવટે (૧૯૨૭) ૧-૧-૦

૧૨૧. હિંદુસ્તાનના લોકો, ચંદ્રસેન અબ્દુલ અબ્દુલ, બી એ
એચએચ. બી J. D. Anderson ફ્રેંચ " Peoples of
India " નો ગુજરાતી અનુવાદ ૦-૧૧-૦

૧૨૨. પંચિર્વનવાદ. દયાસેન જોશી ધોળકિયા, બી એ Henry
Bergson ફ્રેંચ " Philosophy of Change " નો
ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૭) ૦-૧૧-૦

૧૩૬. ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય. જયસુખરાય પુસ્તોત્તમગાય જોગીપુગ એમ. એ
(૧૯૨૮) ૦-૧૦-૦
- ૧૪૦ કેટલાક રોગો, ભાગ પહેલો. ડૉ. ચંદુલાલ સેવકનાથ દિવેદી,
એમ. બી. બી. એસ. (૧૯૨૮) ૦-૧૨-૦
૧૪૧. નેલ્સનનું જીવનચરિત્ર. હીરાલાલ હરજીવન ગણાત્રા, બી
એ; એસએચ બી, સોવીસીટર. Robert Southey ફ્રેન્ચ
"Life of Nelson" નો ગુજરાતી અનુવાદ. (૧૯૨૮) ૧-૦-૦
૧૪૨. નાણું. રતિપતિરામ ઉદયમરામ પંડ્યા બી. એ D. L Barker
ફ્રેન્ચ " Theory of Money " નો ગુજરાતી અનુવાદ.
(૧૯૨૮) ૦-૧૨-૦
૧૪૩. મધુમક્ષિકા અને જિમ્બર. "રજ. ઇલુવદન દયસુખરાય દેસાઈ, બી
એચ. O. H. Litter ફ્રેન્ચ Bees and Wasps" નું ગુજરાતી
ભાષાંતર (૧૯૨૮)
૧૪૪. ચીનની સંસ્કૃતિ (ઇતિહાસ-ગ્રન્થ) અનુવાદક રા. રા
શાંતિપ્રિય આત્મારામ પંડિત. H. A. Giles ફ્રેન્ચ " Civilization
in China " નો હિંદી અનુવાદ (૧૯૨૮) ૧-૧-૦
૧૪૫. ઉત્તર હિંદુસ્તાની સંગીતનો ઇતિહાસ. લેખક રા. રા.
વિભુકમાર શિવરાય દેસાઈ, બી એ (૧૯૨૮) ૦-૧૪-૦
૧૪૬. ખેતીના ઉપક્રમે. હાટાભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ (૧૯૨૮) ૦-૧૪-૦
૧૪૭. કેટલાક રોગો ભાગ ૨. ડૉ ચંદુલાલ સેવકનાથ દિવેદી એમ બી
બી. એસ. (૧૯૨૮) ૦-૧૩-૦
૧૪૮. લગ્ન અને લવિષ્યની માતા મોહનલાલ નરોત્તમદાસ શાહ
બી. એ. (૧૯૨૮) ૦-૧૪-૦
૧૪૯. સંસ્કૃતિની ઉત્પત્તિ. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ, એમ એ.

ગોવર્ધન કૃત ' Origin of Civilisation ' નો ગુજરાતી
અનુવાદ (૧૯૨૮) ૧-૧૩-૦

૧૫૦. આદર્શ કુમાર. અમૃતનાથ યુનીસા । મોદી બી. એ. નીકસન
વૉટરમેનના "Boy Wanted" નો અનુવાદ (૧૯૨૮) ૦-૧૦-૦

૧૫૧. વિદ્યાગાળા. હિમતચાન કથ્યાલુરામ બક્ષી બી એ જે જે.
શીન્ડેના ' The School ' નો અનુવાદ (૧૯૨૮) ૧-૧-૦

૧૫૨. હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસની વાતો. બરતરામ બનુસુખરાય
મહેતા એ. ટી મી. શ્રીનિવાસ આપંગારુત "Tales from the
Story of India" નો અનુવાદ (૧૯૨૮) ૦-૧૨-૦

૧૫૩. ગુજરાતી બહેનો પ્રત્યે વ્રણ લેખો. સૌ ચૈતન્યમાળા મજ-
સુદાર (૧૯૨૯) ૦-૧૧-૦

૧૫૪. તરવાની કળા. શ્રીકાન્ત મુકુદરામ મહેતા બી. એ, એલએલ.
બી. (૧૯૨૯) ૦-૭-૦

૧૫૫. અર્ધાંચીત મરાઠી વાદ્યમય ગણેશ રગનાથ દડવને
મરાઠી (૧૯૨૯) ૧-૧૦-૦

૧૫૬. નિક્ષાણનો શાસ્ત્રાર્થ. શાસ્ત્રી મનભાઈ દલસુખરામ, પુરાણ-
નિષ્ણાત (૧૯૨૯) ૦-૧૧-૦

૧૫૭. સામાજિક મુખરૂપતા. ચિમ્નનાથ ભોગીલાલ ગાધી. એસ ટી
સી ડી. (૧૯૨૮) ૦-૧૧-૦

૧૫૮. ભૂસ્વના મોતીલાલ ઉત્તમરામ અવમૌલા બી એ, બી. એસ
સી. ડૉ બોનીના અગ્રેજી પુસ્તક ઉપરથી (૧૯૨૯) ૦-૧૧-૦

૧૫૯. શ્રીમદ્ ભાગવદ્ગીતા ભાગ. ૨ મોતીલાલ રવિશંકર ઘોડા.
બી એ એનએલ બી (૧૯૨૯) ૧-૧૦-૦

૧૨૩. હિંદુસ્તાનચ્યા ઇતિહાસાંતોલ ગોષ્ઠી મહાદેવ મુકુદ જોશી બો
એ એલએલ બી P I Shrinivas Iyengar કૃત
“ Tales from the Story of India ” નો મરાઠી
અનુવાદ, (૧૯૨૮) ૦-૧૩-૦
૧૨૪. નૌકાખળ, મહેશ નટવરરાય મહેતા, બી એસસી Archibald
Hurd કૃત “ Sea Power ” નો ગુજરાતી અનુવાદ
(૧૯૨૮) ૦-૧૧-૦
૧૨૫. અંર્ધચીન આર્યભાષાઓની તુલના પ્રીતમનાથ વૃસિદ-
લાન કચ્છી, બી એ (૧૯૨૮) ૧-૩-૦
૧૨૬. મગઠી રંગાસત, મધ્યવિભાગ, ભાગ પહેલો (૪ સ.
૧૭૦૭-૧૭૪૦) ભરતરામ ભાનુમુખરામ મહેતા, ઓ િ
સી ૪ સરેસાઇ કૃત મરાઠી અથવા ગુજરાતી અનુવાદ-
(૧૯૨૮) ૨-૧-૦
૧૨૭. પ. જગન્નરોય ચરિત્ર ય સંગીત ગંગાલહરી રામરાવ ભાર્તૃ
ભાણુરકર મરાઠી (૧૯૨૮) ૧-૦-૦
૧૨૮. ચીન દેશાંતીલ સુધારણા રાજરામ નારાયણ પાટકર, બી એ
Giles ત “ Civilization in China ” નો મરાઠી
અનુવાદ (૧૯૨૦) ૧-૪-૦
૧૨૯. જુવાનીની ચાવી. યુનીવર્સ મનલાન દેસાઇ બી એ.
Sanford Bennett ત “ Old Age its Causes and
Prevention ” નો ગુજરાતી અનુવાદ - (૧૯૨૮) ૧-૮-૦

૧૩૦. આપણું પ્રાચીન રાજ્યનંદ. (અથવા રાજ્યપ્રજ્ઞના ધર્મો)
પૂજ્યશંકર મજેસ્કાલ યાચિક, બી. એ, લક્ષ્મીનાથ બક્ષી-
નાથ ચાંચી, બી. એ. અને શ્રીધર લક્ષ્મણ પટેલાઓ.
(૧૯૨૮) ૧-૪-૦
૧૩૧. ધનવિદ્યા. મધુસૂદન મગનલાલ પરીખ, બી. એ, એલએસ. બી.
(૧૯૨૮) ૦-૧૧-૦
૧૩૨. શ્રીમદ્ લાગવદ્ગીતા. (શ્રી સંકરાનંદી દીક્ષા સંહિત) લાગ
પટેલો. મોતીલાલ રવિચંદર ઘોષ, બી. એ. એલએસ. બી.
(૧૯૨૮) ૩-૪-૦
૧૩૩. વલ્લભ. (પ્રેમાનંદસુત). પ્રે. મજેસ્કાલ લાલચંદર પંડ્યા, એમ.
એ. (૧૯૨૮) ૧-૦-૦
૧૩૪. સમાજશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો. કુમારી સવિતા ત્રિવેદી, જી. એ.
પ્રોફેસર જી. સી. બાટે ફ્રેન્ચ ભરાડી પુસ્તકનો ગુજરાતી અનુવાદ.
(૧૯૨૮) ૦-૧૨-૯
૧૩૫. રુદ્રી અષ્ટાધ્યાયી. પ્રખ્યાતમ ભોગીલાલ લાલ, બી. એ, એલ-
એચ બી (૧૯૨૮) ૧-૮-૦
૧૩૬. ગર્ભવિદ્યા, પ્રાણનાથ પ્રભાશંકર બક્ષી, બી. એસસી. Gerald
Leyton ફ્રેન્ચ "Embryology" નો ગુજરાતી અનુવાદ.
(૧૯૨૮) ૦-૧૨-૦
૧૩૭. સર્મન સામ્રજ્યાની પુનઃસ્થાપના. વિનાયક મજેસ આપટે, બી.
એ. Col. Malleson ફ્રેન્ચ "Refounding of the Ger-
man Empire" નો મરાઠી અનુવાદ. (૧૯૨૮) ૨-૧૪-૦
૧૩૮. મુવર ફ્રેન્ચ રાજ્યાત્મી જાતી ગોવિંદ મજેસ કાયેવકર. Entho-
ven ફ્રેન્ચ "Castes and Tribes in the Bombay
Presidency" નો મરાઠી અનુવાદ. (૧૯૨૮) ૨-૦-૦

૧૩૬. થંડગુપ્ત ગૌર્ધ. જ્યમુખરાય પુરુષોત્તમગાય જોડીપુગ એમ. એ
(૧૯૨૮) ૦-૧૦-૦
- ૧૪૦ કેટલાક રોગો, ભાગ પહેલો. ડૉ ચક્રવાત સેવકનાથ દ્વિવેદી,
એમ. બી બી એમ. (૧૯૨૮) ૦-૧૨-૦
૧૪૧. નેલ્સનનું જીવનચરિત. લીરાલાલ દરજીવન ગણાત્રા, બી
એ; એલએચ બી, મોબીમીટર. Robert Southey કૃત
“Life of Nelson” નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૮) ૧-૦-૦
૧૪૨. નાણુ રતિપતિરામ ઉદયમરામ પંડ્યા બી. એ D I Barker
કૃત “ Theory of Money ” નો ગુજરાતી અનુવાદ
(૧૯૨૮) ૦-૧૨-૦
- ૧૪૩ મધુમક્ષિકા અને ભ્રમર “અ. ઇડુવલ્ન દનમુખરાય દેસાઈ, બી
એચ. O. H. Lutter કૃત Bees and Wasps” નું ગુજરાતી
ભાષાતર (૧૯૨૮)
૧૪૪. ચીનકી સંસ્કૃતિ (ઇતિહાસ-ગુચ) અનુવાદક રા. રા
શાંતિપ્રિય આત્મારામ પંડિત H A Giles કૃત “ Civilization
in China ” નો હિંદી અનુવાદ (૧૯૨૮) ૧-૬-૦
૧૪૫. ઉત્તર હિંદુસ્તાની સંગીતનો ઇતિહાસ લેખક રા. રા
વિશુકુમાર શિવરાય દેસાઈ, બી એ (૧૯૨૮) ૦-૧૪-૦
૧૪૬. ખેતીના ઉપદ્રવો. હોટાલાઈ ઉમે ભાઈ પટેલ (૧૯૨૮) ૦-૧૪-૦
૧૪૭. કેટલાક રોગો ભાગ ૨. ડૉ ચક્રવાત સેવકનાથ દ્વિવેદી એમ બી
બી. એસ (૧૯૨૮) ૦-૧૩-૦
- ૧૪૮ લગ્ન અને લવિષ્યની માતા મોહનલાલ નરોત્તમદાસ શાહ
બી એ (૧૯૨૮) ૦-૧૪-૦
૧૪૯. સંસ્કૃતિની ઉત્પત્તિ. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ, એમ એ.

એવમગી કૃત ' Origin of Civilization ' નો ગુજરાતી
અનુવાદ (૧૯૨૮) ૧-૧૩-૦

૧૫૦. આર્થર્ કુમાર. અમૃતનાથ સુનીવા. મોટી જી. એ નીકસન
વૉટરમેનના "Boy Wanted" નો અનુવાદ (૧૯૨૮) ૦-૧૦-૦

૧૫૧. વિદ્યાગાંગા હિમતનાથ કલ્યાણરાય બક્ષી બી એ જે જે.
શીન્ડેના ' The School ' નો અનુવાદ (૧૯૨૮) ૧-૧-૦

૧૫૨. હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસની વાતો. ભરતરામ બલુસુખરાય
મહેતા એ દી ની શ્રીનિવાસ આર્ચનાન્દ્ર "Fables from the
Story of India" નો અનુવાદ (૧૯૨૮) ૦-૧૨-૦

૧૫૩. ગુજરાતી બહેનો પ્રત્યે વ્રણ લેખો. સી ચેતન્યમાળા મજા-
મુદ્રા (૧૯૨૧) ૦-૧૧-૦

૧૫૪. તરવાળી કળા. શ્રીકાન્ત મુકુદરામ મહેતા બી. એ, એનએલ
બી. (૧૯૨૬) ૦-૭-૦

૧૫૫. અર્વાચીન મરાઠી ચાહમય ગણેશ રંગનાથ દડવે
મરાઠી (૧૯૨૬) ૧-૧૦-૦

૧૫૬. નિકાળુનો શાસ્ત્રાર્થ. શાસ્ત્રી મગાનાથ દલસુખરામ, પુરાણ-
નિધાતા (૧૯૨૬) ૦-૧૧-૦

૧૫૭. સામાજિક સુખરૂપતા. ચિમ્પનાલ બોમીયાલ ગાધી. એસ દી
સી. ડી. (૧૯૨૬) ૦-૧૧-૦

૧૫૮. ભૂચના મોનીનાથ ઉત્તમરામ અનમૌલા બી એ, બી. એસ
સી. ડૉ. બોનીના અગ્રેજ પુસ્તક ઉપરથી (૧૯૨૬) ૦-૧૧-૦

૧૫૯. શ્રીમદ્ ભાગવતગીતા ભાગ. ૨. મોનીનાથ રવિશંકર મોડા
બી એ એનએલ બી. (૧૯૨૬) ૧-૨૦-૦

૧૩૬. ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય. જયસુખગાય પુરોત્તમગાય જોષીપુત્ર એમ. એ
(૧૯૨૮) ૦-૧૦-૦
- ૧૪૦ ફેરલાક રોનો, ભાગ ૫૩૯૦. ડૉ. ચંદુલાલ મેવડ-લાલ દિવેદી,
એમ. બી. જો એમ. (૧૯૨૮) ૦-૧૨-૦
૧૪૧. નેલ્સનનું જીવનચરિત્ર. લીરાલાલ દરજીવન ગણાના, બી
એ; એલએચ. જા, મોવીમીટર Robert Southey દ્વારા
"Life of Nelson" નો ગુજરાતી અનુવાદ (૧૯૨૮) ૧-૦-૦
- ૧૪૨ નાણું રતિપતિરામ ઉદયમરામ પંડ્યા બી. એ D E Barker
દ્વારા " Theory of Money " નો ગુજરાતી અનુવાદ
(૧૯૨૮) ૦-૧૨-૦
- ૧૪૩ મધુમદ્ધિકા અને ભ્રમર "મધુ મધુવદન દનસુખરાય દેસાઈ, બી.
એચ. O. H. Latier દ્વારા Bees and Wasps" નું ગુજરાતી
ભાષાંતર. (૧૯૨૮)
૧૪૪. ચીનકો સંસ્કૃતિ (ઇતિહાસ-ગ્રંથ) અનુવાદક રા. રા.
શાંતિપ્રિય આત્મરામ પંડિત. H. A. Giles દ્વારા " Civiliza-
tion in China " નો હિન્દી અનુવાદ (૧૯૨૮) ૧-૬-૦
૧૪૫. ઉત્તર હિંદુસ્તાની સંગીતનો ઇતિહાસ લેખક રા. રા.
વિભુકુમાર શિવરાય દેસાઈ, બી એ (૧૯૨૮) ૦-૧૪-૦
૧૪૬. ખેતીના ઉપદ્રવો, હોંગલાઈ ઉમેલોપાઈ (૧૯૨૮) ૦-૧૪-૦
૧૪૭. ફેરલાક રોનો ભાગ ૨. ડૉ. ચંદુલાલ મેવડ-લાલ દિવેદી એમ બી
બી એસ (૧૯૨૮) ૦-૧૨-૦
- ૧૪૮ લગ્ન અને લવિષ્યની માતા મોહનલાલ નરોત્તમદાસ શાહ
બી. એ (૧૯૨૮) ૦-૧૪-૦
૧૪૯. સંસ્કૃતિની ઉત્પત્તિ. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ, એમ એ.

જેવમરી કૃત ' Origin of Civilization ' નો ગુજરાતી
અનુવાદ. (૧૯૨૮) ૧-૧૩-૦

૧૫૦. આદર્શ કુમાર. અમૃતનાથ સુનીલાન મેદી બી. એ. નીકસન
વૉટરમેનના "Boy Wanted" નો અનુવાદ. (૧૯૨૮) ૦-૧૦-૦

૧૫૧. વિદ્યાગાળા. હિમતનાથ કલ્યાણરાય જશી બી એ. જે. જે.
રીન્ડમેનના ' The School ' નો અનુવાદ. (૧૯૨૮) ૧-૧-૦

૧૫૨. હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસની વાતો. ભરતરામ ભત્રાસુખરાય
મહેતા એ. ટી. બી. શ્રીનિવાસ આયંગરકૃત "Tales from the
Story of India" નો અનુવાદ. (૧૯૨૮) ૦-૧૨-૦

૧૫૩. ગુજરાતી બહેનો પ્રત્યે વ્રજ લેખો. સો ચૈતન્યમાળા મજ-
સુદા (૧૯૨૯) ૦-૧૧-૦

૧૫૪. તરવાની કલા. શ્રીકાન્ત મુકુ દરામ મહેતા બી. એ, એલએલ.
બી. (૧૯૨૯) ૦-૭-૦

૧૫૫. અર્ધાંશી ન મરાઠી વાદમય ગણેશ રમનાથ દડવને
મરાઠી (૧૯૨૯) ૧-૧૦-૦

૧૫૬. શિક્ષણનો શાસ્ત્રાર્થ. શાસ્ત્રી મંગલાય દલસુખરામ, પુરાણ-
નિષ્ઠાત. (૧૯૨૯) ૦-૧૧-૦

૧૫૭. સામાજિક સુખરૂપતા. ચિમનનાથ ભોગીલાલ ગાધી. એસ ટી
સી. ડી. (૧૯૨૯) ૦-૧૧-૦

૧૫૮. ભૂસ્વના મોતીલાલ ઉત્તમરામ અનમૌલા બી એ, બી. એસ
સી. ડૉ. જોનીના અગ્રેજી પુનક ઉપરથી (૧૯૨૯) ૦-૧૧-૦

૧૫૯. શ્રીમદ્ લાગનદગીતા લાગ. ૨. મોતીલાલ રવિશંકર ઘેડા
બી એ. એલએલ. બી. (૧૯૨૯) ૧-૧૦-૦

- ૧૧૦ રૂદ્રચનુષ્ય. ઘણું નાગેય આપે બી. એ, એચએલ. બી.
(૧૯૨૯) મરાઠી ૨-૦-૦
૧૧૧. માટીનો પ્રાકૃતિક ઇતિહાસ. કેચવલાલ નાનાલાલ દીક્ષિત.
બી. એસબી. ' Story of Clay ' નો અનુવાદ (૧૯૨૯)
૦-૧૩-૦
૧૧૨. પ્રગતિને પથે. પ્રેમચંદ પંડ્યા અને માતંગી સિ. પંડ્યા. મિ
ક્વિન્ટર દ્વારા ' Onward and Upward ' નો અનુવાદ
(૧૯૨૯) ૧-૧-૦
૧૧૩. ઠસરત અને આરોગ્ય. પ્રો. માણિકરાવ (૧૯૨૯) ૦-૧૪-૦
૧૧૪. માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ શિક્ષણકળા. શાન્તિલાલ સારાભાઈ
આચાર્ય બી. એ. વિલીયમ જેમ્સ દ્વારા ' Talks to Teachers ' નો અનુવાદ (૧૯૨૯)
૦-૧૪-૦
૧૧૫. રોગ અને આરોગ્ય. ડૉ. સેવકલાલ માણિકલાલ દવે એચ
એમ એન્ડ, એસ ટોમ યુનીવર્સિટી લાયબ્રેરીના ' Health and
Diseases ' નો અનુવાદ (૧૯૨૯) ૧-૫-૦
૧૧૬. બાળકેળવણી. બાપુભાઈ જાદવરાવ વૈષ્ણવ બી. એ જી ૨૫ લ
રના " The Training of the Child " નો અનુવાદ
(૧૯૨૯) ૦-૧૩-૦
૧૧૭. સંગીત પ્રણાલિકાઓ. વિશ્વકુમાર શીવરાવ દેસાઈ બી. એ
(૧૯૨૯) ૦-૧૨-૦
૧૧૮. આહારશાસ્ત્ર અશ્વિન બાનુસુખરામ મહેતા એલ સી પી
એન્ડ એસ એનેક્સ પ્રાઇકસ દ્વારા " Dietetics " નો અનુવાદ
(૧૯૨૯) ૦-૧૪-૦
૧૧૯. વૈદ્યાસિક ન્યાયમાળા હોટાવાન નરભોસમ બાઈ (૧૯૨૯)
૧-૮-૦

૧૭૦. મોન્ટેસોરી પદ્ધતિનો આત્મા નરેદ્ર મિલ્કેરાય દેસાઈ બી. એ. ડોરોથી કેનફિલ્ડ દ્વિતરના ' The Montessori Mother ' નો અનુવાદ (૧૯૨૬) ૧-૨-૦
૧૭૧. કૃષ્ણજ્ઞાનો ષગીચો માતૃક ધીવબ્દ પંડ્યા બી. એ. જી. ગોડબોને કૃત મરાઠી પુસ્તકનો અનુવાદ (૧૯૨૬) ૦-૧૨-૦
૧૭૨. તારાશાસ્ત્ર. હેવશકર મણિયકર દ્વારે બી. એ. મેમ્બર્સ કૃત ' The Stars ' નો અનુવાદ (૧૯૨૬) ૦-૧૨-૦
૧૭૩. સામાજિક ઉત્ક્રાંતિ. પ્રસન્નવલ્લભ ઇ દીક્ષિત તથા જ્યોતિષ દેવે એમ. એ. બેન્ગમીન ઈડ કૃત " Social Evolution " નો અનુવાદ (૧૯૨૬) ૧-૬-૦
૧૭૪. અહિંસાતમ્ભ બાનુસુખરામ નિ. મહેતા (૧૯૩૦) ૧-૧-૦
૧૭૫. આર્યા ઝલ જંતુશાસ્ત્ર. ગજનન ચામરાવ ગોખલે વેદ (૧૯૩૦) ૦-૧૨-૦
૧૭૬. રાજનાતિદાતાંર્ચી મૂઝતર્વે બાસ્કર ત્રબક કાળે બી. એ. એફ. આર. ઇ એમ મરાઠી (૧૯૨૬) ૨-૧-૦
૧૭૭. ભગવદ્ગીતા ભાગ ૩ મોનીલાય રવિશંકર ઘોડા બી. એ. એલ. એલ. બી (૧૯૩૦) ૨-૨-૦
૧૮૮. લિંગ વિચાર ડૉ. અદુલા-સેવકલાન દિવેદી (૧૯૩૦) ૦-૧૩-૦
૧૭૮. સ્વયં પ્રેરણા રવિશંકર અબાસકર હાલા બી. એ. એલ. એલ. બી ' Auto-suggestion ' નો અનુવાદ ૧-૧-૦
૧૮૦. ગ્રામજીવનમાં સહકાર. કેસવલાન અબાસકર હાલા, બી. એ. એલ. એલ. બી (૧૯૩૦) ૦-૧૨-૦
૧૮૧. ગ્રામહિંદની પુનર્ધરના. હોડેરલાલ મોહનલાલ દેસાઈ બી. એ. એલ. એલ. બી ' Remaking of Village India ' નો આધાર (૧૯૩૦) ૦-૧૩-૦

- ૧૬૦ હન્દ્રધનુષ્ય. ઘણ નાગેશ આપે બી. એ.
(૧૯૨૯) મરાઠી
૧૬૧. માટીના પ્રાકૃતિક ઇતિહાસ. કેશવલાલ
બી. એસસી. ' Story of Clay ' નો અ
૧૬૨. પ્રગતિને પંથે. પ્રેમચંદ પંડ્યા અને માર્ત
કિવલ્લર કૃત ' Onward and Upward
(૧૯૨૯)
૧૬૩. ઠસરત અને આરોગ્ય. પ્રો. માણિકરાવ (૧૬
૧૬૪. માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ શિક્ષણકળા. સાર્
ઓઝા. બી. એ. વિલીયમ જેમ્સ કૃત ' Talks
નો અનુવાદ (૧૯૨૯)
૧૬૫. રોગ અને આરોગ્ય. ડૉ. સેવકલાલ માણે
એમ. એન્ડ, એસ. હોમ ધનીવર્સિટી લાયબ્રેરીના
' Diseases ' નો અનુવાદ. (૧૯૨૯)
૧૬૬. બાળકેળવણી. બાપુભાઈ બાલવરાય વૈષ્ણવ. બ
રના " The Training of the Child
(૧૯૨૯)
૧૬૭. સંગીત પ્રણાલિકાઓ. વિભુકુમાર શીવરા
(૧૯૨૯)
૧૬૮. આહારશાસ્ત્ર. અશ્વિન લાનુસખરામ મહેતા
એન્ડ એસ. એલેક્સ બ્રાઇક્સ કૃત " Dietetics
(૧૯૨૯)
૧૬૯. વૈયાસિક ન્યાયમાલા હોટાલાલ નરભેરામ

૧૧૨. પાષાત્થ તત્ત્વજ્ઞાન. પ્રો. દત્તાત્રય ગો કેનકઝ એમ એ.
મરાઠી (૧૯૩૧) ૧-૧૨-૦
૧૧૩. મહારાષ્ટ્ર નાટ્યકલા ય નાટ્યવાદ્ધમય ગણેશ રગનાથ
દડવને મરાઠી (૧૯૩૧) ૧-૩-૦
૧૧૪. જીયના દાદા કેરવર. દેશવ મગેશ ગગણેશ
મરાઠી (૧૯૩૧) ૦-૨-૦
૧૧૫. ઋગ્વેદ સંહિતાઃ અષ્ટક પહેલુઃ ઉત્તરાધ મેલીનાન રવિશંકર
ગેડા બી. એ એન.એલ. બી. (૧૯૩૧) ૨-૦-૦
૧૧૬. દીવનિકાય. ભાગ ૨ ને પ્રો ચિંતામણુ વૈજનાથ રાજવાડે
મરાઠી (૧૯૩૨) ૨-૮-૦
૧૧૭. આલમગોર કે પત્ર પડિત શાન્તિપ્રિય
હિંદી (૧૯૩૨) ૦-૧૦-૦
૧૧૮. જગન્ની, રાજનીતિ અને હિંદ. વિહુન્લસ કાનજી ભૂતા
તારકનાથ દામના " India in World Politics " નો
અનુવાદ (૧૯૩૨) ૦-૬-૦
૧૧૯. યુરોપના પ્રસિદ્ધ શિક્ષણસુધાવકો. વિદ્યારામ વસનજી ત્રિવેદી
(૧૯૩૨) ૧-૧૨-૦
૨૦૦. ધર્મોની બાલ્યાવસ્થા. ચુનીનાથ મ દેસાઈ બી એ
'Childhood of Religions' નો અનુવાદ
(૧૯૩૨) ૧-૨-૦
૨૦૧. કળા વિષે પ્રવચનો. રા રજુનાન જહુનાથ ત્રિવેદી, બી એ.
એમ. ટી. સી Sir Joshua Reynolds ના Discourses
on Art નો અનુવાદ શ્રી રવિશંકર રાવળના 'પરિચય'
સહિત (૧૯૩૨) ૧-૭-૦

૧૮૨. મડમેદ્દ સદ્વિતા : અદ્યક પલિતુ : મોતીલાલ રવિદ્રકર
ધોડા બી એ એલએલ બી (૧૯૩૦) ૨-૦-૦
૧૮૩. વૈદ્યકીય કાયદાશાસ્ત્ર, વંચ ગાપ દાન ગરમદામ શાંક
'Medical Jurisprudence' સંગ્રહી મંથ (૧૯૩૦) ૧-૫-૦
૧૮૪. મગોપાકની સુમપ્રગીઓ. સુમન્ત નાથજી ભટ્ટ બી એ,
એલએલ બી 'Impacts of Manoo Park' ઉપરથ
(૧૯૩૦) ૧-૧૪-૦
૧૮૫. પ્રાચીન બામિલોનિય, રનસુખનાન મોદન દાદ પોગા બી
એ (૧૯૩૦) ૧-૧-૦
૧૮૬. જાતકાતીલ નિયત્ક ગાટીઃ પ્રયમાર્થ પ્રો ચિતામથુ વિનાયક
જેશી એમ એ (૧૯૩૦) મરાઠી ૧-૧૩-૦
૧૮૭. કોટિલીય અર્થશાસ્ત્ર, જ્યસુખરાય પુ જેશીપુરા એમ એ
(૧૯૩૦) ૩-૮-૦
૧૮૮. ભૂત અને વર્તમાન ઉદલિજ્ઞસુષ્ટિઓનો સભા ૧,
લનિતાદસાદ શ્રીપ્રમાદ દવે (૧૯૩૦) ૦-૧૩-૦
૧૮૯. શિક્ષણમા ભાવપ્રાધાન્યનાદ, ભગવતરા ન પડ્યા બી
એ એન ટી એચ હોર્નાના 'Idealism in Education'
નો અનુવાદ (૧૯૩૦) ૧-૦-૦
૧૯૦. ચલક ન્યાચા પ્રકૃતિ આજિ સવર્ધન. વાસુદેવ ગોવિંદ
આપે બી એ 'Child, its Nature & Nurture'
નો મરાઠી અનુવાદ (૧૯૩૦) ૧-૦-૦
- નરસિંહ મહેતા, જ્યસુખરાય પુ જેશીપુરા એમ એ
(૧૯૩૧) ૦-૧૧-૦

१९२. पाश्चात्य तत्त्वज्ञान. प्रो. ह्यान्स गो. डेनजर ओम. ओ.
मराठा (१९३१) १-१२-०
१९३. महाराष्ट्र नाट्यकला व नाट्यवङ्गमय गणेश रंगनाथ
हंजन मराठी (१९३१) १-३-०
१९४. जीवना दादा केरकर. केशव भगेश रंगजेकर
मराठी (१९३१) ०-२-०
१९५. ऋग्वेद संहिता: अष्टक पहेलु: उत्तरार्ध मोतीसाव रविशंकर
गोसा. पी. ओ. जेष्ठजेल. पी. (१९३१) २-०-०
१९६. दीवन्तिकाय. भाग २ जे. प्रो. विंतामणु वैगनाथ राजवाडे
मराठी (१९३२) २-८-०
१९७. आलमगीर के पत्र. पंडित शान्तिप्रिय
हिंदी (१९३२) ०-१०-०
१९८. जगन्नी! राजनीति अने हिंद. विद्वत्स कान्ठ भूता
तारकनाथ दामना " India in World Politics " ने
अनुवाद (१९३२) ०-६-०
१९९. युरोपना प्रसिद्ध शिक्षणसुधाको. विद्याराम वसनथ त्रिवेदी.
(१९३२) १-१२-०
२००. धर्मोनी व्याख्यावस्था. सुनीयाय भ. हेसाध. पी. ओ.
'Childhood of Religions' ने अनुवाद.
(१९३२) १-२-०
२०१. कला विषे प्रवचनो. रा. रंजुसाव जडुनाथ त्रिवेदी, पी. ओ.
जेस. टी. सी. Sir Joshua Reynolds ना Discourses
on Art ने अनुवाद श्री रविशंकर राजगना 'परिचय'
सहित (१९३२) १-७-०

૨૦૨. યૌદ્ધધર્મ અર્થાત્ ધર્મ ચિકિત્સા રા રામચંદ્ર નારાયણ
પાટકર બી. એ. Mrs. Rhys Davis કૃત Buddhism નો
અનુવાદ (૧૯૩૨) ૧-૦-૦
૨૦૩. વિપતન્ન, Toxicology (મરાઠો) રા ગજનન શામરાવ
ગોખલે સંબંધી અનેક પુસ્તકોને આધારે તૈયાર કરેલો
ગ્રંથ. ૧-૬-૦
૨૦૪. ટેલેલાક રોગો ભા. ૩ ડૉ. ચંદુલાલ સેનકલાશ દિવેદી.
૧૯૩૨ ૧-૦-૦
૨૦૫. વીરશૈવ સંસ્કૃતિ. રા. ચંકર ગોવિંદ સાખર પેખર સ્વામી
રામસિંહ કરમાજેકરના મરાઠી પુસ્તકનો અનુવાદ
૧૯૩૨ ૦-૧૩-૦